

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra sociální a kulturní ekologie

Bc. Alena Hosnedlová

**Odpovědná individuální spotřeba jako první krok z
ekologické krize**

Responsible individual consumption as the first step out of the
environmental crisis

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Arnošt Novák

Praha 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila pouze uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a v elektronické databázi vysokoškolských kvalifikačních prací a v souladu s autorským právem používána ke studijním účelům.

V Praze dne 2. 1. 2015

Alena Hosnedlová

Jsem velice vděčná, že jsem mohla studovat na této skvělé fakultě i katedře. Díky tomu jsem lepším člověkem. Děkuji vedoucímu katedry PhDr. Ivanu Ryndovi za to, že vede tento výjimečný studijní obor srdcem. Velice bych chtěla poděkovat zejména svému vedoucímu práce Mgr. Arnoštu Novákovi za trpělivé a vstřícné vedení diplomové práce. V neposlední řadě děkuji své rodině a svému manželovi, kteří mě ve studiu podporovali a měli se mnou trpělivost.

Obsah:

Úvod	1
1. Teoretická část	3
1.1 Cesta ke krizi	3
1.1.1 Historie člověka na Zemi.....	3
1.1.2 Ekosystémy a hrozba ekologické krize.....	4
1.1.3 Limity.....	5
1.1.4 Ekologická stopa.....	6
1.1.5 Ekologická krize.....	7
1.1.6 Péče o přírodu a rozpoznání neudržitelnosti.....	8
1.1.7 Koncepce udržitelného rozvoje.....	9
1.1.8 Úloha státu.....	10
1.1.9 Stav životního prostředí v České republice a spotřeba.....	11
1.2 Reflexe krize	12
1.2.1 Sociologie a ekologie.....	12
1.2.2 Společnost.....	14
1.2.2.1 Kapitalismus.....	14
1.2.2.2 Moderní společnost.....	17
1.2.2.3 Jednoduchá modernita.....	17
1.2.2.4 Teorie pozdní modernity.....	19
1.2.2.5 Globalizace.....	21
1.2.2.6 Centralizace a město.....	22
1.2.2.7 Masová společnost.....	22
1.3 Společnost a spotřeba	23
1.3.1 Potřeby.....	23
1.3.2 Spotřeba.....	23

1.3.3 Konzumerismus.....	25
1.3.4 Reklama.....	26
1.3.5 Móda.....	27
1.4 Výrobci a kroky k ekologicky šetrnému jednání.....	27
1.4.1 Marketing.....	28
1.4.2 Ekodesign: výroba ohleduplná k životnímu prostředí.....	28
1.4.3 Ekoznačení.....	29
1.5 Cesta z krize.....	29
1.5.1 Environmentální etika.....	29
1.5.2 Etické spotřebitelství.....	31
1.5.3 Ekologicky příznivý životní způsob.....	31
1.5.4 Hodnoty.....	32
1.5.5 Hodnoty v České republice.....	33
1.5.6 Ekologicky příznivá spotřeba.....	34
1.6 Jedinec na cestě z krize.....	36
1.6.1 Individualizace a spotřeba.....	36
1.6.2 Varianty omezené spotřeby jednotlivce.....	37
1.6.3 Přijetí individualizovaných ekologicky příznivých snah.....	40
1.6.4 Ekologické vzdělávání.....	40
1.6.5 Možnosti šíření ekologicky příznivého životního způsobu.....	40
1.6.6 Překážky šíření ekologicky příznivého životního způsobu.....	41
1.6.7 Od individualizace k síťování jedinců.....	42

2. Empirická část.....	44
2.1 Metodologie.....	44
2.1.1 Metody kvalitativního výzkumu.....	44
2.1.2 Výběr respondentů.....	45
2.1.3 Charakteristika respondentů.....	46
2.1.4 Metoda sběru dat.....	47
2.1.5 Pozice výzkumníka.....	49
2.1.6 Etika výzkumu.....	50
2.2 Výzkum.....	50
2.2.1 Výzkumné cíle a otázky.....	51
2.2.2 Sběr dat.....	51
2.2.3 Analýza dat.....	52
2.2.4 Výstupy analýzy a interpretace.....	53
2.2.4.1 Spotřeba.....	54
2.2.4.2 Snižování spotřeby.....	57
2.2.4.3 Skromnost a šetrnost.....	58
2.2.4.4 Udržitelný životní způsob.....	59
2.2.4.5 Aktivita na úrovni společenství.....	61
2.2.4.6 Změna.....	62
2.2.5 Diskuze.....	65
2.2.6 Závěr.....	67
3. Bibliografie.....	69
4. Seznam vyobrazení.....	74
5. Seznam příloh.....	74
6. Přílohy.....	75

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá problémem globální ekologické krize způsobené nadspotřebou hmotných statků zejména v zemích tzv. bohatého Severu. V teoretické části je individualizovaný jedinec – spotřebitel zasazen do systému moderní společnosti, která udává podmínky jeho existence. Následně pojednávám o alternativních možnostech ekologicky příznivého životního způsobu, zejména jeho spotřební složky. Předestírám několik konceptů spotřebních způsobů pojatých z hlediska snižování objemu hmotné spotřeby. Diskutuji cestu z ekologické krize prostřednictvím internalizace hodnot vedoucích k odpovědné a umírněné spotřebě, cestu změny „zdola“. Výzkum jsem prováděla formou rozhovorů s ekoporadci zabývajícími se spotřebou, jakožto potenciálními „opinion leadery“ v této věci.

Klíčová slova

Ekologická krize, spotřeba, konzumerismus, modernita, individualizace, hodnoty, odpovědná spotřeba, skromnost, ekologicky příznivý životní způsob

Abstract

This thesis deals with the problem of global ecological crisis caused by the overconsumption of material goods particularly in countries of so-called rich North. In the theoretical part is individualized consumer embedded in the system of modern society, which indicates conditions of his existence. Then I discuss alternative options for environmentally-friendly lifestyle, especially its consumer component. I demonstrate several concepts of consumption mode conceived in terms of reducing the volume of material consumption. I discuss a way out of the ecological crisis through the internalisation of values leading to responsible and moderate consumption, the way of change from "bottom". The research was conducted through interviews with eco-consultants, who deal with consumption, as potential "opinion leaders" in this case.

Key words

Ecological crisis, consumption, consumerism, modernity, individualization, values, responsible consumption, modesty, environmentally friendly way of life

Úvod

Ve své diplomové práci bych ráda pojednala o akutním problému současné společnosti. Je jí nadspotřeba zdrojů a celková neudržitelnost civilizace. Nečiním si nárok na úplnost či nalezení jasného řešení, ale ráda bych prozkoumala možnosti změny zdola ve smyslu snižování hmotné spotřeby jednotlivce.

Téma jsem si zvolila kvůli svému zájmu o udržitelnost a potažmo i problematiku odpadu. Pohybovala jsem se při úvahách od dobrovolné skromnosti k uvážlivé spotřebě, odpovědnému životnímu stylu a potenciálu tohoto myšlení pro změnu společnosti ve směru k udržitelnosti.

Problematiku jsem ve své práci nahlížela převážně optikou sociologie, ovšem komplikovanost a podstata problému si žádá přesahy do dalších věd, konkrétně ekologie, etiky, ekonomie, historie, či psychologie, které se ovšem ve své práci věnuji jen okrajově. V podstatě jsem se držela interdisciplinárního diskurzu fakulty a orientovala se na souvislosti v duchu ideje katedry.

Jako výzkumné otázky jsem si stanovila následující:

Co pro respondenty znamená odpovědná spotřeba? Deklarují se sami jako odpovědní ve spotřebě, zejména z hlediska snižování objemu hmotné spotřeby?

Hodnotí respondenti ve svých výpovědích svůj životní způsob jako environmentálně odpovědný?

Jsou respondenti aktivní v prosazování ekologicky odpovědného přístupu ke spotřebě na společenské úrovni?

Diplomová práce má dvě části: teoretickou část, kde popisují kontext a výchozí předpoklady a koncepty, se kterými jsem pracovala, a empirickou část, která se věnuje samotnému výzkumu.

Teoretická část má šest kapitol. V první kapitole nazvané „*Cesta ke krizi*“ se snažím ve zkratce předvést optiku, kterou nahlížím současný stav světa (její základní pojmy). Přijímám jako prvotní premisu fakt, že čelíme prohlubující se ekologické krizi planetárního rozsahu. Od makro pohledu pak postupuji na úroveň státu a jeho role. Ve druhé kapitole obracím svůj pohled na moderní společnost a vyzdvihuji některé procesy, které v rámci modernity přispěly k nastalé situaci. „*Reflexe krize*“ ekologické se dostavuje s reflexí krize některých společenských procesů a institucí. Ve třetí kapitole zvané „*Společnost a spotřeba*“ zasazují prostou spotřebu a její podoby do kontextu společnosti a společenských procesů, kdy se v moderně transformuje do žité „nutnosti“ v podobě konzumerismu, živeného reklamou a

střídáním módních trendů. Čtvrtá kapitola pak ukazuje okrajově další aktéry, totiž „*Výrobce*“, a jejich možnost podnikat „*kroky k ekologicky šetrnému jednání*“. Cílem je ukázat, že i tito aktéři mají nástroje, jak přispět ke zmírnění negativního trendu (degradace biosféry). Sama jsem ovšem k této variantě skeptická, a proto se v páté kapitole obracím k „*Cestě z krize*“ skrze změnu etického rámce a hodnot. V poslední kapitole první části nazvané „*Jedinec na cestě z krize*“ se obracím k individualizovanému jedinci, členovi moderní společnosti, jakožto možnému iniciátorovi změny sociální normy. Pojednávám o možnostech šíření ekologicky příznivého životního způsobu, ale také o možných překážkách.

Empirická část má dvě stěžejní kapitoly. V první popisují metodologii svého kvalitativního výzkumu. Zvolila jsem si metodu sběru dat skrze rozhovory s respondenty poučenými v tématu – s pracovníky ekoporaden v České republice. V podkapitolách popisují své kroky a důvody voleb v rámci rozvahy o výzkumu. Ve druhé části pak rozvádím konkrétněji vedení výzkumu, analýzu dat a diskutuji zjištěné závěry.

1. Teoretická část

Základním cílem této části je přehled významných prací k tématu na obecné i specifické úrovni [Hendl 2008: 319]. Přehled by měl informovat čtenáře o současných poznatcích tématu a orientovat čtenáře, kde se bude v systému současných poznatků nalézat předkládaná práce.

Některé postoje, které v práci zastávám, jsem si zvolila arbitrárně, leč jsem si vědoma různorodosti teoretických koncepcí a nejednoznačného pohledu členů vědecké obce na mnohé prvky obsažené v mnou předkládaném pojednání o tak komplexním a složitém problému, jakým je globální ekologická krize.

1.1 Cesta ke krizi

V první kapitole stručně pojednám o základních termínech a trendech, které odhalují hrozbu neudržitelnosti lidského způsobu pobývání na planetě Zemi.

1.1.1 Historie člověka na Zemi

Planeta Země je jedinou doposud známou obyvatelnou planetou pro všechny živočišné i rostlinné druhy. Její historie začala asi před 4, 57 miliardami let. Před 570 miliony let došlo k dostatečnému nasycení atmosféry kyslíkem (asi 1%) na to, aby se začali vyvíjet živočichové, kteří potřebují kyslík k dýchání. Moderní člověk druhu *Homo sapiens sapiens* se objevil na Zemi teprve před 200 tisíci lety, ale až před 30 - 50 tisíci lety se začal rozvíjet natolik, aby mohl vytvořit dnešní civilizaci. Během této doby můžeme zaznamenat tři velké mezníky v historii člověka.

Prvním je „paleolitická revoluce“, která proběhla asi před 60 – 65 tisíci lety, kdy se člověk rozšířil po celé planetě a žil neinvazivně jako lovec a sběrač. Druhým mezníkem byla „neolitická revoluce“, která proběhla asi před 10 tisíci lety. Tehdy se již změnil způsob obživy a proměnila se i lidská společnost. Počíná se zemědělská civilizace vyznačující se usedlým způsobem života a prvními významnými, nikoliv však nevratnými, zásahy do životního prostředí. Posledním a nejvýraznějším mezníkem v historii vztahů lidí a přírody je „průmyslová revoluce“, počátek globální industriální éry, jež se datuje od vynálezu parního stroje roku 1784. Od této chvíle můžeme hovořit o počátku nevratných změn, které lze připsat lidské činnosti [Moldan 2009].

„Historie vztahů mezi lidmi a přírodou je historií budování lidského světa a vydělování lidí z přírody“ [Moldan 2009: 10]. Člověk dokázal díky vědě a pokroku ovládnout přírodu a využít ji pro naplňování svých potřeb i tužeb. Lidská společnost se rozvinula díky technologiím tak, že je nyní nejvlivnější silou na Zemi. B. Moldan proto hovoří o naší době jako o **antropocénu**, novém geologickém období [Moldan 2009: 7].

Výše uvedenou krátkou pasáží z historie planety Země a lidstva chci ilustrovat časové proporce vývoje a zrychlování změn. Oproti tisícům let vývoje planety kladu asi dvanáct tisíc let vývoje současného člověka. V této práci chci pojednat o ekologické krizi, kterou nyní zažíváme a začínáme si stále více uvědomovat pod tíhou vědeckých důkazů a kumulujícího se poznání. Na její práh nás dovedla zejména lidská industriální činnost spojená s produkcí a spotřebou statků, kterou provozujeme po dobu přibližně 230 let. V porovnání s historií planety i vývojem lidstva je to skandálně krátká doba, během níž jsme se dostali před otázku, jaké bude další působení lidského druhu na této planetě.

1.1.2 Ekosystémy a hrozba ekologické krize

Ze všeho nejdříve považuji za důležité definovat základní ekologické pojmy, abych přiblížila existenciální podstatu problému, před kterým nyní lidský druh stojí.

Člověk je biologická forma života a stále existenciálně závisí na přírodě, službách a statech, které mu poskytuje. Podstatou fungování přírody, a tedy i poskytováním životodárných podmínek, se zabývá vědní obor ekologie. Ústředním termínem ekologie je **ekosystém**. Je to „*funkční soustava živých a neživých složek zahrnující všechny organismy na určitém území v jejich vzájemných vztazích a ve vztazích s fyzikálními a geochemickými činiteli prostředí. V každém ekosystému je možno rozlišit výrazné potravní a energetické vazby. Všechny složky ekosystému jsou vzájemně propojeny výměnou, resp. koloběhem látek, jednosměrným tokem energie a předáváním informací. ... Dalšími důležitými znaky ekosystémů jsou neustálý vývoj a samoregulace, která podmiňuje stabilitu ekosystému*“ [Máchal 2008: 19].

Ekologická stabilita je schopnost ekosystému vyrovnávat změny způsobené vnějšími činiteli a zachovávat své podstatné struktury a funkce. Nejtypičtěji se projevuje ekologickou rovnováhou. Životní prostředí lidstva (biosféra) má zásadně narušenou ekologickou stabilitu. Možnou cestou k zachování či rekonstrukci území je vytváření tzv. územních systémů ekologické stability (ÚSES), které by tvořily rámec pro nestabilní části území vznikající s lidskou činností v krajině [Linhart et al. 1996].

Ekosystémové služby jsou „*procesy a podmínky přírodních ekosystémů, které jsou nezbytné pro existenci a život lidí na Zemi.*“ Rozlišujeme služby zásobovací (potraviny, voda, dřevo, aj.), regulační (likvidace odpadů, obnovování kvality vody, aj.), kulturní a podpůrné (tvorba půdy, aj.) [Máchal 2008: 19]. Přibližně 60% služeb ekosystémů, jejichž hodnocení bylo v rámci tzv. **hodnocení ekosystémů k miléniu**¹ provedeno, je využíváno neudržitelným způsobem a znehodnocováno [Reid et al., 2005].

¹ Ekosystémové hodnocení milénia (Millennium Ecosystem Assessment – MA) si vyžádal generální tajemník Spojených národů Kofi Annan v roce 2000. Hodnocení proběhlo pod záštitou OSN a jejich sekretariát koordinoval

Díky ekosystémovým službám mohou lidé k uspokojování svých potřeb čerpat **přírodní zdroje**. Ty jsou dvojího charakteru: vyčerpitelné či nevyčerpitelné, obnovitelné či neobnovitelné. Právě vyčerpitelnost neobnovitelných zdrojů, případně narušení procesů obnovy zdrojů nadměrným čerpáním či znečištěním, je jádrem problémů, které se skrývají mimo jiné pod pojmem **ekologická krize**. Podstatou ekologické krize je narušení stability planetárního ekosystému, jeho funkcí a služeb, které v celkovém úhrnu poskytují životodárné podmínky na Zemi. Skladba a fungování světových ekosystémů se ve 20. století změnila rychleji, než kdykoliv v historii lidstva. Změny, které v ekosystémech lidstvo provádí, zvyšují pravděpodobnost nelineárních změn ekosystémů [Reid et al. 2005].

K narušení stability dochází zejména ze dvou bazálních příčin. První jsou stále rostoucí **nároky** populace na přivlastňování zdrojů. Jsem si vědoma nepoměru a nerovnosti v čerpání zdrojů mezi státy rozvojovými a rozvinutými, ale domnívám se, že postupující globalizací se požadavek na západní životní styl (resp. zvyšující se životní standard) rozšiřuje po celém světě. Druhou významnou proměnnou je početnost **populace**, která roste exponenciálně. U kořene ekologické krize je lidská náročnost, ale i početnost. „*I skromný nárok se stává ekologickou hrozbou, když jej násobíme šesti miliardami*“ [Kohák 2000: 99].

1.1.3 Limity

Jedním z významných činitelů v procesu postupující degradace globálního ekosystému je tzv. **populační exploze**. Planeta čelí přelidnění [Lorenz 2000: 15]. Lidská populace pokouší **únosnou kapacitu** teritoria, tedy mezní hranici počtu druhů či jedinců, kterou je dané teritorium schopno existenciálně podporovat. V přírodě funguje mechanismus zpětné vazby, kdy konkurenční druhy soupeří o omezené zdroje, a počet jedinců druhu je vyvažován populační dynamikou. „*Dojde-li k překročení únosné kapacity prostředí, populace je decimována*“ [Keller 1997: 94]. U lidí roste populace exponenciálně a nutně naráží na limity prostředí.

Z hlediska geopolitického dochází k nárůstu populace zejména v zemích rozvojových (tzv. chudý Jih). V zemích rozvinutých (tzv. bohatý Sever – Evropa a Severní Amerika) je významným faktorem působícím zátěž životního prostředí **růst životní úrovně a ekonomický růst**.

Po dlouhou dobu existence lidské civilizace převládala **iluze nevyčerpitelnosti** přírody. Tradiční společnosti totiž žili se svým prostředím v rovnováze a nepřekračovali přírodní

Program pro životní prostředí (UNEP). „*Hlavním cílem MA bylo zhodnocení důsledků změn ekosystémů pro lidský blahobyt a vytvoření vědecké základny pro činnosti nezbytné k zachování a trvale udržitelnému využívání ekosystémů a jejich darů lidskému blahobytu*“ [Reid 2005: ii].

kapacity obnovy zdrojů. Vhled do reálné situace přišel až po 70. letech 20. století, kdy Rachel Carsonová zveřejnila studii Tiché jaro (The Silent Spring, 1962) [Lazlo 2009: 43; Lorenz 2000: 18, 21]. Zlomovou událostí pro globální ochranu životního prostředí bylo vydání knihy Meze růstu² roku 1972, již vydali autoři Donella H. Meadowsová, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers a William W. Behrens III. na objednávku Římského klubu jako jeden z podkladů ke Konferenci OSN o lidském životním prostředí, jež se konala ve Stockholmu v červnu 1972. Studie analyzovala vývoj světového hospodářství od roku 1900 do roku 1970 a konstatovala, že hospodářský růst má **exponenciální charakter** (růstová míra okolo 5 % ročně), a že zároveň paralelně s růstem má vzestupnou tendenci několik dalších významných parametrů, včetně znečištění prostředí a čerpání přírodních zdrojů [Moldan 2012].

„Nejzávažnější ekologické problémy současnosti mají svého společného jmenovatele. Je jím ekonomický růst praktikovaný v prostředí, jehož zdroje jsou omezené; tempo ekonomického růstu předstihlo možnosti prosté regenerace obnovitelných zdrojů“ [Keller 1995: 26].

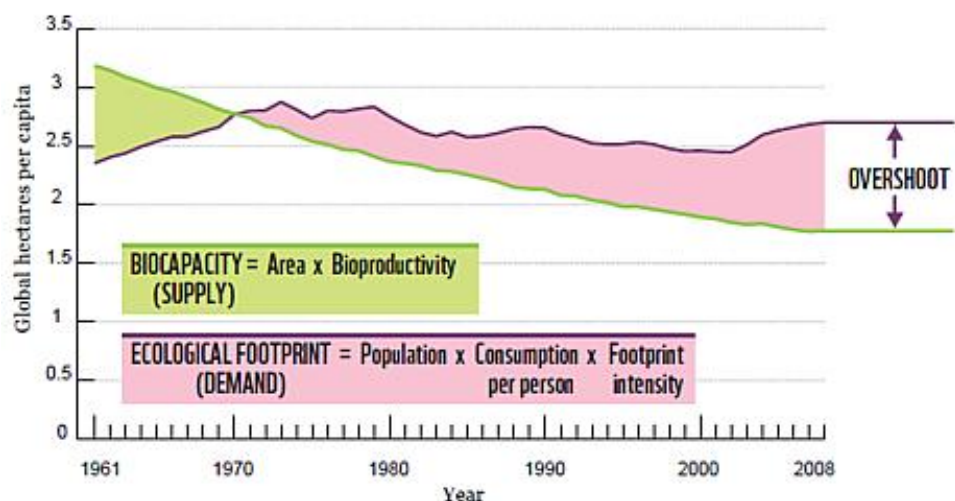
Nedostatek zdrojů není zásadní limitující faktor. Tím je omezená schopnost naší planety absorbovat zplodiny ekonomického růstu. *„Tento růst předpokládá stálý nárůst toku materiálu ekonomickým systémem a doprovodný růst zplodin“*. Ovšem *„trh nedokáže regulovat znečištění s ohledem na omezené absorpční schopnosti prostředí. Naopak, se zákonitou nutností přírodní znečištění produkuje a v dlouhodobější perspektivě umocňuje“* [Keller 1995: 24 - 25].

1.1.4 Ekologická stopa

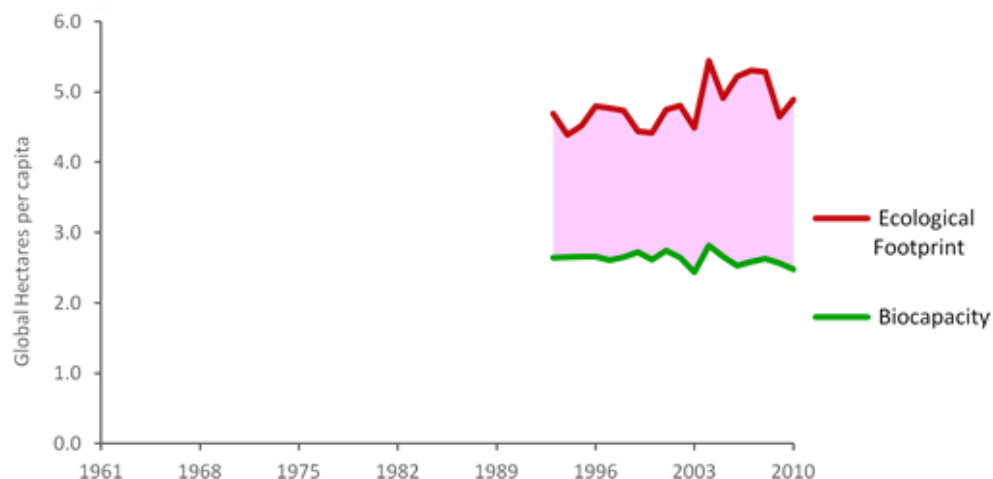
Termín ekologická stopa označuje globální indikátor, který hodnotí dopad lidské spotřeby na přírodu. *„Ekologickou stopu lze chápat jako metaforický obraz míry vlivu, kterým lidský jedinec nebo kolektivita působí na přírodu“* [Librová 2003: 20]. Výpočet se provádí tak, že se různé kategorie lidské spotřeby přepočítají na velikost potřebné produkční plochy nebo plochy nutné k eliminaci odpadních produktů. Ekologická stopa je schopna vyčíslit nároky na obnovitelnou kapacitu biosféry. Koncept ekologické stopy ukazuje, že lidé překračují kapacitu planety o jednu třetinu [Web 1; Web 2; Assadourian 2010].

„Aktuální ekologická stopa průměrného obyvatele České republiky je 5,36 globálních hektarů, dostupná biokapacita našeho území je 2,47 globálních hektarů. V současnosti překračujeme tedy kapacitu našeho území více než dvakrát a pro svůj život potřebujeme dvakrát větší plochu než průměrný globální obyvatel“ [Havel 2013: 14].

² Název orig.: „Limits to Growth“. Dostupné na: <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>.

Obrázek 1: Overshoot: trend ekologické stopy a biokapacity [Web 1].

Obrázek 2: Ekologická stopa České republiky [Web 3].

1.1.5 Ekologická krize

Dle mého názoru poukazují výše uvedená fakta na reálnou existenci ekologické krize. Ve své úvaze přijímám lineární model a pracuji se zjednodušenou představou, že míra znečištění a degradace životního prostředí konstantně narůstá. V úvaze neberu v potaz možnosti zpomalení či vykompenzování procesu degradace biosféry. Domnívám se, že i přes drobné snahy se zatím člověku nedaří zásadně zvrátit negativní trend.

Ekologickou krizi lze podle Máchala definovat jako „závažný nesoulad ve vztazích mezi přírodou a lidskou společností, kdy je příroda těžce poškozována a bezohledně využívána pro krátkodobý prospěch. Ekologická krize se projevuje zřetelným nesouladem mezi stále se stupňujícími hmotnými požadavky lidí a postupně vyčerpávanými a ničenými přírodními zdroji“ [Máchal 2008: 16].

Podle Velkého sociologického slovníku je ekologická krize fází vývoje ekosystému, v níž je ohrožena jeho stabilita, a kdy se přibližuje okamžik, v němž jeho schopnosti a možnosti adaptace budou vyčerpány. Je součástí evoluce biosféry a dějin lidstva. Podnítila vznik ekologické etiky a vedla k rozvoji tzv. ekologického vědomí. Současná ekologická krize je **společenskou krizí**, protože přináší možnost rozpadu lidské společnosti [Linhart et al. 1996].

Možným pokračováním ekologické krize je **ekologická katastrofa**. V globální podobě je to hrozba ukončení existence lidské společnosti a současné podoby biosféry planety Země. Může k ní dojít buď jednorázově vlivem extrémního zásahu, nebo dlouhodobým působením stresorů, které postupně vyčerpávají adaptační schopnosti ekosystému a způsobí zánik jeho ekologické stability [Linhart et al. 1996: 478].

1.1.6 Péče o přírodu a rozpoznání neudržitelnosti

Příroda byla v historii vnímána převážně jako zdroj obživy či jako nehostinné prostředí, případně jako věc či stroj (R. Descartes). Zájem o přírodu v dnešní podobě, tzn. spíše ochranný a estetický, můžeme zaznamenat od 19. století s narůstajícím počtem městského obyvatelstva. Začátky snah o ochranu přírody můžeme nalézt v romantismu. Teoretickým základem ochrany přírody se stala ekologie, vědní disciplína, kterou v 60. letech 19. století založil biolog Ernst Haeckel.

O století později aktualizovala téma ohrožení životního prostředí Rachel Carsonová svou knihou *Mlčící jaro* (1962). Upozornila na universální kontaminaci prostředí užíváním DDT a dalších chemikálií, které se hromadí v půdě, biomase i v organismech, včetně člověka. Vydání této publikace mimo jiné podnítilo také vznik ekologického hnutí. Snahy o globální restrukturalizaci společnosti v podobě projektu trvalé udržitelnosti, jsou na mezinárodní úrovni formulovány od 80. let [Keller 1997].

Za posledních 60 let došlo ve vývoji lidské společnosti k obrovským změnám, které lze charakterizovat rostoucí spotřebou surovin a energie a vytvářením odpadů. Nyní jsme nuceni uznat nerovnost a neudržitelnost současných spotřebních vzorců a potřebu změny v zájmu vlastního přežití druhu. Masový konzum (míněno jako komplex sestávající jak z nabídky, tak z poptávky – pozn. autorky) má dramatický dopad na životní prostředí. Problémy, kterým čelíme, mají globální charakter [Havel 2013].

Cílem, ke kterému je snaha najít cestu, je udržitelnost globálního rozsahu. Jeho realizace vyžaduje mezinárodní spolupráci při hledání návodu, jak si zachovat vyhovující komfort života a přitom se chovat dostatečně odpovědně k životnímu prostředí [Havel 2013].

Nabízí se dvě cesty, potažmo dva ideové základy pro udržitelnost celého globálního ekosystému: antropocentrický, systémový ovšem stále prorůstový udržitelný rozvoj, nebo hluboká ideová změna hodnot s důrazem na rozvoj kvalitativní a nerůstový. Na úrovni mezinárodní spolupráce a národních států je ekologická krize reflektována v podobě koncepce udržitelného rozvoje.

1.1.7 Koncepce udržitelného rozvoje

Udržitelný rozvoj je klíčový princip pro řešení ekologické krize, alternativa ekologické katastrofy. Je to cílový stav a současně také nekončící proces udržování obnovené harmonické rovnováhy společnosti s životním prostředím. Dosažení udržitelného rozvoje předpokládá změny hodnotových orientací a životního stylu lidí, které by měly vést k omezení kvantitativního růstu materiálních parametrů a k rozvoji kvalitativních parametrů lidského života. Prvním propagátorem této koncepce v České republice byl Josef Vavroušek [Linhart et al. 1996].

Zásadní událostí byla Stockholmská konference v roce 1972, kde mezinárodní společenství pod záštitou Organizace spojených národů uznalo potřebu ochrany životního prostředí „jediné Země, kterou máme“. Účastníci konference se shodli na tom, že „*nadále již není možno hospodářskou činnost provádět bez ohledu na životní prostředí*“ [Moldan 2009: 90]. Konstatovali zásadní ohrožení životodárných systémů planety v globálním měřítku a ustavili deklaraci, která se stala východiskem pro formulování základních principů ochrany v mezinárodním a národním měřítku. Stockholmská konference měla rozhodující význam pro utváření politiky ochrany životního prostředí v celosvětovém měřítku.

Přesto neřešila rozpor mezi růstem ekonomiky (hospodářským růstem) a účinnou ochranou životního prostředí. To měla za úkol Světová komise pro životní prostředí a rozvoj WCED³, ustavená v roce 1983 Valným shromážděním OSN. V roce 1987 vydala Komise pod vedením Gro Harlem Brundtlandové závěrečnou zprávu *Naše společná budoucnost*. Zásadním sdělením byla formulace **udržitelného rozvoje**:

„Trvale udržitelný rozvoj je takový způsob rozvoje, který uspokojuje potřeby přítomnosti, aniž by oslabil možnosti budoucích generací naplňovat jejich vlastní potřeby“ [Brundtlandová 1991: 47].

Rozpracování formulovaných principů proběhlo na Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji, tzv. Summitu Země, který se konal roku 1992 v Riu de Janeiro. Výsledkem je akční plán zvaný **Agenda 21**, který doporučuje sladit ekologické principy a ekonomický

³ World Commission on Environment and Development

rozvoj. „*Hospodářský růst a rozvoj musí dále pokračovat, nesmí však znamenat kvantitativní růst materiální výroby a spotřeby, nýbrž kvalitativní rozvoj, který povede k zvýšení lidského blahobytu, aniž bude ničit základnu přírodních zdrojů, dále zhoršovat kvalitu prostředí a redukovat bohatství přírody*“ [Moldan 2009: 94].

Čtvrtá kapitola zmíněného akčního plánu pojednává o změně vzorců spotřeby. V obecné rovině jmenuje strategické postupy v rámci procesu zaměřeného na dosažení významných změn vůči udržitelné spotřebě zejména ve sférách průmyslu, administrativy, domácností i jednotlivců. Z hlediska této práce je významným bodem omezení plýtvání, například v podobě doporučení vládám, aby pomáhaly jednotlivcům i domácnostem v rozhodování při nákupech. Apeluje se zejména na osvětu spotřebitelské veřejnosti, aby si při nakupování vybírala uvědoměleji a dala přednost environmentálně šetrnějším výrobkům. Jedním z doporučení vládě je také „*posílení hodnot podporujících udržitelnou spotřebu*“ [MŽP ČR 1998: 24]. Jsem si vědoma, že dokument je pouze principiálním doporučením a konkrétní opatření už jsou v moci vlád, přesto v něm postrádám explicitní výzvu ke snižování celkového objemu spotřeby; zmíněny jsou pouze nadbytečné plýtvavé složky.

Roku 2002 proběhl Světový summit o udržitelném rozvoji v Johannesburgu, jehož výstupem byl Implementační plán. Jako jednou z hlavních podmínek pro dosažení udržitelného rozvoje stanovil změnu vzorců výroby a spotřeby.

1.1.8 Úloha státu

Je logické, že tak velký problém, jako je poškození biosféry, a úkol napravit ekologické škody, vyžaduje mocenské řešení skrze politiku. Environmentální otázky se pomalu dostávají do středu politického zájmu. Od 70. let 20. století vznikají environmentální organizace a zelené politické strany [Giddens 2013].

V mnoha zemích byly přijaty dílčí kroky, ale celkový trend v současných ekonomických podmínkách není příznivý. Omezuje se jen na řečnická klišé [Librová 2013]. Příkladem může být Agenda 21. Dokument byl oficiálně přijat, leč praktická opatření (týkající se spotřeby), jiná než na úrovni formální ochrany spotřebitele, nebyla dosud přijata (komplexní osvěta spotřebitelů ze strany MŽP ČR stále chybí).

Úloha státu je v otázce nastolení udržitelnosti poněkud **ambivalentní**. Na jedné straně národní stát deklaruje přijetí mezinárodně platných principů zakotvených v dokumentech a deklaracích a poskytuje do jisté míry právně vymahatelnou ochranu životního prostředí. Na straně druhé ovšem aktivně podporuje ekonomický růst a potažmo i spotřebu statků a zdrojů.

Funkce státu se v globalizujícím se světě postupně omezují a rozměňují. Nejvýznamnější funkcí zůstává udržování systému **sociální kontroly**. „*Tu lze vykonávat dvěma*

způsoby. Je možné stavět lidi do situace, která jim zabraňuje dělat to, co je nežádoucí; také je možné je stavět do situace, která je podněcuje k tomu, co je žádoucí. Některé věci jsou nežádoucí, protože jsou považovány za zhoubné pro společenský řád" [Bauman 2003: 19]. „Systém politické kontroly, dosahované prostřednictvím uspokojování uměle vyvolávaných potřeb, přestal být perspektivním a v zemích Evropy, kam se chystáme směřovat, se to již ví. ... Sociální kontrola praktikovaná vyspělými zeměmi si vynucovala mohutnější potřebu výroby a tedy i spotřeby zbytečných věcí tak dlouho, až se celý systém zahltil svými vlastními odpady a zplodinami“ [Keller 1995: 47].

Daniel Bell v tomto směru identifikuje dva problémy: jednak Západní společnost postrádá civitas ve smyslu spontánní ochoty podstupovat oběti pro obecné blaho (odpovědnost vůči politické obci); druhak převládá důraz na soukromé zájmy orientované na maximalizaci vlastního prospěchu (je podstatný rozdíl mezi společenským rozhodnutím a úhrnem rozhodnutí individuálních) [Bell in Šubrt 2008: 41]. Maniates [2002] konstatuje, že s rozvojem „čistých“ technologií se odpovědnost za ekologickou krizi přenesla s odvoláním na „suverenitu spotřebitele“ na jednotlivce, nikoliv na vlády států či korporace. Tito aktéři naopak vytváří podmínky pro zvyšování spotřeby [Sanne 2002].

Moderní stát je slabý vůči korporacím a spotřebuje více zdrojů pro svůj chod. Odsouvání státu a politiky na druhou kolej umocňuje v současné době proces globalizace a tlaky, které vycházejí nadnárodních společností, pro něž je ideální takové prostředí, které je bez vlivu odborů, bez sociální politiky a bez ochranných zákonů a omezujících pravidel. Princip autority národního státu je podkopáván navíc i spekulativním přeléváním kapitálu.

Nadějí je rostoucí úloha nové politické kultury, v rámci ní pak především působení environmentalistů, neziskového sektoru a občanské společnosti.

1.1.9 Stav životního prostředí v České republice a spotřeba

V České republice zbrzdil do jisté míry rozvoj neúměrné spotřeby komunistický režim. Ovšem po revoluci roku 1989 jsme po vzoru západních zemí nastoupili konzumní trend směřování společnosti [Haisová 1998: 14].

Zpráva o životním prostředí ČR 2012 konstatuje, že se stav životního prostředí v ČR zlepšuje, byť v roce 2012 k tomu přispěl pokles ekonomiky. Meziročně se snížila průmyslová produkce i výdaje domácností na konečnou spotřebu. Míra vlivu ekonomiky na životní prostředí tak dlouhodobě klesá, i když je nadále v porovnání se zbytkem Evropské unie nadprůměrná. S poklesem negativních vlivů na životní prostředí z velkých zdrojů znečišťování navíc roste význam spotřeby domácností [Web 4].

Roku 2003 byla ustavena Rada vlády pro udržitelný rozvoj a později pracovní skupina pro udržitelnou spotřebu a výrobu s cílem připravit Rámcový program udržitelné spotřeby a výroby vycházející ze strategie udržitelného rozvoje České republiky. Spotřeba v české společnosti stále roste, což může eliminovat dosažené úspěchy na rovině snižování materiálové a energetické náročnosti výrobků a služeb. Strategickým cílem je dosažení udržitelné spotřeby a výroby ve specifických podmínkách ČR. Jednou ze složek strategie je změna chování spotřebitelů [MŽP ČR 2005].

1.2 Reflexe krize

V této části práce bych chtěla nastínit vývoj sociologického zájmu o vztah společnosti k životnímu prostředí. Neusiluji o vyčerpávající historický výklad, ale chtěla bych zmínit některé významné směry a momenty, které přispěly či pomohly nasměrovat diskuzi o vztahu společnosti a životního prostředí.

V druhé části kapitoly pak zmiňuji charakteristiky moderní společnosti, které vytvářejí podmínky pro život jednotlivce. Atributy moderny, jako je globalizace, centralizace či kapitalistický systém, vytvářejí takový sociální standard, který nedává příliš prostor pro reflexi otázek životního prostředí v životě běžného člověka – jednotky masy.

1.2.1 Sociologie a ekologie

Ekologie do tradiční sociologie příliš nepronikla. Toto spojení je až novodobým tématem. **Sociologie** se setkává s ekologií v oblastech, kde současná společnost svým fungováním plodí důsledky, jež poškozují a ohrožují přírodní prostředí, do kterého je lidská kultura zasazena, a bez něhož nemůže existovat. Sociologové chápali po dvě třetiny 20. století prostředí jako prostor, jenž umožňuje v principu neomezenou expanzi lidské společnosti. Od 70. let převažuje mezi sociology skupina klonící se k názoru, že prostředí představuje nikoliv možnost expanze, ale je zdrojem omezení dalšího vývoje a existence lidské společnosti. Navíc naše okolí svým kritickým stavem jen odráží kritický stav společnosti. [Keller 1997: 10, 12].

Podobu a přijímání ekologických teorií významně ovlivnily dvě historické okolnosti, potažmo jejich pohled na svět. Bylo to osvícenství a průmyslová revoluce. Pojily se s velkým optimismem, s ideou pokroku lidstva a ideou podmanění přírody. Výjimku v optimismu doby představoval Thomas R. Malthus, který varoval před demografickou hrozbou v podobě přelidnění planety a vyčerpání zdrojů. Klasická sociologie 19. století se zabývala otázkami sil pojících společnost a sil vedoucích k její transformaci. Refletovala znepokojení sociálními problémy, které přinesla industrializace a modernizace. V 50. a 60. letech převládala témata

sociální změny a rozvoje společnosti [Barbosa 2009]⁴. Otázka životního prostředí byla zastoupena jen okrajově, pokud vůbec.

Životní prostředí se stalo předmětem zájmu sociologie až od 70. let 19. století. Proniklo do politiky mezinárodních organizací a vlád, ale stále v dimenzi rozvoje, kdy je příroda brána jako zdroj. V 80. letech přichází do popředí diskuzí koncepce udržitelného rozvoje.

Zájem o environmentální téma se nejprve objevoval v rámci „**urbánní sociologie**“ („human ecology“), ve snaze aplikovat ekologický model na uspořádání města. Na přelomu 70. a 80. let přichází William Catton a Riley Dunlap s názorem, že všechny dosavadní sociologické teorie přisuzují člověku výsadní postavení mimo zákony přírody a ekologické principy. Předložili návrh na změnu tohoto starého paradigmatu v podobě konceptu „**nového ekologického paradigmatu**“, které spočívá v uznání člověka jako rovného vůči ostatním v síti života. Člověk možná může svou vynalézavostí dočasně navýšit limity únosné kapacity, ale stále životně závisí na konečných zdrojích biosféry. Přinesli do oboru kritiku nedostatku zájmu o životní prostředí [Barbosa 2009].

Později přichází se snahou o vnesení environmentálního faktoru do sociologie Murray Bookchin se „**sociální ekologií**“. Jejím základem je myšlenka, že ekologické problémy mají příčinu v sociálních problémech, zejména pak v sociální nerovnosti a hierarchizaci společnosti. Navrhuje cestu k ekologické společnosti skrze změnu sociálního systému, resp. eliminace hierarchie a implementování ekologického principu [Barbosa 2009].

Vliv na vývoj environmentální sociologie měla také „**hlubinná ekologie**“ („deep ecology“) Arne Naesse. Termínem se kriticky vymezil vůči „mělké ekologii“ („shallow ecology“), kterou považoval za příliš antropocentrickou a nedostatečně důslednou, klouzající mělce po povrchu.

Hlubinná ekologie akcentuje hodnotu Země o sobě, vyjadřuje úsilí o duchovnější přístup k přírodě, z něhož vyrůstá ekologické vědomí. Jde k filosofické podstatě problému celkové orientace západní civilizace, která předpokládá, že smyslem života a společenského konání je stále stupňování hmotné spotřeby. Materiální podstata má být využita k vyšším cílům, k seberealizaci, ne ke spotřebě pro spotřebu [Barbosa 2009; Kohák, Kolářský, Míchal 1996]. Naess vidí jako podmínku udržitelnosti zásadní změnu hodnotové orientace od hromadění majetku ke smírnému soužití všech bytostí a stupňování kvality života [Naess in Kohák, Kolářský, Míchal 1996: 81].

Následovatelé hnutí hlubinné ekologie, jako např. Bill Deval a George Sessions, zdůrazňují, že hlubinná ekologie již neznamena každou ekologii, která se zabývá příčinami

⁴ Tento i všechny další cizojazyčné texty překládala autorka práce.

ekologické krize, nýbrž tu část, která nachází řešení v zásadní změně lidské mentality. Sdílí hodnoty určující životní styl, jako například „dobrovolná střídmost“ [Kohák, Kolářský, Míchal 1996: 97].

Erich Fromm píše o hlubinné změně ve smyslu obratu od existenciálního modu „mít“ k modu „být“. V člověku jsou přítomny obě tendence. „Mít“ inklinuje k vlastnění, vyjadřuje biologický faktor jako touhu po přežití. „Být“ znamená sdílet, dávat, obětovat se; vrozená potřeba přemoci izolaci tím, že jsem s ostatními zajedno. Z těchto dvou protikladných zaměření v každém člověku vyplývá, že společenská struktura, její hodnoty a normy rozhodují o tom, které z nich se stane dominantním [Fromm 1992: 85].

1.2.2 Společnost

Pokusím se vystihnout některé základní charakteristiky soudobé moderní společnosti relevantní pro mou teorii. Domnívám se, že je to důležité z hlediska přiblížení pozice jednotlivce – spotřebitele, jehož možnosti jednání jsou převážně určeny nastavením současného společenského systému. Předně bych chtěla uvést, že budu pojednávat o euroamerickém kontextu společnosti, do něhož spadá i Česká republika.

Po vzoru Miloslava Petruska (*Společnosti pozdní doby*) bych chtěla načrtnout různé mody nahlížení moderní společnosti [Petrusek 2006], pojednat o tendencích, které určují její charakter (jsou to např.: kapitalistický základ společnosti, proces vývoje moderní společnosti a v jeho rámci zejména procesy globalizace a individualizace).

1.2.2.1 Kapitalismus

Kapitalismus je ekonomický a společenský systém, v němž je většina majetku v soukromém vlastnictví a ve formě kapitálu je rozhodujícím výrobním faktorem. Zásahy vlády do fungování tržního mechanismu jsou omezené. V moderní podobě je dnes převažující formou uspořádání společnosti. Obchod hraje hlavní roli v její struktuře. Nástrojem alokace zdrojů je **trh** [Linhart et al. 1996: 475].

„Kapitalismus je systém, v němž se zboží a služby, včetně nejzákladnějších životních potřeb, produkuje pro směnu se ziskem, kde se jako zboží na trhu prodává dokonce i pracovní síla a kde jsou všichni ekonomičtí aktéři závislí na trhu“ [Woodová 2011: 6]. Základním cílem je produkce kapitálu a expanze systému, **ekonomický růst**; základními pravidly jsou konkurence a maximalizace zisku, jehož se dosahuje prostřednictvím racionalizace výroby a technologického rozvoje. Kapitalismus umožňuje výrobu zboží a poskytování služeb širokému okruhu spotřebitelů. Tím uspokojuje jejich potřeby [Giddens 1999].

Kapitalistická ideologie prezentuje trh jako příležitost, ovšem kritici kapitalismu poukazují na dominantní rys trhu – donucení. „*Materiální život a společenská reprodukce jsou v kapitalismu univerzálně zprostředkovány trhem, takže všechny osoby musí tím či oním způsobem vstupovat do tržních vztahů, aby získaly přístup k životním prostředkům*“ [Woodová 2011: 10]. Vytváří se **system tržní závislosti**, který ovládá nejen ekonomické vztahy, ale společenské vztahy obecně. Vše se podřizuje imperativu zisku a příslibu blahobytu. Ervin Laszlo hovoří o „tržním fundamentalismu“, kdy je trh odpovědí na vše [Laszlo 2009].

Tržní systém postindustriální společnosti prochází transformací, která se vyznačuje níže uvedenými elementy:

1. Očekávání ekonomického růstu a růstu životní úrovně se institucionalizují. Důsledkem toho je, že se tato očekávání postupně proměňují v *nároky*. Podle Bella zažíváme revoluci rostoucích nároků.
2. Narůstá povědomí o neslučitelnosti různorodých požadavků a hodnot, neboť se dospívá k poznání, že na realizaci všech společností akceptovaných cílů není dostatek zdrojů, a je proto nutné mezi nimi provádět volbu.
3. Ekonomický růst přináší obrovské vedlejší důsledky (automobilismus ničí ovzduší, chemická hnojiva kontaminují vodní zdroje, atd.) [Bell 1999: 47 - 48; Šubrt 2008].

„*Dospěli jsme do bodu, v němž destruktivní účinky kapitalismu překračují jeho materiální přínosy*“ [Woodová 2011: 166]. Kapitalismus je ze své podstaty **neudržitelný** a ani udržitelnosti napomáhat nemůže. Požadavky akumulace kapitálu vynucují produkci, která předčí spotřebu. Vynucují též destrukci zboží dříve, než se vyčerpají možnosti jeho používání. Kapitalismus je plýtvavý, jeho ekologicky udržitelná varianta je nereálná [Woodová 2011: 166].

Stále se zhoršující stav životního prostředí ukazuje, že volný trh nedokáže adekvátně řešit problém **negativních externalit**. Internalizace ekologických dopadů výroby je z důvodu vysoké komplexnosti a provázanosti ekologických souvislostí téměř nemožná [Keller 1995]. Bohaté země Severu navíc přenáší externality na chudé rozvojové země (geopolitický Jih) a podporují tak **nerovnost**. Asi 20% obyvatel planety svými neomezenými nároky spotřebovává 80% dostupných zdrojů [Keller 1995].

Omezení růstu je proti přirozenosti systému. Absence růstu ruine ekonomiku a ohrožuje státní moc. Ekonomický růst se jeví jako nutné zlo. Ve skutečnosti je nutný jen v situaci nadměrné centralizace rozhodování a nutností zabezpečovat loajalitu občanů státu neustále vzrůstajícím konzumem [Keller 1995: 17].

Společnost má být řízena tržními silami soutěže - tzv. „**neviditelnou rukou trhu**“. Dle této logiky dělají konzumenti racionální volby, a pokud jsou dostatečně informováni, vyberou si ekologicky šetrné výrobky. Problém je, že spotřebitelé jsou spíše manipulováni, než adekvátně informováni. Dále logika systému tvrdí, že soutěž povede korporace k tomu, aby přijmuly environmentálně šetrné technologie. Ale technologie neumí vyřešit všechny problémy a mohou navíc vytvořit nové [Barbosa 2009].

Udržitelný rozvoj se v praxi aplikuje v podobě **ekologické modernizace** spojením technologických inovací a tržních mechanismů. Snahou je redukovat užívání přírodních zdrojů, aniž by to postihlo ekonomický růst. Od poloviny 90. let 20. století začal ekologický modernismus zohledňovat i teorie konzumní společnosti, věnuje se otázce domácí spotřeby a transformace každodenních návyků. Hledají se možnosti, jak se mohou spotřebitelé podílet na ekonomické modernizaci a na transformaci společnosti. Podle některých autorů jsou podniknuté kroky ve prospěch hospodářského rozvoje s environmentálními řešeními nedostatečné a „mělké“. Kritika ekologické modernizace spočívá v přílišné fixaci na technologie a opominání kulturních, sociálních a politických střetů, ale také v její trvajícím víře v ideu růstu [Giddens 2013; Barbosa 2009]. Ekologická modernizace nemůže existovat bez omezení dynamiky kapitalistického hromadění a bez omezení spotřeby z vlastní vůle [Latouche 2012: 16].

Dle klasické ekonomie má spotřebitel potenciální moc ovlivňovat nabídku trhu svou poptávkou. Allan Schnaiberg oponuje této představě **teorií běžícího pásu výroby**. Aktéry teorie jsou zjednodušeně stát, kapitál a pracující. První dva roztáčí pás, třetí se snaží nespadnout. Běží stále rychleji, aby se vůbec udržel na místě, potažmo v majoritní společnosti. Výrobci přebírají iniciativu v zájmu bezproblémového chodu běžícího pásu, a tudíž růstu zisku. Prostřednictvím nástrojů marketingu, hlavně reklamy, vytvářejí umělé potřeby a podněty ke spotřebě. Část spotřeby je navíc vynucena strukturálně [Schnaiberg 1980; Keller 1995]. Kapitalisté jsou posedlí akumulací kapitálu, neustálý růst pohání celý ekonomický systém - **pás akumulace** [Foster, Clark, York 2010].

Sociální instituce moderní industriální společnosti podporují běžící pás a pomáhají ho roztáčet. Stát podporuje ideu růstu, který je nahlížen jako předpoklad stability společnosti. Domácnosti jsou prodejci nabádány k nakupování, k roztáčení **pásu spotřeby**. I přes nabývání statků a konzumování služeb nedosáhne moderní člověk nikdy úplné spokojenosti [Bell 2004]. Spotřebitel nemá dle Schnaiberga větší šanci ovlivnit systém. To už spíš v roli občana a pracujícího [Sanne 2012].

Kritici teorie běžícího pásu kritizují materialistický základ a poukazují na důležitost i jiných faktorů, např. kultury, jakožto zdroje i řešení environmentálních problémů. Změny

v kultuře, jako například spotřební zvyky, mohou pomoci zlepšení stavu životního prostředí. Kritizují také negativitu teorie a nedostatek naděje. Oslabuje úsilí těch, kteří chtějí malými krůčky zvrátit degradaci životního prostředí [Barbosa 2009].

1.2.2.2 Moderní společnost

Pojem **společnost** je nejednoznačně definovaný. Nejširěji zahrnuje lidstvo jako celek, v užším pojetí je to „*soubor osob žijících ve skupinách, jež jsou vzájemně propojeny, na společném, vymezeném a ohraničeném teritoriu kontrolovaném politickou mocí, sdílejících základní společné hodnoty, řídících se týmiž základními normami a chovajících se podle ustálených kulturních vzorců*“ [Linhart et al. 1996: 1194].

„Soudobé“ společnosti západního typu se vyznačují proměnlivým charakterem, je pro ně typické rychlé tempo změn, kategorie novosti, pomíjivosti, věcí na jedno použití. Velký sociologický slovník definuje **moderní společnost** jako „*produkt radikálních změn, ke kterým došlo v oblasti ekonomiky, mocenských vztahů, sociálního uspořádání, stylu života i výkladu světa v zemích západní Evropy a Severní Ameriky od počátku novověku. Klíčovou úlohu v těchto změnách sehrála generalizace trhu, jenž se stal regulátorem chodu nejen veškeré ekonomiky, ale postupně i celé společnosti*“ [Linhart et al. 1996: 1200].

1.2.2.3 Jednoduchá modernita

Povaha modernity z hlediska jednotlivce je rozporuplná. Setkáváme se s dvojitým názorem. Jedna názorová větev (např. Giddens) vyzdvihuje emancipační charakter modernity: abstraktní systémy moderní společnosti zvyšují míru svobody svých členů; máme nové formy komunikace a poznávání lidí [Giddens 1998]. Druhá názorová větev kritizuje převahu instrumentální racionality, jež se na rovině společnosti realizuje formou kontroly či dohledu (např. Touraine) [Keller 2004]. „*Jak vznik většího prostoru pro individua (proces individualizace), tak také novou formu organizování společnosti (proces generalizace) lze hodnotit jak kladně, tak záporně. Individualizace přináší více svobody a pocit autenticity, zároveň však také více nejistoty, riziko osamění a pocit odcizení. Generalizace přináší vyšší efektivitu a vnáší vyšší stupeň racionality do všech lidských činností, zároveň však v sobě skrývá nové formy dohledu, účinnější způsoby manipulace a kontroly lidského jednání i myšlení*“ [Keller 2004: 27]. „*Ideálem organizované modernity bylo vtáhnout všechny ekonomicky aktivní do hry tržních sil v rámci zaměstnanecké společnosti*“ [Keller 2004: 31]. V oblasti spotřeby bylo cílem demokratizovat standardní konzum a neustále posunovat hranice toho, co takový všeobecně dostupný konzum obsahuje.

Změny ve společenském uspořádání podnítil mimo jiné rozvoj průmyslové revoluce (industriální společnost) a rozvoj centralizace moci v rámci moderních národních států [Linhart et al. 1996: 1200 - 1201]. Dle Kellera se vyznačují zejména čtyřmi základními **vlastnostmi**, které určují povahu modernity:

1) generalizace vztahů: vztahy se zobecňují a stále méně se váží na konkrétní lidi - zvyšuje se zaměnitelnost. Ambivalentní dopady formalizované struktury umožňují efektivnější fungování společenských procesů, ale nárůst neosobnosti ztěžuje jednotlivci identifikaci se systémem a podporuje pocity odcizení [Keller 2004].

2) proces individualizace: výrazný nárůst významu jednotlivce, jenž se vymaňuje z omezujících pout tradičních sociálních útvarů. Keller uvádí tři možné výklady povahy moderního individualismu:

- a) je jen povrchním zdáním, že se lidé vymanili z omezení (zdánlivě svobodní jednotlivci jsou manipulováni neosobním systémem);
- b) hypertrofovaný individualismus jako nebezpečí pro fungování sociálního systému (ohrožení integrity);
- c) proces individualizace je ambivalentní: otevírá možnosti pro rozvoj autonomie jedince a seberealizaci, ale vytváří zároveň tak silné tlaky na jeho samostatnost, že ne každý je schopen se s nimi vyrovnat.

Systém nejen umožňuje masovou individualizaci, ale vynucuje si jí. Osamostatněné svobodné individuum čelí masové izolovanosti, osamělosti nesoucí s sebou lhostejnost k veřejnému dění. Identifikaci se společenstvím nahrazuje tvorba a neutuchající potvrzování identity s pomocí konzumu [Keller 2007: 60 – 68; Librová 2010a].

3) funkční diferenciaci společnosti: umožní společnosti fungovat mnohem efektivněji, ale má i problematické dopady, např. rozvoj funkčních podsystémů samostatně, bez ohledu na požadavky ostatních systémů (např. ekonomika vs. ekologie). Tato diferenciaci vedla k rozdrobení odpovědnosti [Keller 2004].

4) vysoký stupeň racionalizace moderní společnosti: vývoj k nadvládě instrumentální racionality se projevuje mimo jiné znehodnocením všech hodnot, které nelze vyjádřit penězi. Zejména pro oblast sociální se tento rys modernity stává problematickým.

„Souběh všech čtyř zmíněných procesů a jejich vzájemné posilování a umocňování znamená, že moderní společnost je stále abstraktnější (generalizace), stále nesourodější (individualizace), stále specializovanější (diferenciace) a zároveň stále účelovější (racionalizace)“ [Keller 2007: 68].

1.2.2.4 Teorie pozdní modernity

Sociologičtí autoři pojednávají o **procesu změny, který nyní probíhá**. Po přechodu tradiční společnosti k moderní je tu s odstupem času další vývoj. Někdo hovoří o druhé fázi modernity a jiní autoři už pojednávají o přechodu do fáze postmodernity.

„Sociální změnu lze definovat jako transformaci institucí, kultury a společnosti v čase. Třebaže moderní období zaujímá jen zlomek lidských dějin, stalo se dějištěm překotných a zásadních změn, jejichž tempo se neustále zrychluje“ [Giddens 2013: 146].

Keller [2004] poukazuje na současné změny analogicky se sociálními změnami na přelomu 18. a 19. století (přechod od tradiční k moderní společnosti). Projevují se v krizi moderních institucí a zejména ve vzestupu individualismu. Vznikají komplexní abstraktní struktury a společnost se stále více profiluje jako neosobní agregát sestávající z jednotlivců. Jedinec se tak ocitá jaksi sám za sebe, atomizovaný v rámci masy, nevázan k druhým ani k celku. Bauman přirovnává společnost k tekutým pískům [Bauman 2002].

Teorie pozdní modernity se zaměřují na **krizi moderní společnosti**, způsobenou mnoha faktory. Zachycují vztah mezi jedincem a společností v kontextu hluboké sociální a kulturní změny, proměny tradičních institucí a dopadu této změny na jedince [Pyšňáková, Hohnová 2010].

Z hlediska Giddensovy definice sociální změny vidím současný stav jako přešlapování na prahu mezi modernitou a postmodernitou. Začínáme reflektovat modernitu, ale ještě nedošlo ke změně sociálního uspořádání.

Ulrich Beck nazývá současnou fázi vývoje pojmy „**druhá modernita**“ či „**reflexivní modernita**“. Vyjadřuje posun v poměrech ve společnosti, ovšem nepovažuje jej ještě za fázi novou.

Moderní společnosti prožily zhroucení kolektivního či skupinového mínění. Již nejsou pod dohledem sociální kontroly dle norem společenství. Mají svobodu volby, což ale vytváří i problémy. Volba nabízí nezkoušené možnosti, což přináší i rizika. Jednotlivci i instituce musí neustále hodnotit své volby (hodnoty i priority, jak se mění technologie - pořad vše posuzovat v kontextu nového poznání). Tento proces Beck nazývá **reflexivní modernizace**. Reflexivita je klíč k problémům, včetně těch environmentálních [Barbosa 2009].

Reflexivita přináší poznání problémů, kterým musí společnost čelit. „*V pokročilé moderně je společenská produkce bohatství systematicky doprovázena produkcí rizik*“ [Beck 2004: 25], s nimiž nemáme zkušenost ani je nejsme schopni předvídat. Tato rizika jsou vyrobená, nikoliv přirozeně se vyskytující. Společnost, která vytváří nebezpečí a rizika v masovém měřítku, je **rizikovou společností** [Beck 2004; Šubrt 2008]. „*Ekologické hrozby jsou důsledkem sociálně organizovaného vědění, které je zprostředkováno působením průmyslového rozvoje na fyzické prostředí. Jsou součástí toho, co nazvu novým typem rizika, jež nastupuje s novým typem modernity. Typem rizika rozumím zvláštní svazek hrozeb či nebezpečí charakteristických pro moderní sociální život*“ [Giddens 1998: 100].

Nová rizika jsou ovšem pro člověka latentní, neviditelná - nelze je postihnout smysly. Proto se moderní člověk spoléhá na vědu. Dokud nejsou rizika vědecky uznána, neexistují a neřeší se. Významnou roli v tomto procesu hraje informovanost a masová média, a také snaha na rizicích profitovat. Existují celá odvětví nabízející „kosmetické“ řešení. Moderní instituce založené na racionalitě (věda a politika) nedokáží nastalé problémy řešit, ba jsou jejich součástí. Toto poznání přináší člověku nejistotu způsobenou **ztrátou důvěry**. „*Povaha moderních institucí je hluboce svázána s mechanismy důvěry v abstraktní systémy, zejména v expertní systémy*“ [Giddens 1998: 79]. Tyto instituce měly garantovat bezpečnost a racionalitu, ale selhaly. Lidé jim již nevěří, ale jsou na ně nuceně odkázáni. Úděl ohrožení je totiž askriptivní; nelze jim uniknout a ohrožení jsou všichni, včetně původců rizik [Beck 2004].

Termín **postmodernismus** se vztahuje ke způsobu života a životnímu stylu. Postmoderna spíše tíhne k umění, kritizuje funkcionalismus. Vyznačuje se pluralitou a heterogeností. Není pouhou reakcí na jednostrannost moderní, převážně euroamerické postindustriální civilizace, ale vystupuje jako pokus o reflexi a překonání, jako začátek změny. Reaguje na ekologický a existenciální deficit moderny. Ta měla vizi neomezeného sociálního pokroku a podrobování přírody, ovšem bez univerzálního hodnotového systému. Postmoderní člověk si uvědomuje mnohoznačnost, neurčitost i absurdnost světa. Inklinuje k transcendenci a duchovnu, upřednostňuje ekologický zřetel před dobovatelským vztahem k přírodě [Linhart et al. 1996: 811 - 812]. **Postmoderní společnost** vystupuje proti uniformitě a nástrojům společenské kontroly, zaměřuje se na budoucnost [Linhart et al. 1996].

Giddens chápe **postmodernitu** jako fázi v sociálním vývoji, kdy dochází k přechodu od institucí modernity směrem k novému a odlišnému typu sociálního řádu zdůrazňujícímu rostoucí význam ekologických otázek a snad i nových sociálních hnutí obecně. Hlavní rysy jsou rozklad evolucionismu, ústup teleologie dějin, uznání důkladné a konstitutivní reflexivity spolu s vytrácením privilegované pozice Západu. Tvrdí, že jsme se doposud nedostali za

modernitu, nýbrž prožíváme její fázi radikalizace [Giddens in Jandourek 2010: 140]. Na té se do značné míry podílí proces globalizace, který mění společnosti šířením západní kultury do celého světa (tzv. westernizace). Zároveň je ale postmodernita reflexí či sebehodnocením moderních společností [Barbosa 2009].

1.2.2.5 Globalizace

*„Sociální, politické a ekonomické vazby, které překračují hranice jednotlivých zemí, zásadním způsobem ovlivňují osud jejich obyvatel. Pro tuto rostoucí vzájemnou závislost lidí ve světové společnosti se obecně používá termín **globalizace**“* [Giddens 1999: 82]. Patří k nejvýznamnějším sociálním změnám, k nimž v moderní době dochází, zejména kvůli překotnému **tempu a intenzitě** procesu. Proces přinesl obyvatelům průmyslových zemí řadu výhod, současně ale přispívá ke vzniku nových problémů, jimž musí čelit všichni lidé [Giddens 1999: 83; 2013].

Rozvoj technologií umožnil globální komunikaci a posun industriální společnosti ke společnosti informační a digitální [Petrusek 2006]. Vznik globálního společenství způsobuje oslabování vlivu národních států. Rozmach internetu uspil rozšíření **globální kultury**. Skrze internet se po světě šíří hodnoty a trendy (převážně severoamerické a evropské, protože je zde nejvíce uživatelů), včetně konzumerismu. Procesy akumulace a spotřeby charakterizují informační, globální ekonomii. Svou roli sehrávají nadnárodní korporace, které určují podobu globalizace, jsou jádrem ekologické globalizace (globální komoditní řetězce výroby) [Bauman 1999].

Proces globalizace ovlivňuje nejen velké systémy, ale i soukromé životy lidí. Globální kultura mění charakter každodenních zkušeností. Společnosti prodělávají transformaci a ztrácejí zavedené instituce, což vede k nutnosti redefinovat i intimní a osobní stránky života. V minulosti se identity formovaly v kontextu komunity, v podmínkách globalizace musí lidé své **identity** aktivně vytvářet (posun k novému individualismu). Globalizace nutí lidi žít otevřenějším životem, jež vyžaduje reflexi i sebereflexi – neustále reagovat na měnící se prostředí. Tomu odpovídají i každodenní volby [Bauman 1999].

Ervin Laszlo píše ve své *Příručce světoobčana 21. století*, že v globální dimenzi chybí morálka. Moderní životní styl se stal v globálním měřítku neudržitelný a vyznávání neudržitelného životního stylu nelze považovat za morální. Přijetí globální morálky neznamená nutně žít v chudobě, ale přijmout **odpovědnost**. Nelze, aby existovala rovnost v životní úrovni, a není to ani žádoucí v podmínkách rozdílných kultur. Jde o spravedlnost, přijmout přiměřený a odpovědný životní styl bez plýtvání [Laszlo 2009: 37 – 39].

1.2.2.6 Centralizace a město

Ve 20. století je moderní průmyslová společnost značně urbanizována, urbanizace je globálním procesem [Giddens 1999: 445]. Rozvoj moderního průmyslu integroval výrobce i spotřebitele do dělby práce, která se dnes stává do značné míry globální, a od základu změnil způsob života lidí. V moderní společnosti probíhá silná migrace z venkova, většina lidí žije ve **městech**. Ta jsou oproti městům tradiční společnosti větší a anonymnější, jsou centry mezinárodního obchodu, místem střetávání toků peněz, zboží, informací a lidí.

Održení od přírody a obklopení umělým prostředím působí na psychiku člověka. *„Kořenem krize je to, jak svět konkrétně prožíváme. ... Člověk pak zneužívá a ničí přírodu proto, že se mu zcela zkušenostně stala něčím vzdáleným, cizím“* [Kohák in Kohák, Kolářský, Michal 1996: 16]. Vývoj moderních velkoměst měl obrovský vliv nejenom na zvyky a chování lidí, ale také na jejich myšlení a cítění. Každodenní vztahy mezi lidmi ve městě mají neosobní charakter [Lorenz 2000: 30 - 31]. Soutěživost převažuje nad spoluprací, což je do jisté míry typické pro moderní společnost jako celek. Všechna rozhodnutí, která se dnes činí o budoucnosti planety, jsou produktem lidí žijících ve městě [Haisová 1998: 32]. Bez velké centralizace není velké moci a bez nadměrného konzumu nemůže nikdo zaručit další politickou apatii masy řadových občanů.

1.2.2.7 Masová společnost

Masová společnost je specifická charakteristika moderní společnosti Západu. Ta se vyznačuje existencí **masy** jakožto zvláštního novodobého sociálního útvaru. Je charakterizována růstem role sekundárních kontaktů, postupnou specializací sociálních rolí a statusů, anonymitou, vysokou mobilitou v důsledku rozpadu tradičních vazeb, kontaktů a institucí. Významnou roli v utváření masové kultury hrají masová média jako tvůrci postojů [Linhart et al. 1996: 1200].

„Z hlediska ekologického představují kapitalismus a socialismus dvě varianty masové společnosti založené na nadměrné centralizaci moci, která se legitimuje vůči ovládaným péčí o neustálý růst průměrného konzumu“ [Keller 1995: 86]. Ekologické problémy vyplývají přímo z podstaty fungování **centralizované společnosti masového konzumu** [Keller 2005: 72]. Prostředí masy a organizací, formalizované úkony, předpisy a normy přináší jedinci pocity **odcizení a odosobněnosti**. Soukromý konzum nabízí svět, který respektuje lidský rozměr [Keller 1995: 37].

1.3 Společnost a spotřeba

V této kapitole přibližuji mechanismus spotřebovávání v moderní společnosti západního typu. Budu se pohybovat od primárního pojmu, kterým je potřeba, až k podmínkám spotřeby, které tržní prostředí a jeho dominantní aktéři nastavují pomocí důmyslných nástrojů – reklamy a módy.

1.3.1 Potřeby

Spotřeba je primárně řízena potřebami. **Potřeba** nejobecněji označuje stav, kdy se organismu, jedinci nebo skupině něčeho nedostává a to objektivně nebo subjektivně (domnívá se, že se nedostává něčeho, na co má nárok). Biologický základ je stejný, další potřeby jsou individuální. Řídí se do značné míry kulturními vlivy, potažmo hodnotami jednotlivce [Linhart et al. 1996; Fromm 1976].

Nejnámější **teorií potřeb** je Maslowova teorie založená na hierarchii potřeb od těch základních (biologických či nižších, materiálních) po potřeby vyšší (postmateriální). Pořadí potřeb v hierarchii je následující:

1. fyziologické/ homeostatické;
2. bezpečí, stabilita, potřeba struktury;
3. potřeba sounáležitosti ke skupině;
4. potřeba uznání, respektu a prestiže;
5. potřeba seberealizace, vyjádření vlastní individuality.

Lidské společnosti se liší způsobem uspokojování potřeb. Soubory sociálních činností často neslouží k přímé saturaci potřeb, ale k vytváření předpokladů pro tuto saturaci. Zároveň moderní společnost produkuje množství umělých potřeb, jejichž saturace vede k nezamýšleným efektům sociálním, kulturním i ekologickým. Nekonečnost lidských přání, tužeb a potřeb se stává problémem, a též centrálním tématem ekologických diskuzí, sporů o společnost blahobytu [Linhart et al. 1996: 817]. Po nasycení základních potřeb si lidé za přebytky pořizují poziční zboží (luxusní), případně hypertrofovaná spotřeba ústí do konzumerismu.

1.3.2 Spotřeba

Podle Velkého sociologického slovníku je **spotřeba** část národohospodářské produkce, která je určena k přímému uspokojování potřeb spotřebitelů. Z hlediska sociologie je procesem případně výsledkem uspokojování potřeb, při kterém dochází k využití hmotných i nehmotných statků. Vztahuje se k individu, skupině i společnosti. Její charakter a míra jsou dány historickými a ekonomickými podmínkami, typem kultury, konkrétním systémem distribuce

statků a hodnot v dané společnosti. Je úzce svázána s životním stylem [Linhart et al. 1996: 1211; Veblen 1999].

Spotřební chování zahrnuje všechny organizované aktivity člověka, které vznikají a uskutečňují se ve vztahu k trhu spotřebního zboží a služeb. Spotřebitel je člověk i v případě, kdy sám zboží na trhu nekupuje, pouze je užívá nebo spotřebovává. Je určováno hodnotovými preferencemi a potřebami jednotlivců, dále také platnými sociálními vzorci [Linhart et al. 1996]. Spotřební chování má potenciál ovlivňovat chování producentů. Na druhou stranu vyvíjí producenti na spotřebitele silný tlak a zajišťují si podmínky pro co největší akumulaci kapitálu.

Luxus je v širším pojetí „*všechno, čím člověk překračuje svoji existenci, co lidé vytvoří, shromáždí a konzumují, aniž by to potřebovali k fyzické reprodukci svých životů*“ [Librová 2003: 32]. Slovo luxus ale používáme i ve spojení s nemateriálními či ne-užitečnými hodnotami. Některá pojetí zdůrazňují vlastnictví vzácných či nedostatkových statků a služeb. Luxus obsahuje rozlišovací statusovou funkci. Má demonstrovat, že jeho nositel stojí na vysokém stupni společenské hierarchie. Akumulovaný majetek (držba bohatství) je základem úcty a převahy nad ostatními členy komunity. Úcta jiných zakládá uspokojení – sebeúctu.

„*Velký objem spotřeby se dnes s prožitkem luxusu vylučuje, součástí ekologického luxusu je sebeomezení*“ [Librová 2003: 181]. „**Ekologický luxus** je ekologicky příznivé chování, které uvědoměle zmenšuje ekologickou stopu, v různé míře je schopno sebeomezení a vztahuje se k nemateriálním, kulturou oceňovaným hodnotám. Ekologický luxus označuje spíše prvky či segmenty chování než celý životní způsob“ [Librová 2003: 61]. Ekologický luxus je například volný čas. Christer Sanne hovoří o „eko-sociálním kompromisu“ v podobě změny v pracovní době, kdy méně hodin práce přináší dvojí výhodu - více volného času a menší zatížení životního prostředí [Sanne 2002].

Prestižní spotřeba označuje stav, kdy vlastnictví převládá nad užitím, nákladnost nad funkcí, potřeba ukázat se (mít) převládá nad potřebou vlastního uspokojení (být). Musí být zároveň spotřebou **demonstrativní** či **okázalou**, kdy samo bohatství nestačí. Musí být dáno patřičně na odívání a doprovázeno vybraným způsobem konzumace. Statusové symboly ve společnosti masové spotřeby se přenášejí dolů po stratifikační pyramidě „prokapávacím efektem“ [Linhart 1996: 1211; Librová 2010a; Veblen 1999].

Masová spotřeba se rozšířila od 50. let 20. století. Pro industriální společnost masové výroby je charakteristické vlastnictví spotřebních předmětů, symbolizujících sociální postavení a majících většinou jen krátké trvání. Od 60. let ožila diskuze ohledně masové spotřeby (společnosti blahobytu) a vyvolávání umělých potřeb, moci reklamy a ovládnutí spotřebitelů.

Došlo k popření premisy, že intenzita spotřeby klesá s jejím nasycením. Masoví výrobci mění podobu měst, sociální svět i psychologii člověka [Linhart 1996: 1211].

1.3.3 Konzumerismus

Slovo „konzumovat“ je v původním mínění opak slova „produkovat“, nemá tedy negativní podtón. Steven Miles definuje spotřebu jako akt, zatímco konzumerismus pak jako způsob života, jako kulturní výraz a manifestaci všudypřítomného aktu spotřebovávání [Miles 1998: 4].

V běžné řeči se ovšem používá v hodnotícím smyslu. Slova konzum, konzumentství, konzumní, spotřební způsob života evokují nadměrnou spotřebu. Pro Hanu Librovou je pro tento fenomén moderní doby adekvátní pojem **konzumerismus** [Librová 2003: 33]. Statická povaha pojmu znamená vlastnění a hromadění věcí a majetku; významně problematičtější je ovšem dynamická povaha - velká dynamika nakupování a spotřeby věcí vyjádřitelná tokem energie v domácnosti je environmentálně záhubná [Librová 2003: 34].

Konzumní společnost je taková společnost, v níž se stále rostoucí konzum materiálních statků stal dominantní kulturní hodnotou a měřítkem sociálního úspěchu. Spotřebovávání zboží se mění z prostředku v účel sám o sobě. Z ekonomického hlediska je masový konzum vynucován zájmy firem a potřebou odbytu zboží, k čemuž využívají mechanismu reklamy. Zajišťuje politickou loajalitu populace vůči systému oplátkou za příslib dalšího růstu konzumu do budoucnosti [Linhart et al. 1996].

Environmentální chápání konzumerismu se shoduje s Baumanovým pojetím: zvýrazňuje dynamické prvky lidského vnímání a chování - neklid, změnu, pohyb, sběratelství požitků [Bauman 1999: 101]. Ekologická kritika masového konzumu (na základě reflexe ekologické krize od přelomu 60. a 70. let) je významná hlavně ve třech oblastech:

- 1) rostoucí konzum podněcuje rostoucí a nevratnou transformaci přírodního bohatství na umělé věci;
- 2) schopnost přírody absorbovat zplodiny masového konzumu je omezená;
- 3) sociální nerovnost masové spotřeby - zlomek populace nadměrnou spotřebou vyčerpává zdroje a znečišťuje životní prostředí všem [Linhart et al. 1996: 1199 - 1200].

V současném systému orientovaném na blahobyt a zisk jsou významnými aktéry ve společnosti **firmy**, bez ohledu na jejich velikost. Jsou to výrobci a poskytovatelé služeb. Uspokojují lidské potřeby a nároky, ovšem čerpají zdroje a produkují znečištění v úsilí dosahovat zisk pro zachování sebe sama.

Nezbytnou součástí konzumerismu je reklama. Apeluje na neofilii, zálibu v novém, podsouvá představu o potřebách - věci, které již máme, jsou zastaralé, nemoderní. Všudypřítomné symboly konzumní kultury ovlivňují chování i podvědomě.

1.3.4 Reklama

Nejúčinnějším nástrojem prodejců a výrobců je **reklama**. Dříve měla funkci informovat, nyní má funkci uměle vytvářet potřeby a pocit nedostatku, potažmo touhu konzumovat. Mnohé z potřeb, které lidé považují za své, jsou ve skutečnosti potřebami trhu. „*Činit lidi uměle neuspokojenými je úlohou reklamy*“ [Keller 1995: 34]. Lidé ovlivnění reklamou a dostupností zboží, hledají neustále nové výrobky. Zahazování sotva použitého zboží, jen aby bylo možno koupit nové, lavinovitý vzrůst výroby a spotřeby, to je prokazatelně špatné v etickém smyslu [Lorenz 2000; Librova 2005; Keller 1995].

Významně se rozšiřujícím nástrojem marketingu a posílením přímé propagace reklamou je metoda „**product placement**“, tedy záměrné zobrazování zboží ve filmu či jiných pořadech s účelem podvědomého spojení zboží s postavou [Assadourian 2010].

Moc reklamy je umocněna působením médií, která podporují názorovou uniformitu. Myšlení a jednání moderního jedince je výrazně ovlivňováno působením tzv. „**komunikačních masmédií**“ [Bauman 2003: 94]. Komerční média podporují konzumní životní styl tím, že z něho vytváří sociální normu [Sanne 2002]. Jde o celkovou prezentaci reality. Jedinec, který se vyhýbá vlivu hromadných sdělovacích prostředků, bývá dnes považován za nenormálního [Lorenz 2000: 93]. „*Už si ani neuvědomujeme, do jaké míry jsme manipulováni komerčními rozhodnutími velkovýrobců*“ [Lorenz 2000: 82].

Lidé podléhají masové sugesci, kdy reklama například apeluje na dojem, že nemají na posouzení svých potřeb a dovedností adekvátní náhled, přičemž rovnou nabízí způsob, jak nevědomost odčinit. Většinou dominuje snaha spojit spotřebu a nakupování se štěstím a úspěchem. „*Hodnota některých zbožních symbolů bývá zdůrazněna autoritou veřejně známých osobností, které už se těší takové veřejné úctě, že se stávají všeobecně napodobovaným modelem. Stejně žádané jsou i autority vědecké, jimž jsou přisuzovány spolehlivé a nezpochybnitelné vědomosti*“ [Bauman 2003: 81]. Tvrzení, že prezentovaná autorita dosáhla úspěchu pravidelným používáním výrobku, odkaz na nespecifikovaný vědecký výzkum, autorita čísel (formulace jako „většina“ společnosti nebo „stále větší počet lidí“ přechází na výrobek) nahrazují symboly společenského přijetí komunitou. Zastupují kdysi tak mocnou, dnes však slábnoucí či úplně chybějící, komunitní podporu získávanou v minulosti bezprostřední interakcí tváří v tvář. Výrazně strukturované komunity byly atomizovány a

transformovány na „populace“, tj. volná uskupení vzájemně nepropojených jednotlivců toužících po uznání [Bauman 1996, 2003].

1.3.5 Móda

„Nejúčinnějším způsobem manipulování velkými masami je sjednocení jejich požadavků pomocí *módy*“ [Lorenz 2000: 83]. Ta vznikla původně z lidské snahy projevit svou příslušnost k určité kulturní nebo etnické skupině (kroje). V městských společnostech je pro lidi důležitější charakteristické oblékání dávající veřejně najevo pořadí významnosti, stav. Nosit nejmodernější novinky se stalo znakem vysokého postavení. Velkovýrobci podporovali veřejné mínění v tom, že tohle je pokrok - přesvědčili masy spotřebitelů, že vlastnictví nejnovějšího je neklamným symbolem dobrého postavení [Lorenz 2000: 83 - 4]. Střídání trendů podporuje konzumní chování. To je problematické, protože funguje dle principu „kup - vyhoď - kup nové“, což generuje velkou zátěž životního prostředí neustálým čerpáním zdrojů a zanášením odpady.

Protože základní potřeby skutečně nejsou neomezené, je součástí výroby v podmínkách trhu plánované zastarávání výrobků. **Schopnost zastarat** ve smyslu životnosti výrobku je do zboží přímo vestavěna (tzv. plánované zastarávání), nebo dochází k symbolickému zastarávání, kdy je předmět stále funkční, ovšem už je „z módy“ [Lorenz 2000: 40; Librová 2003]. Tendence zastarávání výrobků značí změnu v chápání vlastnění, kdy u věci záleželo na kvalitě (ceněna precizní ruční práce a životnost). Dnes se hodnota posunula od užitné funkce k funkci symbolické. Ve vyspělých zemích není celková produkce závislá na počtu obyvatel, ale na potřebách institucí, které organizují produkci a konzum [Keller 1995: 35].

1.4 Výrobci a kroky k ekologicky šetrnému jednání

Tuto krátkou kapitolu jsem se rozhodla zařadit z důvodu snahy o úplnost výčtu relevantních aktérů. V obecné rovině úvah této práce operuji s předpokladem, že producenti neusilují primárně o udržitelnost, ale o zisk, a tudíž jakákoliv změna v procesu produkce znamená náklady, potažmo „komplikaci“ ve smyslu narušení fungujícího stavu. Záměrně opomím změnu procesu ve formě inovací, neboť ty většinou považuji za zásahy s účelem úspor kapitálu pro jeho další akumulaci. Ekologicky odpovědné inovace implikují spíše náklady na vývoj či implementaci, často s dlouhou návratností. Bylo by ovšem nevyvážené nezmínit dobrovolné nástroje, které má produkční strana k dispozici. Reálná implementace ekologicky šetrných opatření je pak věcí druhou.

1.4.1 Marketing

Některé dopady výroby na životní prostředí koriguje stát formou povinných opatření (nejčastěji ekonomické nástroje - daně [MŽP ČR 2005]). Mimo povinná opatření jsou tu i dobrovolné nástroje. Firmy jsou pod tlakem environmentálních a spotřebitelských organizací. Musí zvažovat svoji odpovědnost. Reflexe škodlivosti produkční činnosti přinesla koncept **společenské odpovědnosti firem** (Corporate Social Responsibility, CSR). Když firma deklaruje společenskou odpovědnost, znamená to, že dobrovolně integruje sociální a environmentální ohledy do svých podnikatelských aktivit. Toto směřování může být příspěvkem na cestě k trvalé udržitelnosti. Deklarace proenvironmentálních hodnot může být konkurenční výhodou [Dobeš, Kozielová, Vavřínek, eds. 2008].

Prostřednictvím komunikace a nástrojů „**zeleného marketingu**“ mohou firmy pomoci spotřebitelům činit informované volby a osvojit si nové postoje a spotřební zvyky, které méně zatěžují životní prostředí [Web5]. Green marketing „*využívá vlastnosti propagovaného výrobku, služby či firmy z hlediska jejich dopadů na životní prostředí*“ [Havel 2013: 101].

Někdy ale mohou firmy pouze využívat hodnotu ekologické šetrnosti bez reálného proenvironmentálního jednání. Tzv. „**greenwashing**“ je snaha výrobců při marketingu svých produktů poukazovat na jejich šetrnost k životnímu prostředí (obrázky přírody, dojem čistoty). Mnohdy jsou tyto informace zavádějící nebo falešné. Jedná se o tzv. „lakování na zeleno“ [Havel 2013], manipulaci se zákaznickým míněním. Firmy by neměly reklamou šířit zavádějící sdělení a sdělení podporující nadbytečnou spotřebu.

1.4.2 Ekodesign: výroba ohleduplná k životnímu prostředí

Hlavním cílem podnikání je co největší zisk, podpora růstu výroby a spotřeby při co nejnižších nákladech. Takový přístup vede k drancování přírodních zdrojů. Proto vznikl koncept „**ekodesignu**“, kdy jsou výrobek nebo služba vytvářeny tak, aby se minimalizovaly jejich dopady na životní prostředí. Ekodesign se uplatňuje ve všech fázích životního cyklu výrobku: při těžbě surovin, výrobě, balení, distribuci, používání, recyklaci i likvidaci odpadu. Lze jej uplatnit na výrobky, ale i na výsledky a uspokojování našich potřeb (půjčovny, opravy, apod.). Je jedním z klíčových faktorů výrobové politiky EU (Integrated product policy⁵), v níž je hlavní pozornost věnována spotřebě energie [Havel 2013: 104].

LCA (**Life Cycle Assessment**) je analytický nástroj k posouzení vlivu výrobku či služby na životní prostředí: u zkoumaných výrobků se sledují vstupy a výstupy v každé fázi

⁵ Dostupné na <http://ec.europa.eu/environment/ipp/>

životního cyklu (od výroby, přes využívání po likvidaci), poté se vlivy kvantifikují. Firmy se mohou pokusit na základě výsledků této analýzy zmírnit negativní působení jednotlivých fází na životní prostředí z hlediska spotřeby vody, energie, používání chemických látek, dopravy a balení [Havel 2013: 26].

1.4.3 Ekoznačení

Ekoznačky „poskytují spotřebitelům věrohodnou a srozumitelnou informaci o provedeném ekologickém hodnocení výrobku a o jeho vlastnostech. Ekoznačka také dokládá, že u příslušného výrobku jsou minimalizovány nepříznivé vlivy na životní prostředí a na zdraví spotřebitele“ [Máchal 2008].

Státy a organizace začaly vyvíjet systém značení pro ulehčení spotřebitelského rozhodování. Za Českou republiku má právo udělovat certifikáty „Ekologicky šetrný výrobek“, „Ekologicky šetrná služba“ Ministerstvo životního prostředí, které pověřilo agenturu CENIA (Česká informační agentura životního prostředí) [Havel 2013].

Mimo garantovaných značek existuje ještě tzv. „**vlastní environmentální tvrzení**“ výrobce, které poukazuje na určitou pozitivní vlastnost výrobku. Tato tvrzení nesmí být klamná, ale nezaručují environmentální šetrnost v porovnání se srovnatelnými výrobky [Dobeš, Kozielová, Vavřínek eds. 2008].

1.5 Cesta z krize

V páté kapitole rozvíjím obraz etické a ekologicky šetrné spotřeby vedené přijetím hodnot v duchu udržitelného a environmentálně uvědomělého životního způsobu. Formuluji potřebu změny v přístupu ke spotřebě a možné způsoby. Přikláním se ke směru, který vidí možné řešení „zdola“, skrze rovinu jednotlivce, potažmo spotřebitele a změnu jeho hodnot.

1.5.1 Environmentální etika

Aktuální stav životního prostředí na planetě potřebuje zavedení **ekologické morálky** jako sociálně sdílené normy chování. A potřebuje i **ekologickou etiku** jako její teoretický rámec. Ekologicky příznivé jednání by tak bylo vymahatelné sociálním nástrojem – tlakem sociální normy (lze jej pak dále šířit různými způsoby, nápodobou, výchovou, módou) [Librová 1994: 159]. V historii můžeme pozorovat vzestupnou evoluci lidské etiky, kdy se morální práva postupně rozšiřovala od rodiny přes vzdálenější skupiny po zvířata atd. Řeč je ovšem o sociální normě, s mírou naplňování je to složitější [Librová 1994: 173].

V současnosti převládá **antropocentrická** ekologická etika či mělká ekologie. Měřítkem všech věcí je člověk; hodnota přírody je odvozena z její instrumentální hodnoty pro člověka. Tento proud etiky vidí řešení globální ekologické krize v udržitelném rozvoji. Hlubinní ekologové kritizují její plytkost a přílišné zaměření na technologická řešení bez doprovodu změnami sociálními.

Neantropocentrická etika přisuzuje přírodním entitám vnitřní hodnotu nezávisle na lidských potřebách a hodnoceních. Vychází z holistického pohledu na svět.

Zásadním proudem je hlubinná ekologie, podle níž *„je podmínkou řešení ekologické krize zásadní a hluboká změna v lidské společnosti a uvnitř člověka jako individua. Vedle samozřejmého uznání samostatné hodnoty přírody, jejích tvorů a její druhové rozmanitosti má Naess na mysli zejména zásadní změnu hodnotového systému člověka a z ní plynoucí změnu způsobu života“* [Librová 1994: 166].

Ptáme-li se, zda má ochranné hledání způsobu lidského pobývání v souladu s přírodou smysl, pak Erazim Kohák odpovídá, že má smysl právě tehdy, připisujeme-li přírodě vnitřní hodnotu a smysl. Vědecký nehodnotící pohled vidí svět jako shluk částic, znečištění jako fakt a ochranu tudíž jako nesmyslnou [Kohák 2000: 110].

Etika ochrany vychází z předpokladu, že příroda je v ohrožení a je potřeba ji chránit. Kenneth Boulding definoval současný přístup jako **kovbojskou etiku**, která je bezstarostně plýtvavá a znečišťující. Příklad vychází z praxe, kdy honáci dobytka po vyčerpání zdrojů a při zanechání odpadů táhnou dál, na jiné území. Tato praxe je ovšem při dnešní zabydlenosti planety a síle dopadu lidské činnosti již nemožná. Na tento neudržitelný trend je odpovědí **etika kosmické lodi**, která implikuje konečnost a uzavřenost systému, a tudíž nutnost šetrného a rovného managementu. Vyjadřuje nutnost omezit nadspotřebu privilegovaných a ulehčit bídu bědných [Kohák 2000: 100 – 103; Keller 1997]. Garrett Hardin ovšem poukazuje na absenci kapitána lodi, potažmo Země. Sobecké skupiny si pak nárokují práva bez odpovídající odpovědnosti, což způsobuje „tragédii obecní pastviny“ [Kohák 2000: 101]. Dle Hardinova konceptu pak Kohák [2000] vyvozuje závěr, že kde je nadbytek nároků, tam je nezbytné omezit dostupnost zdrojů. Ve jménu přežití se musíme sami omezit, neboť tolik spoléhaná etika zisku, potažmo „ruka trhu“, se nepostará o společné statky. Potřebujeme etiku skromnosti a ohleduplnosti [Kohák 2000: 103].

Různá východiska ekologické etiky zakládají různé přístupy. Dají se rozdělit na dva hlavní proudy:

- 1) **objektivizující**, kdy je jádro problému spatřováno v systémovém střetu kultury s přírodou, a tudíž řešení by mělo být systémové;

- 2) **subjektivizující**, kdy je kořen problému i klíč viděn v člověku. Řešení pak spatřuje v překonání odcizení a obnovení souladu lidského konání se soustavou přírodních dějů, v přijetí osobní odpovědnosti a hluboké ekologické etice [Kohák 2000: 107].

1.5.2. Etické spotřebitelství

Eticky spotřebovat znamená vědět o alternativách a volit je. Mezi četnými spotřebitelskými možnostmi na trhu máme možnost volit ekologicky šetrné výrobky a služby. Jejich preferencí a odmítnutím konvenčních spotřebních artiklů lze snížit ekologickou stopu. V některých případech může **poptávka ovlivňovat nabídku**⁶. Pokud spotřebitelé dávají přednost výrobkům vzniklým ohleduplnějším způsobem, výrobci na tyto preference reagují [Web 6].

Můžeme hovořit o „**zeleném nakupování**“, což znamená, že při výběru zboží a služeb bere spotřebitel ohled na dopad na životní prostředí. Kritérii výběru jsou recyklovatelnost, biologická rozložitelnost, materiální a energetická náročnost výroby, transportní vzdálenost od výrobce ke spotřebiteli, apod. Může být složité rozpoznat významné faktory, proto se vyvinuly různé systémy ekoznačení [Havel 2013]. Důležitá je míra spotřeby zboží a služeb. Skutečně udržitelné je její snižování.

Méně udržitelnou variantou je tzv. „**zelený konzumerismus**“, který spočívá v kvantitativním nakupování ekologických výrobků. Na Západě běžný typ spotřebního chování je z hlediska ekologické příznivosti na hranici přijatelnosti [Librová 2003: 40]. Lidé, jejichž snaha o ekologicky příznivější chod domácnosti končí u nákupu ekologicky šetrného zboží a u třídění odpadů, jsou pejorativně označováni jako „zelení konzumenti“.

1.5.3 Ekologicky příznivý životní způsob

Potřeba a snaha řešit ekologické problémy změnou životního způsobu je fenomén historicky nový. Badatelé se shodují, že **řešení ekologické krize** lze dosáhnout současným postupem na rovině technologické, demografické a **změnou ve způsobu života, zejména změnou v oblasti spotřeby**. Musíme ovšem vyloučit myšlenku na totalitní prosazení redukované spotřeby [Librová 1997]. „*Centralizovaná industriální společnost, princip pasivní, v krátkých volebních obdobích uvažující parlamentní demokracie a zejména tržní ekonomika opírající se o předpoklad trvalého růstu materiálních potřeb lidí jsou základní příčinou současného ohrožení planety; nemohou se stát nástrojem řešení*“ [Librová 1994: 10]. „*Čím dál*

⁶ Spotřebitelský tlak, např. v oblasti kosmetiky, nastavil na trhu podmínky tak, že nyní je v zemích Evropské unie legislativně zakázáno testování kosmetiky na zvířatech.

větší počet vědců dospívá k pokornému závěru, že člověk by měl hledat řešení nikoliv v rafinovaném působení na přírodu, ale ve změně svých hodnot a potřeb, v radikální proměně svého životního způsobu“ [Librová 1994: 12].

V běžné mluvě se používá termín „**životní styl**“, kterým se označuje vyhraněnější forma životního způsobu, často s estetickým záměrem. Ekologicky příznivých životních stylů je široká škála forem lišících se obsahem, mírou radikality i důsledností. Vždy jsou vedeny dobrovolnou hodnotovou volbou. Základem sociálního fenoménu je vnitřní integrita nositele „v tom nejedu“ [Librová 2003, 2010b]. Společným jmenovatelem je snížení hmotné spotřeby a její environmentálně zdůvodněná restrukturalizace. Podstatou je malá ekologická stopa domácnosti nebo zmenšování její velikosti [Librová 2003: 20]. Nemusí spočívat v nucené redukci potřeb, která by pro člověka byla spíše omezením. Sklon hromadit a obměňovat předměty bývá veden touhou zaplnit prázdnotu a nespokojenost, hledáním smyslu a nedostatkem smysluplné činnosti. Rozvíjí-li člověk zájem o potřeby duchovní povahy, zájem o konzumování se vytratí spontánně.

Kvalita života *„je hodnotící kategorie, která zdůrazňuje orientaci k dobrému, hodnotnému životu. Bývá dávana do protikladu ke konzumnímu životnímu způsobu a vztahována k nemateriálním hodnotám. Sociologové jí naznačují kvalitativní stránky lidského života v protikladu k objemovým kritériím“ [Librová 2003: 19].*

Ekologicky příznivý životní způsob nemusí vycházet z jednoho motivačního a sociálního zdroje, ale může se ustavit jako výsledek vnitřního zrání [Librová 2003].

1.5.4 Hodnoty

Účinná a dlouhodobá změna životního způsobu je myslitelná jenom jako důsledek změny lidských hodnot, ovšem lidské **hodnoty** se utvářely staletí a jsou odrazem vývoje (evropské) kultury. Nelze doufat v rychlou změnu, kterou ekologická krize vyžaduje [Librová 1997].

Hodnota je pojem mnohoznačný. Pro účel této práce mi přišla nejpříznačnější definice C. K. M. Kluckhohna (1951), který definuje hodnotu jako explicitní nebo implicitní pojetí o tom, co je žádoucí, pojetí příznačné pro jednotlivce i pro skupinu, ovlivňující výběr příslušných prostředků a cílů jednání. Hodnoty ovlivňují „zaměřenost“, volbu cílů a prostředků, způsoby činnosti. Vyjadřují se ve „stanoviscích“, v postojích, které k věcem zaujímáme. Procesy hodnocení zahrnují poznávací, citové a volní procesy a soustavnou interakci těchto procesů. Představují jednu ze základních složek kultury [Linhart et al. 1996].

Termín Ronalda F. Ingleharta „tichá revoluce“ označuje probíhající kvalitativní změny hodnotové orientace lidí v současných společnostech. Vyjadřuje přechod od

„materialistických“ hodnot k hodnotám „**postmaterialistickým**“. Při uspokojení základních materiálních potřeb se obrací pozornost ke zlepšování kvality života, k hodnotám vyššího řádu (seberealizace, lepší životní prostředí, apod.) [Linhart et al. 1996: 810 – 811; Petrussek 2006; Librová 1997]. Výzkum byl kritizován, leč potvrdil existenci sociální normy stranící „postmaterialistické orientaci“. Myšlenkou přechodu mezi rovinami hodnot se přibližuje Maslowově teorii potřeb, ale Inglehart pracuje s předpokladem, že uspokojení potřeb jednoho typu vytváří předpoklady pro vývoj potřeb jiného typu [Linhart et al. 1996: 1063 – 1065].

Změna hodnot vede k jinému pohledu na svět a tím i k jinému chápání reality. Je třeba redefinovat pojmy týkající se protikladu „nedostatek/ nadbytek“, což jsou základní pojmy zaběhnutého ekonomického způsobu uvažování, který je potřeba rozbít. „*Jsme „drogově závislí“ na růstu*“ [Latouche 2012: 26].

Co by nastalo, kdyby se konverze lidských hodnot směrem k ekologicky příznivé skromnosti skutečně odehrála?

Při **pomalém** poklesu poptávky by se trh dokázal přizpůsobit, neboť vždy respektuje suverenitu spotřebitele, i toho skromného. Postupné adaptaci systému by pomohly již osvojené struktury ekologicky příznivého hospodaření ve společnosti: samozásobitelství, ekologické zemědělství, ekonomika již modifikovaná ekologickou daňovou reformou.

Pokud by změna byla **náhlá**, zhroutil by se trh. Dříve, než by malá spotřeba přinesla přírodě úlevu, rychlé rozšíření skromného života by přineslo poptávkový šok – ekonomické a společenské důsledky by byly katastrofální: nadvýroba, zavírání provozů, nezaměstnanost, nestabilita finančního kapitálu, pokles životní úrovně, sociální otřesy, atd.

Ukazuje se, že pro systém, jak je dnes utvořen, je na makroekonomické úrovni i na úrovni podniků růst nezbytný. Ekonomové se dle Librové shodují na tom, že současná podoba ekonomického systému vznikla historicky evoluční cestou a nelze do ní nijak výrazně zasahovat. I kdyby se skromný životní způsob rychle rozšířil, byl by kontrován silným tlakem k vyšší spotřebě, nikoliv přijetím nového typu ekonomiky [Librová 2003: 263]. Do jisté míry se tomu dnes tak děje, ale to neumenšuje potřebu změny – ideálně tedy pozvolné, byť rozhodné.

1.5.5 Hodnoty v České republice

Za čtyřicetileté vlády komunistické strany se lidské hodnoty v České republice poměrně zdeformovaly do filozofie „po mě potopa“ [Librová 1994: 89], případně „co je doma, to se počítá“, ať už si to opatřím jakkoliv. Atmosféra strachu a nedostatku značně ovlivnila hodnotový a etický rámec většinové populace. Nejisté vyhlídky budoucnosti omezily

perspektivu na lokální a krátkodobé nazírání reality. V konečném důsledku se krajní privatizace života promítla v netečnosti vůči tomu, co se děje mimo bezprostřední okruh vlastní rodiny. Tato netečnost plynule přešla do nové demokratické éry skrze roztočené pásy akumulace a spotřeby.

Po ukončení éry reálného socialismu měla česká společnost „výhodu ze zaostalosti“ kvůli dosavadní uzavřenosti vlivům Západu; oplývala bohatstvím kulturní diverzity. Po otevření se světu ovšem převládl silnější trend konzumu. *„Bezmocné srovnávání s bohatým Západem posílilo touhu po vysoké hmotné spotřebě“* [Librová 1994: 89].

V českém prostředí byl zastánce hodnotové změny systému z konzumního na udržitelný Josef Vavroušek. Prosazoval hledání vztahu ke smyslu vlastního života zejména skrze hodnoty jako úcta k přírodě, altruismus, solidarita, rovnost, kvalita života, cit, vzdělání uvědomělá skromnost a odříkání si věcí zbytných [Vavroušek 2005].

Historickou zvláštností české kultury je ideová tradice avantgardy, která volá po redukci potřeb jen na ty racionální a nezbytné. Klíč je najít rozumnou míru spotřeby, aby mohla být snížena průmyslová výroba, a naučit se žít několik hodin denně bez konzumování čehokoliv⁷ [Librová 1994: 94].

1.5.6 Ekologicky příznivá spotřeba

„Udržitelná spotřeba je definována jako používání služeb a výrobků, které uspokojují základní potřeby společnosti a zlepšují kvalitu života, zároveň však minimalizují spotřebu přírodních zdrojů, používání toxických látek, produkci odpadů a škodlivin v průběhu celého životního cyklu služby nebo výrobku tak, aby nebylo ohroženo uspokojování potřeb budoucích generací“ [MŽP ČR 2005: 3].

O spotřebě můžeme přemýšlet ze tří zorných úhlů [Librová 2003: 22]:

- 1) z **hlediska domácích technologií**;
- 2) z **hlediska spotřebních vzorců**, tj. z hlediska struktury spotřeby předmětů a služeb. *„Druhá dimenze ekologicky příznivé spotřeby, spočívající ve změně spotřebních vzorců, bývá motivována environmentálním a etickým náhledem a ovšem také péčí o zdraví“* [Librová 2003: 23]. Klade větší nároky na informovanost i ochotu měnit spotřebitelské návyky.
- 3) z **hlediska objemu spotřeby**. Mluvíme o konzumerismu na straně jedné a o dobrovolné skromnosti na straně druhé. Rozhodující faktor pro posouzení udržitelnosti

⁷ Viz. např. Teige (1947).

či škodlivosti je dynamika spotřeby a způsob vlastnění. Řešit účinně ekologickou situaci znamená hmotnou spotřebu snížit [Librová 2003: 13].

Radikálním postojem k otázce objemu spotřeby je koncepce „**nerůstu**“, jak ji popisuje například Serge Latouche. „*Cílem pojmu nerůst je především zdůraznit, že se odvracíme od neomezeného růstu, jehož hnací silou je čirá honba kapitalistů za ziskem, což má katastrofální dopad na životní prostředí, a tedy i na lidstvo*“ [Latouche 2012: 15]. K nerůstu se připojují kritici rozvoje, jednotlivci i skupiny, stoupenci dobrovolné skromnosti, ti kdo chtějí načrtnout alternativní politický směr označovaný jako „postdevelopment“. Jeho cílem je vytvoření společnosti, v níž se bude lépe žít a současně se bude méně pracovat a spotřebovávat. „*Teorie post-developmentu, která je ostatně nutně pluralitní, předpokládá pátrání po způsobech kolektivního rozvoje, v nichž není upřednostňován materiální blahobyť, jenž ničí životní prostředí a sociální pouta*“ [Latouche 2012: 68].

Valná většina diskuzí k redukci spotřeby se týká dvou návrhů řešení:

a) technologických řešení (systémová změna); b) etických, hodnotových řešení (individuální změna).

a) Systémový makropohled změny, který zastávají například Jan Keller či Murray Bookchin říká, že snahy jednotlivců jsou beznadějně bez zásadních změn systému - tedy komplexních, na politické úrovni.

Erik Assadourian [2010] nahlíží nutnou změnu skrze kulturní reálie, prostřednictvím přesměrování klíčových institucí, které utvářejí její ráz (vzdělání, obchod, vláda a média, sociální hnutí či tradice). Systémová změna si žádá **změnu (kulturního) paradigmatu**. Nahradit soukromou spotřebu veřejnou, případně ne-spotřebou či nabídkou zboží „od kolébky do kolébky“ [Assadourian 2010]. Ideál je kulturní revoluce, která by vyústila až v proměnu politického prostředí [Latouche 2012: 37].

b) „Grass roots“ proces změny zdola, **od jednotlivce**, není novinkou moderní doby. Existence různých cest a vkusů, naděje a snahy o omezování spotřeby tu byly už v běhu historie (Řekové, Římané, náboženská hnutí a řády, romantici, aj.), ale pokusy o realizaci v praxi byly marginalizovány. „*Hodnota skromnosti je součástí trvale přítomné kontrakultury, která doprovází jako slabá linie všeobecnou tendenci druhu Homo sapiens k růstu, založenou na ofenzivní adaptaci vůči přírodě a na maximalizaci osobního zisku*“ [Librová 1997: 130].

1.6 Jedinec na cestě z krize

V poslední kapitole teoretické části pojednávám o roli individualizovaného jedince v procesu snižování objemu hmotné spotřeby. Uvádím možné varianty nazírání snížené spotřeby statků. V druhé půli se zabývám možnostmi šíření ekologicky příznivého životního způsobu i překážkami, které toto šíření brzdí. Kapitulu i teoretickou část zakončuji několika odstavci, které ukazují, že další krok vede od jedince na úroveň společnosti (potažmo k síťování jedinců).

1.6.1 Individualizace a spotřeba

Environmentálně laděné knihy a články o životním způsobu se ponejvíce věnují kritice konzumní společnosti. Pokud hledají řešení environmentálních otázek spočívající v ekologicky příznivém životním způsobu, jsou formulována v podobě utopie nebo dokonalého morálního společenství. Podstatou je **osobní konverze** členů, spočívající především v omezení osobních tužeb, a její další šíření zdola, nikoli změnou makrosociologické a politické povahy. „*Přímo nebo nepřímo apelují na jednotlivce, aby opustili konzumní životní způsob a zvolili odlišnou podobu života*“ [Librová 2003: 147].

Hana Librová je skeptická vůči změně k lepšímu pouze na základě změny na úrovni jednotlivce. „*Jsou-li totiž ekologické ctnosti v dnešní společnosti založeny individuálně, mohou se šířit jenom pomalu, na základě mezilidských kontaktů tváří v tvář*“ [Librová 2003: 280 - 281]. Kritiky tvrdí, že individuální snahy vést alternativní životní způsob jsou proti makrosociologickým a makroekonomickým procesům málo početné a subtilní, a nedokáží zvrátit celkově nepříznivý vývoj stavu přírody [Librová 2010a; Keller 1997].

Jiné diskuze rozlišují mezi omezenou silou atomizující individualizace (kvantitativní) a významně nadějnějším rozvojem kvalitativní individualizace vedoucí až k reintegraci jedinců.

Librová [2010a] používá Simmelovo rozlišení dvou typů individualizace.

Kvantitativní individualita je trvale normovaným a kontrolovaným kolečkem mašinerie, bezmocně manipulovaná anonymními mocenskými strukturami a nabídkou konzumu. S vymezením společnosti egoistů, narcistů, po zániku solidarity a s rozpadem systému hodnot polemizuje Ulrich Beck [Viz. Librová 2003: 280]. Podle něj naopak vzniká ve společnosti **altruistický individualismus** (vnímavost k lidským právům, ke zvířatům, atp.). Lidé vidí, že instituce nejsou schopny řešit otázky důležité pro život, proto hledají individuální životní dráhy – jedinec může vytvářet vlastní ekologicky příznivý životní způsob a nemusí se v individualizované společnosti opírat o skupinovou záštitu svých hodnot, nemusí mít chování potvrzeno módou či napodobovat elitní vzory, což snižuje pravděpodobnost rychlého šíření

ekologicky příznivého životního způsobu. Vyjadřuje jistou naději, že jedinec je na změnu lépe připraven, než instituce.

Záměrnou snahou distancovat se od společnosti, seberozvojem, vzniká **kvalitativní individualita**. Librová [2009, 2010a] rozlišuje dva typy životního způsobu:

Řízení životního běhu (Lebensführung): heroické individuuum jedná systematicky a racionálně, na základě tradičních hodnot a ideálů, záměrně skromně „slouží věci“. Ovšem racionálně řízené snahy o změnu životního způsobu opírající se o tradiční hodnoty v pozdně moderní společnosti stále více oslabují.

Cesta umění žít (Lebenskunst): individualita pojímá život jako umělecké dílo, dosahuje štěstí rozumným užíváním tělesných i duševních slastí, moudrou umírněností. Paradoxní je, že ekologicky příznivé umění žít má tendenci upadat zpět do projevu individualizace kvantitativní, ekologicky příznivý způsob se stává módou, předmětem komercializace. Charakteristická je nepřítomnost sebeomezení a zelené nakupování až zelený konzumerismus [Krautová, Librová 2009].

Naději pro cestu skrze individualizaci hledá Librová např. u I. Prigogina, dle něhož mohou ve složitých systémech i malé fluktuace způsobit změnu celé struktury. Tak tedy „*změna v chování jedince může být začátkem velké změny, řekněme změny celospolečenské, neníli všelidské*“ [Librová 2003: 260]. Podobně tuto teorii ilustruje známý „motýlí efekt“⁸ Edwarda N. Lorenze. Při všech omezeních se může jedinec stát hybatelem dílčích, ekologicky příznivých změn. Individualizované snažení o ekologicky příznivou změnu životního způsobu má **význam hodnotový a symbolický** [Librová 2010a, 2013]. „*Nevěřím ve všelidskou konverzi k ekologickým ctnostem, ale ... jsem přesvědčena o tom, že každý člověk v sobě nese touhu být lepší*“ [Librová 2003: 293].

1.6.2 Varianty omezené spotřeby jednotlivce

V této podkapitole bych chtěla zmínit základní pojmové rozlišení různých variant životního způsobu. Mimo etický či environmentální motiv je pro mne rozhodující prvek **snižování spotřeby** jednotlivce. Přes pojmovou různorodost jsem pro účel své práce zvolila za nejvhodnější termín „**odpovědná spotřeba**“. Domnívám se, že v sobě snoubí jak environmentální hledisko, tak i hledisko snižování objemu spotřeby.

⁸ Efekt, kdy malá změna může rychle přerůst ve velkou, neočekávanou změnu v chování systému. [Kolektiv autorů. 2010. Anglicko-český a česko-anglický slovník životního prostředí a udržitelného rozvoje. Státní fond životního prostředí České republiky. Praha.]

„I ty, kdo se nepovažuješ za konzumenta, ale i ty, kdo se právem máš za ochránce přírody, jsi v moderním světě vpleten do procesů, které přírodu poškozují“ [Librová 2003: 97]. Lidská existence je nevyhnutelně spojena se zásahy do přírody. Má ovšem smysl je zmírňovat a přemýšlet o své spotřebě, neboť ta se nepředvídatelně řetězí. „I to, co máme za ekologicky příznivý životní způsob, a co jím relativně je, nese rizika“ [Librová 2003: 158]. Je třeba promýšlet osobní spotřebu až do environmentální koncevky.

*„**Odpovědná spotřeba** spočívá v tom, že spotřebováváme jen to, co opravdu potřebujeme. Známe důsledky svých spotřebních rozhodnutí, přebíráme svůj díl zodpovědnosti za dění věcí ve světě a nenecháváme se ovlivňovat každoročně novými trendy a reklamou. Dáváme přednost kvalitě před kvantitou, zajímá nás původ věcí, které nakupujeme a jak byly vyrobeny. Dbáme na to, aby při jejich výrobě nedocházelo k porušování lidských práv a ničení vzácných přírodních oblastí“ [Svobodová - Web 7].*

Odpovědnost za globální ekologické problémy se s individualizací přenesla na všechny, a tudíž v podstatě na nikoho. Byla delegována ze sféry politiky a korporací na jednotlivé občany. Místo redistribuce moci a politických změn zůstávají zachovány problematické kapitalistické instituce.

„Nejčastěji se nabízí jednotlivci tržní spotřebitelské řešení. Přesto, že je tržní odpovědnost postavena na svobodné volbě, její možnosti jsou předpřipraveny a ohraničeny“ [Kala 2011⁹]. Spotřebitel si volí druh zboží, ale nemůže si zvolit místo nebo způsob jeho výroby. Problematický okamžik je představa, že prostřednictvím tržní volby spotřebitel určuje, kdo bude na trhu prosperovat. Ekorevoluce dneška má probíhat prostřednictvím každodenních voleb spotřebitelů, kteří jsou informovaní, decentralizovaní, apolitičtí a individualizovaní [Maniates 2002].

Lukáš Kala se domnívá, že drobné změny v našem životním stylu zacílené globálně mohou ve věci něco změnit. Environmentální odpovědnost nemůže nadále být jen osobní morální problém. Je třeba jí dát širší institucionální rámec. Roztříštěné snahy zaměřené různými směry mohou bez většího vyznění časem v odpovědných spotřebitelích vyvolat erozi víry v pozitivní změnu [Kala 2011].

Dobrovolná skromnost¹⁰ není cílená environmentálním záměrem, vyplývá z orientace člověka k jiným než spotřebním hodnotám. Je pokusem žít s menšími nároky na hmotnou

⁹ U citace není uvedena strana, neboť jsem čerpala z článku publikovaného na webu viz. bibliografie.

¹⁰ Alternativou k tomuto termínu je označení „**uvědomělá skromnost**“, které poukazuje na fakt, že skromnost je ve své podstatě vždy dobrovolná, kdežto odklon od spotřebních hodnot musí být dobrovolný [Rynda 2011].

spotřebu a na aktivity, které poškozují přírodu. Dobrovolnost zakládá možnost volby, není askézí. Umožňuje člověku užívat tohoto světa citlivě, inteligentně a šťastně [Librová 2010b]. Erazim Kohák používá k vyjádření stejného významu termín „**výběrová náročnost**“. Nabádá k náročnosti, ale i k pečlivé volbě. *"Záhodnější je to, co je méně nákladné a méně náročné, co méně zatěžuje přírodu a lidskou pospolitost"* [Kohák 2000: 83].

S existencí dobrovolné skromnosti polemizuje Tomáš Feřtek a nazývá toto směřování „nový konzum“. Říká, že všichni žijí skromně či neskromně v rozmezí daném místními kulturními zvyklostmi. Míru spotřeby určuje v mnohem větší míře struktura a tlaky společnosti než soukromá rozhodnutí. *„K spotřebnímu minimu má každý z nás občas nějaké výjimečné konzumní přání. ... Souhrn běžné spotřeby a drobných uskutečněných přání vytváří celek velmi neskromné konzumní společnosti. A suma je to tak veliká, že individuální rozhodnutí ... v tom množství prakticky nehraje žádnou roli“* [Feřtek 2001: 19]. Jako oponenturu bych použila slova Erazima Koháka: *"Jistě, bylo by iluzí, kdybych si myslel, že osobní šetrností zachráním Zemi. Bylo by však pokrytecké hovořit o záchraně Země a nepřispět osobní dobrovolnou skromností"* [Kohák 2000: 85].

Záměrná skromnost je charakteristická tím, že lidé cílevědomě mění vzorce a objem spotřeby z environmentálních motivů, zejména pro snižování ekologické stopy. Sebeomezení je podpořeno sledováním spotřebního koše domácnosti. *„V souvislosti s environmentálními otázkami je skromnost chápána především jako ochota snížit dynamiku spotřeby hmotných statků, ekologicky škodlivých služeb a volnočasových aktivit“* [Librová 1997: 28 - 29].

Dobrovolná jednoduchost¹¹ bývá chápána především jako **ne-vlastnění**. Kdo není zatížen spravováním majetku, má volný čas a svobodu [Librová 2003: 69 – 70]. Na jednoduchost jsou možné dva pohledy. Může být chápán jako **návrat** ke skromnému životnímu způsobu předků (kritiky hodnocen jako retardační a naivní), nebo jako **vrchol** civilizačního procesu a dosavadní kulturní evoluce. Druhý pohled odhaluje třídně specifický vkus: *„vytváření redukováných vzorců spotřeby v elitních skupinách je vyprovokováno masovým konzumem většiny společnosti. Lidé nejvyššího sociálního a ekonomického statusu se od ní chtějí odlišit způsobem života postaveným na postmateriálních hodnotách a sebekontrolé“* [Librová 1997: 128]. Extrémní pozicí tendence k jednoduchosti je **dobrovolná chudoba**.

¹¹ Autor termínu je D. Elgin - Voluntary Simplicity, 1981.

1.6.3 Přijetí individualizovaných ekologicky příznivých snah

Hana Librová říká, že environmentální ctnosti se budou šířit tak, jak se budou prohlubovat příznaky ekologické krize [Librová 2003: 263]. Je takové **poznání** motivem pro ekologicky příznivou změnu životního způsobu? Může přispět, ale ne být hlavním zdrojem.

Každodenní volby probíhají na základě zkušenosti, tzn. subjektivní percepční skutečnosti, zejména smyslových vjemů. Nehmatatelnost vyrobených rizik tudíž změně příliš nepomáhá, ani v podobě informace o nich. Působí **kognitivní disonance**, kdy vzniká nesoulad mezi chováním člověka a informacemi, kterých se mu dostává. Subjektivně je pocíťována jako nelibý stav. Člověk podvědomě usiluje o navození stavu kognitivní konsonance a to buď **změnou chování**, nebo **vytěsněním**. Nejen v případě ekologických problémů probíhá porovnávání „nákladů a výhod“. Stačí-li malá změna chování, volí tuto variantu (např. třídění odpadu, rady poraden a desatera), vyžaduje-li chování velkou změnu, informaci vytěsni, případně se rozzlobí na jejího nositele. Jiná situace nastane, když je snaha odstranit kognitivní disonanci provázena **internalizací nových hodnot** [Librová 1994: 20].

1.6.4 Ekologické vzdělávání

Informovanost může mít vliv na kognitivní složku vědomí, ale již ne na změnu chování v prostředí technizovaném, institucionalizovaném a umělém. *„Je-li však výchova schopna podnítit i osobní citový vztah člověka k přírodě a navázat na ekofilní linii kultury, má vliv i na afektivní a konativní část environmentálního vědomí, vedoucí k ekologicky příznivému chování. To se daří četným institucím mimoškolní ekologické výchovy s jejich důrazem na smyslový kontakt dětí s přírodou a půdou a na přímou pracovní zkušenost v reálné ochraně živých bytostí“* [Librová 2003: 265]. **Ekologická výchova** hraje důležitou roli. *„Životní styl odráží systém hodnot, pro který jsme byli vychováni“* [Havel 2013: 16]. Mnoho autorů považuje za nejlepší cestu ke změně vzdělávání dětí [Maniates 2002; Assadourian 2010].

Ovšem ani ekologické vědomí utvořené ve všech jeho složkách není postačující podmínkou. Na to, zda bude osobní inklinace k ekologickým ctnostem potlačena, nebo se bude realizovat, mají vliv vnější sociální skutečnosti.

1.6.5 Možnosti šíření ekologicky příznivého životního způsobu

Působení pouze skrze emočně-hodnotovou sféru má pouze menší šanci na šíření z důvodu značné složitosti kognitivních procesů a procesů zvnitřňování hodnot. Vyvinutí příznivého životního způsobu zráním má zato větší trvanlivost a odolnost vůči střídání módy [Librová 1997].

Působení ze statusové pozice: prokapávací efekt, nápodoba

Obecně většinou životní styl prostupuje z horních vrstev společnosti k nižším. Sociální šíření životního způsobu probíhá v masové společnosti prostřednictvím módy. „*Akceleraci procesu posiluje fakt, že prestižní ekologicky příznivý způsob života je vděčným tématem časopisů, televizních pořadů a rozhlasových relací*“ [Librová 2003: 271].

Skromný způsob života se začíná „vyplácet“ společensky. V západních zemích se začíná vytvářet subkultura, která oceňuje citlivý přístup k přírodě a zdrženlivý postoj ke konzumním předmětům. Jedná se o osoby s vysokým profesním statusem, dobrými příjmy, s vysokým stupněm vzdělání a s vysokým kulturním potenciálem. Začínají považovat ekologicky příznivý životní způsob za prestižní záležitost, naopak odsuzují konzumní způsoby většiny. Hybatelem změn životního způsobu by mohl být právě **luxus**, díky své elitářské a prestižní povaze může vybízet k následování. „*Příslušnost k té „pravé“ sociální skupině a rodičí se společenská norma může být silnějším motorem než přemlouvání k šetrnosti vůči přírodě. Environmentální politika nemusí apelovat na morální kvality*“ [Librová 2003: 269].

Vliv z mocenské pozice

Vysoce postavení nositelé společensky přijatého a etablovaného ekologického luxusu by mohli nejen inspirovat k nápodobě nižší vrstvy, čímž také zasáhnou do oblasti z hlediska celospolečenských změn významné, ale ekologickým změnám zatím příliš nepřejíjí. „*Díky své příslušnosti k elitě by mohli ovlivnit i politické a legislativní rozhodování, které upravuje ekonomické a právní podmínky chování lidí, a které vykonává sociální tlak*“ [Librová 2003: 271]. Působení může vycházet od legislativních či decizních orgánů, sdělovacích prostředků, institucí výchovy, aj.

Librová [1994] prováděla výzkum, kdy se ptala, zda u nás existuje vzorec pro šíření ekologicky příznivého způsobu života. Hlavním kritériem byla snaha žít skromně (ne nutně z ekologického motivu, ale ani ne z nutnosti dané ekonomickými podmínkami). Inspirativních případů nenašla mnoho, leč pro šíření není podstatná pouze mohutnost zdroje; významné je i postavení ve společnosti (názoroví vůdci, formální i neformální autority).

1.6.6 Překážky šíření ekologicky příznivého životního způsobu

Vyložením charakteru moderní společnosti, ve které žije individualizovaný jedinec, jsem se snažila ukázat snižování spotřeby ne příliš nakloněné podmínky. Zygmund Bauman píše o **nemožnosti osobní volby v podmínkách** hospodářských a sociálních, které již utvářejí jejich způsob uvažování o volbě, případně paletu možností zužují. Jedinci jsou fragmentovaní a

je oslabena funkce aktivního občanství. Je ponecháno pouze zdání kolektivní akce, ale bez většího účinku [In Maniates 2002].

Překážkou šíření ekologických ctností je i **mediální obraz** alternativy v podobě ekologicky příznivého způsobu života, který líčí jako výraz podivínství, askeze, nedostatečné kulturní kompetence atd. [Librová 2003: 266].

„Navzdory snahám environmentální výchovy nebylo ve společnosti ekologicky příznivé chování doposud přijato jako žitá sociální norma“ [Librová 2003: 266]. Slovní sebezprezentace vyjadřují kladný vztah k životnímu prostředí, což naznačuje existující sociální normy, ale chování lidí jí mnohdy neodpovídá [Maniates 2002; Librová 2003].

*„Sklon k ekologicky příznivému jednání může být paradoxně **zablokován environmentálními informacemi**. Naše náklady na ekologicky příznivé chování se nám zdají být značné, a zisky, které z něho plynou, jsou přinejmenším nejisté“* [Librová 2003: 267]. Celkový úhrn znečištění ve světě vyvolává pocit, že už to jeden člověk neovlivní. Na vině je částečně **nedůvěra společenským garancím** (přístup „Odpad se stejně smíchá, nemá to smysl.“).

Individuální environmentální snažení je oproti institucionalizovaným či skupinovým snahám zranitelnější neúspěchem – zelená únava, pocit marnosti, apatie. Je mařeno mohutnými vnějšími vlivy - sociálními a politickými silami, ekonomickým růstem, globalizací. *„Globální problémy životního prostředí jsou tak mohutné, že individuální řešení vlastními silami je nemožné“* [Librová 2013: 62].

1.6.7 Od individualizace k síťování jedinců

Autoři Assadourian, Maniates aj. vidí cestu změny skrze **síťování** jedinců, kteří nově přijaté hodnoty a normy šíří dále skrze sítě a kolektivní snahy. Paradox pokročilého stádia individualizace tkví v kolektivistické povaze ekologicky příznivých životních stylů [Maniates 2002]. Je reakcí na změnu uspořádání společnosti, která ztrácí povahu struktury a je spíš sítí [Bauman 2008; Librová 2010a].

Reintegrační hnutí může být z lokální úrovně hybatel změny i na úrovni legislativní a politické. Místo suverenity spotřebitele lze **skrze aktivní občanství** proniknout na politickou rovinu a **změnit paradigma** dominantního pohledu na svět zaměřeného na efektivitu, produkci, technologii.

Modernita znamená též **věk nových sociálních hnutí**, jež na rozdíl od tradičních hnutí, založených na třídní nebo národní identitě a orientovaných začasť nejen protikapitalisticky, ale i protivládně, budou usilovat o „humanizaci kapitalismu“, budou rozvíjet ekologickou citlivost [Petrusek 2006: 24].

Ekologické hnutí a poradny se již dnes orientují na změnu spotřebních zvyklostí. Dle Maniatese mají jen omezené působení – psaní dopisů, dárcovství nebo nákup ekologicky šetrného zboží [Maniates 2002], protože pracují odděleně. Spoluprací mohou změnit směřování.

Erik Assadourian [2010] cituje Margaret Meadovou: Nikdy nepochybuji, že malá skupina přemýšlivých a odhodlaných občanů může změnit svět ...

2. Empirická část

V této části práce bych ráda popsala výzkum, který jsem k tématu provedla. V první půli empirické části popíši zvolené metody, jejich výhody a nevýhody, spolu s důvody, které mne vedly k jejich volbě. Pro svůj výzkumný záměr jsem si zvolila formu kvalitativního výzkumu. Domnívám se, že pro zmapování problematiky je vhodnější a flexibilnější.

Výzkumné otázky konkretizuji v druhé půli empirické části. Rozvedu jejich propojení s teoretickou rovinou práce a pokusím se na ně odpovědět na základě analýzy nestandardizovaných rozhovorů. V diskuzi a závěru pak naznačím možné další směřování ve výzkumu tématu.

V úvodu bych se ráda „přiznala“ k etnocentrismu. Práce pojednává o kontextu západní kultury, kam Česká republika geopoliticky náleží. Výzkumný projekt proběhl v České republice v období od března do dubna roku 2014. Prováděla jsem jej pouze na vybraném vzorku tematicky zasvěcených spotřebitelů. Uvědomuji si značně omezené možnosti práce, ovšem domnívám se, že je podstatné začít rozvíjet téma individuální roviny spotřeby a zejména jejího objemu, jehož proporce je do budoucna neudržitelná. Odborná diskuze k tématu se obecně stáčí spíše ke sféře produkce a výroby, zatímco téma odpovědné spotřeby, míněno zejména jejího snižování, je zatím poněkud v pozadí.

2.1 Metodologie

2.1.1 Metody kvalitativního výzkumu

Pro svůj výzkum jsem si zvolila **kvalitativní metody**, neboť nejlépe vyhovují potřebám práce. Umožňují jiný přístup ke zkoumání sociální reality, porozumění lidem v sociálních situacích. Cílem práce je právě explorační poměrně nového tématu, případně vytváření teorie a nových hypotéz. „*Cílem kvalitativních metod je spíše **pochopit** než systematicky popsat a změřit*“ [Kaufmann 2010: 37]. „*Kvalitativní výzkum je nenumerické šetření a interpretace sociální reality. Cílem tu je odkrýt význam podkládaný sdělovaným informacím*“ [Disman 2007: 285], nebo také systematické organizování dat s cílem odhalit témata, pravidelnosti, kvality a vztahy [Hendl 2008].

Tento typ výzkumu poskytuje pouze **redukovaný popis reality**, je vždy vystaven zkreslením [Disman 2007]. Dochází k **transformaci informací**, překladu reality do symbolů jazyka. Získaná data jsou různě spolehlivá, neboť respondent se pouze ptám. Přímé sledování by bylo příliš časově náročné a nákladné. Verbalizace (vyslovit nepříjemnou alternativu) může být někdy nepříjemná. O redukci dat de facto rozhodují zkoumané osoby, výzkumník je pouze vede k úvahám. Respondent sám vybírá to, co je pro něho relevantní.

Předností kvalitativního výzkumu je hlavně to, že výzkumník získává podrobný popis a vhled při zkoumání jedince, skupiny, fenoménu v přirozeném prostředí. **Nevýhodou** je omezená zobecnitelnost na celou populaci či jiné prostředí. Analýza dat i jejich sběr jsou často časově náročné a výsledky jsou snadněji ovlivněny výzkumníkem a jeho osobními preferencemi [Hendl 2008: 50]. Pro zachycení širšího kontextu je ovšem třeba začít „zeširoka“. Problematika to není jednoduchá a není doposud nijak zevrubně prozkoumaná.

2.1.2 Výběr respondentů

Pro svůj výzkum jsem si zvolila tzv. **záměrný výběr**. Rozhodnutí o zahrnutí respondenta je vedeno konkrétním záměrem plynoucím z výzkumné úlohy. Aplikuje se, je-li počet dostupných jednotek malý [Linhart et al. 1996]. Při výběru respondentů nešlo o vzorek reprezentující určitou populaci, ale vzorek, na kterém bylo možno zkoumat vybrané téma. Zpočátku jsem nevěděla přesně, s kolika respondenty budu vést rozhovor.

Oslovila jsem vybrané **ekologické poradny**, které jsou sdružené pod názvem STEP¹². Kritériem výběru byla deklarace poradenství v oblasti **spotřebitelství**, kterou se jednotlivé poradny prezentovaly na svém profilu či internetových stránkách. Vybírala jsem si primárně podle vzdálenosti od Prahy z toho důvodu, že to byl bod, z něhož jsem vyjížděla rozhovory vést a musela jsem hledět na časovou náročnost i náklady. Oslovila jsem celkem pět poraden v různých městech České republiky. Dvě se nacházejí v Praze, ostatní pak v různě velkých městech. Jedna z oslovených poraden byla na hranici existence a pracovnice navíc čerpaly mateřskou dovolenou. Z toho důvodu odmítly účast na výzkumu. S dalšími čtyřmi jsem problém neměla. Napsala jsem nejprve e-mail, případně zavolala, abych urychlila proces oslovení. Všichni oslovení **ekoporadci** byli ochotni se sejít a výzkumu se zúčastnit. Ve dvou případech jsem oslovila konkrétní lidi (po dvou z každé poradny), ve dvou případech jsem oslovila organizaci a čekala, až se mi sami ozvou vhodní adepti.

Další výběr pak probíhal podle kritéria místa bydliště respondentů. Považovala jsem za důležité, aby žili ve **městě**. Jak uvádím v teoretické části, město je jeden ze zásadních činitelů neudržitelného a konzumního životního způsobu.

Posledním kritériem výběru byl pravidelný **nákup ekologicky šetrného zboží**. Za „pravidelný“ jsem si arbitrárně zvolila nákup tohoto zboží dlouhodobě alespoň dvakrát do měsíce – abych vyloučila příležitostnou koupi. Tímto kritériem jsem chtěla vyfiltrovat „odpovědné spotřebitele“, abych se mohla dále zaměřit na motiv snižování hmotné spotřeby či případně rozlišit i „zelený konzumerismus“.

¹² Síť ekologických poraden. Viz. web: <http://www.ekopradna.cz/>.

Podarilo se mi setkat se většinou se dvěma respondenty z každé organizace, u poslední organizace mi bylo sděleno, že tam další vhodný adept do dvojice není. Beztak jsem ovšem po rozhovoru s tímto poradcem usoudila, že jsem dosáhla teoretické saturace. Uvědomuji si, že se závěry vztahují jen na jedince určité profesní skupiny, kteří byli osloveni a ochotni odpovědět na otázky, a neumožní velkou generalizaci. Přesto se domnívám, že závěry mohou být užitečné pro další výzkum. I přes specifický typ respondentů (informovaných v oboru environmentalistiky) lze abstrahovat některé poznatky neboť i tito lidé jsou součástí společnosti a jsou také spotřebitelé vystaveni každodenním volbám.

2.1.3 Charakteristika respondentů

Na tomto místě bych ráda pojednala o charakteristikách respondentů. Z důvodu anonymizace nebudu uvádět příliš konkrétní informace, uvedu je spíše formou srovnání a větší generalizace celé skupiny. Pro odlišení respondentů při analýze budu používat pořadová čísla dle pořadí uskutečnění rozhovorů ve formě R1 - R7. V kapitole zmíním kritéria výběru respondentů a některé relevantní demografické charakteristiky skupiny.

Výzkumu se zúčastnilo celkem sedm respondentů. Jedná se o smíšenou skupinu, v níž se nacházejí **muži i ženy** (v poměru 4 muži a 3 ženy) ve věku od 27 do 56 let. Všichni jsou pracovníci ekologických poraden, které deklarují na internetových stránkách poradenství v oblasti spotřebitelství, případně „zelené domácnosti“. Při osobním rozhovoru vyplynulo, že to většinou není úplně hlavní téma poradců. Častěji se jedná spíše o témata jako chemizace prostředí a ochrana spotřebitele, pitná voda či praktická ochrana životního prostředí, méně pak rady k vedení udržitelné domácnosti a spotřebitelství. Pro účel výzkumu jsem však nepotřebovala nutně výhradní profesní zaměření na téma spotřeby. Chtěla jsem oslovit takové lidi, kteří se zabývají ekologií a jsou širě obeznámeni se souvislostmi vlivu lidské činnosti a dopadů na životní prostředí.

Všichni respondenti žijí ve **městě** (jednotlivá města se liší ve velikosti a počtu obyvatel). Zvolila jsem si je z toho důvodu, že ve městě je omezený prostor pro nakládání s odpadem (tzv. propady) a větší nutnost spoléhat na systém fungování města a společnosti. Stejný důvod jsem předpokládala i pro možnosti samozásobitelství (absence půdy k pěstování). Jak se ukázalo, v menších městech jsem přesto takové snahy a možnosti zaznamenala.

Šest respondentů ze sedmi má vlastní **domácnost**, jedna respondentka bydlí ve spolubydlení a některé prostory a vybavení sdílí s ostatními nájemníky. Tento fakt byl důležitý z hlediska toho, že všichni jsou stavěni před spotřebitelské volby při zajištění chodu

domácnosti. Až na výjimku spolubydlení se ve zbytku případů jednalo o rodinnou domácnost, kde byla základní jednotkou nukleární rodina¹³.

U všech respondentů bylo splněno kritérium pravidelné **spotřeby ekologicky šetrných výrobků** s četností minimálně dvakrát do měsíce¹⁴. Toto minimum jsem si stanovila jako potvrzení pravidelnosti, ne jen náhodné volby na základě příležitosti, a také s respektem k dimenzi šetrnosti a omezené četnosti nákupů.

Šest respondentů ze sedmi má vysokoškolské **vzdělání** blízké ekologii (např. obory jako environmentalistika či přírodověda). Poslední z respondentů má studium zakončené maturitou se specializací na ekonomii a administrativu.

Všichni dotazovaní se ve věci **voličských preferencí** vyjádřili tak, že k volbám chodí. Šest ze sedmi respondentů jsou voliči a voličky Strany zelených, jedna respondentka je voličkou Křesťanské demokratické unie. Všichni respondenti se na politickém spektru vymezili na pravolevém spektru jako středoví až lehce pravicoví. Celkově se ale respondenti vyjadřovali k otázce politiky spíše skepticky až s nezájmem. Nejsilnější skepse byla vyjádřena ve spojitosti s vyhlídkami na změnu poměrů. Zaznamenala jsem naději na možnou změnu vycházející ovšem od jednotlivců: „... jinak s politikou je to špatné. Tam nečekám nějaký obrat silný k lepšímu. Musí být změna zdola, od prostých lidí. Ne teda revoluce, ale nějaká mírumilovná.“ [R5]

Na závěr mi přišlo důležité zohlednit u respondentů otázku **víry**. Ze sedmi dotázaných byli tři zcela nevěřící. Křesťanskou víru deklarovala jedna respondentka a jeden respondent ovšem aniž by náležel k nějaké duchovní obci či kostelu. Ostatní tři se vyjádřili ve smyslu přijetí hodnoty víry, ovšem bez bližšího definování. Jedna z respondentek na otázku, zda je věřící odpovídá: „Ano, ale neřadím se do žádné z církví. To je ten rozdíl mezi nevěřícím a věřícím a ještě je tam nějaká varianta bez vyznání, nebo něco...“ [R3]

2.1.4 Metoda sběru dat

Data pro výzkum jsem získala z **polostrukturovaných nestandardizovaných rozhovorů**, připravených dle metody „interview s návodem“ [Hendl 2008: 174]. Návod představuje seznam otázek nebo témat, které je potřeba v rámci rozhovoru probrat. Umožňuje ovšem tazateli volně radit a formulovat otázky podle situace. Metodu rozhovoru jsem si zvolila, protože jsem chtěla získat vhled do situace a postojů respondentů, což standardizovanými daty

¹³ Užší rodina sestávající z rodičů a dětí. Pozn. autorky.

¹⁴ Nákup „zelených“ výrobků: 51% dotázaných Čechů někdy kupuje biopotraviny, pravidelně 3-5 % respondentů. [Saugout, Ichbiah 2009: 309].

tak zcela nelze. Navíc proporce úspěšně dokončených rozhovorů je vyšší, než návratnost dotazníků [Disman 2007: 141].

Rozhovory jsem prováděla se sedmi poradci z různých ekologických poraden, s každým zvlášť o samotě přímo v poradně (tzv. *in situ*). Informace z rozhovorů jsem podpořila dotazníkem na respondentovo praktické jednání (viz. příloha č. 2), jakožto kontrolním mechanismem pravdivosti a věrohodnosti výpovědí. Jeho výzkumný potenciál je dost omezený a data z něho získaná jsou pouze sekundárního (podpůrného) charakteru. Jako další vedlejší kontrolní prostředek mi bylo pozorování respondentů při rozhovoru přímo v místě jejich pracoviště. Jelikož se otázky týkaly spotřebních zvyklostí a potažmo životního stylu, měla jsem možnost pozorovat vizáž, styl oblékání i pracovní prostředí respondentů a větší šanci odhalit případné nesrovnalosti s výpovědí či stylizace.

Rozhovor je pracná a **nákladná technika** sběru informací. Je poměrně časově náročný a výzkum na prostorově rozptýleném vzorku vyžaduje náklady na cestovné. Rozhovory s respondenty jsem chtěla provádět v jejich „přirozeném prostředí“ (právě kvůli pozorování vnějších okolností) a setkání v místě jejich pracoviště usnadnilo samotnou domluvu a provedení schůzky. Díky ochotě dojet za respondenty jsem se setkala s větší ochotou udělat si čas a rozhovor poskytnout. Z důvodu časové náročnosti i nákladnosti jsem rozhovorů uskutečnila pouze sedm. Počet respondentů určil také celkově nízký počet ekologických poraden zabývajících se konkrétně tématem odpovědného spotřebitelství.

Při **nestandardizovaném** rozhovoru má tazatel jen velmi obecný plán pro interakci s respondentem. Plán nezahrnuje přesný výčet otázek, znění ani pořadí. Jedná se pouze o skelet, kterému dá obsah a formu interakce s respondentem [Disman 2007: 308]. Nestandardizovaný postup pomůže získat lepší informace o jednotlivci a nabízí lepší porozumění. V příloze č. 1 uvádím přibližný seznam otázek, které jsem při rozhovoru kladla. Jejich pořadí a formulace jsem přizpůsobovala situaci. Některé otázky jsem mohla u některých respondentů i vynechat na základě úvahy o předchozích výpovědích.

Pro vedení rozhovoru jsem se inspirovala metodou „**chápacího rozhovoru**“, jak ji popisuje Jean-Claude Kaufmann v knize *Chápací rozhovor* (2010). Tento způsob vedení rozhovoru má specifickou dynamiku. Tazatel se aktivně zapojuje do otázek, aby vzbudil zájem dotazovaného. Při analýze obsahu se nevyhýbá interpretacím, ty se naopak stávají důležitým prvkem [Kaufmann 2010: 23]. „*Principy chápacího rozhovoru nejsou ničím jiným než formalizací osobní zkušenosti vzešlé z terénu*“ [Kaufmann 2010: 13]. U chápacího rozhovoru je důležité vhodně zvolit respondenty než vytvořit vzorek.

Ústní projev se blíží konverzační rovině, vždy ale záleží na tom, aby se tazatel nenechal do konverzace strhnout a držel se osnovy rozhovoru. Klíčová je formulace otázek, vyžaduje

nepřetržité úsilí. Výzkumník musí „v každém okamžiku rozhovoru najít tu nejlepší možnou otázku“ [Kaufmann 2010: 57]. Klasické pojetí metodologie rozhovoru prosazuje neutralitu a odstup tazatele. V tomto případě je ovšem žádoucí projevit v konverzaci jistou typifikaci tazatele. Projevit empatii znamená získat si sympatie respondenta. „*Empatie umožňuje nahlédnout do respondentova světa*“ [Kaufmann 2010: 63]. Chápající rozhovor představuje svého druhu experimentální situaci. Rozhovor je jakási ozvěna situací, v nichž běžně dochází k budování identity. Reprezentace není tedy pouhým odrazem, ale představuje zásadní moment v dialektickém procesu konstruování reality. V ten moment, kdy člověk musí myslet na sebe a mluvit o sobě, neposkytuje pouze informace, ale pracuje na sobě, na své konzistenci názorů a postojů. „*Chápající rozhovor vede k pravdivosti*“ [Kaufmann 2010: 79]. Zpočátku rozhovoru může být respondent stylizován do role, pak ji ale překročí a osobně se zapojí. „*Dynamika rozhovoru nakonec strhne i ty nejrezervovanější respondenty. Protože nutnost představit svoji identitu koherentně a dostat roli svědomitého žáka je vede k tomu, aby se vyjádřili. Odpovědi nejsou nahodilé*“ [Kaufmann 2010: 79]. K saturování dat dojde, když další data už nepřinášejí nic nebo skoro nic nového [Kaufmann 2010: 36].

Metoda chápajícího rozhovoru je blízká tzv. ukotvené teorii, kdy se teorie vytváří až na základě dat z terénu. V tomto jsem se v metodě odchýlila, neboť mám předem stanovené výzkumné otázky. Využila jsem pouze principy vedení rozhovoru.

2.1.5 Pozice výzkumníka

Před samotnými rozhovory jsem se připravovala tak, abych se pokusila omezit nežádoucí vliv osoby tazatele, tzv. „**interviewer bias**“. Je mu obtížné předejít, neutrální chování tazatele je nelehký úkol. Není jen tím, jak se tazatel chová, ale jak je respondentem vnímán. Snažila jsem se působit solidně a adekvátně roli výzkumníka, v duchu zásad chápajícího rozhovoru jsem se ovšem neomezovala na formalizovanou formu projevu, abych si tak naklonila sympatie respondentů. „*Během rozhovoru musí tazatel udržovat motivaci dotazovaného k vyprávění tím, že se chová určitým způsobem, ale zároveň nesmí ovlivnit obsah sdělení tím, že kladně nebo záporně reaguje na odpovědi. Ačkoli tazatel zůstává „neutrální“¹⁵, musí vhodně podněcovat respondenta, aby mu svěřoval další podrobnosti. Tento přístup znamená dávat dotazovanému najevo, že se jeví tazateli jako velmi zajímavá osoba. To se týká i obsahu jeho sdělení*“ [Hendl 2008: 171].

V literatuře se v souvislosti s vlivem tazatele uvádí nejčastěji tzv. „**efekt morčete**“, kdy zkreslení vzniká tím, že zkoumané osoby jsou si vědomy toho, že jsou zkoumány. Vzhledem

¹⁵ Vzhledem k povaze metody chápajícího rozhovoru dávám slovo neutrální do uvozovek, neboť je neutralita zachovaná jen do jisté míry. Pozn. autorky.

k tomu, že je rozhovor reaktivní metody, zkoumaná osoba vždy ví, že je zkoumána [Disman 2007: 132 - 133]. Tomuto zkreslení se nelze zcela vyhnout, ale domnívám se, že se jej rozhovorem na bázi konverzace podařilo výrazně zredukovat.

Dalším nejčastějším typem zkreslení výpovědí je uváděná „**stylizace respondenta do role**“, kdy je si zkoumaná osoba vědoma toho, že je zkoumána, a předpokládá se, že nebude reagovat přirozeně, ale tak, aby se jevila v co nejlepším světle [Disman 2007]. Tento druh zkreslení jsem snad částečně eliminovala tím, že jsem respondenty oslovila jakožto studentka studijního oboru, který je těmto lidem zaměřením blízký (profesně i osobně). Na základě toho jsem mohla pozorovat vztah vzájemné důvěry. V průběhu samotné konverzace jsem pozorně naslouchala, dávala najevo zájem a motivovala k vyprávění, což také mohlo riziko stylizace snížit. O **téma** se sama aktivně zajímám i v osobním životě, takže pro mne nebylo obtížné pohotově reagovat a přizpůsobovat tok konverzace tématu.

2.1.6 Etika výzkumu

Rozhovory jsem nahrávala a následně přepsala doslovně do podoby textu. Citace v rozhovoru jsem ponechávala v původním znění. Všichni respondenti byli obeznámeni s tím, za jakým účelem rozhovor probíhá, že je rozhovor nahráván, a že jeho přepis bude případně zveřejněn pouze v diplomové práci. Všichni byli upozorněni na možnost na kteroukoliv otázku neodpovídat či rozhovor kdykoliv ukončit a zrušit souhlas se zapojením do výzkumu. Na začátku rozhovoru jsem si vždy vyžádala **informovaný souhlas**, který je na záznamu evidován. Současně jsem respondentům přislíbila **anonymitu**. Z toho důvodu nejsou přiloženy k práci audio záznamy ani texty s přepisy rozhovorů. Ekologických poraden není v České republice mnoho a je poměrně snadné respondenty identifikovat. Všechny záznamy mám ovšem sama archivovány a na vyžádání akademické komise mohu k nahlédnutí (resp. k náslechu) doložit. Respondentům jsem na základě zájmu a žádostí **přislíbila konečnou verzi práce zaslat**.

2.2 Výzkum

Na počátku této kapitoly uvedu výzkumné otázky a cíle, které jsem si vytyčila. Následně popíši provedení výzkumu včetně obtíží a otázek, kterým jsem v průběhu musela čelit. V analytické části podrobněji pojednám o tématu v kontextu výpovědí respondentů a jejich výstupů vztahujících se k výzkumným otázkám. Následně budu diskutovat závěry, které jsem z výzkumu vyvodila, a otázky pro další výzkum. Celou kapitolu zakončuji závěrem.

2.2.1 Výzkumné cíle a otázky

Na počátku úvah nad tématem práce jsem si kladla otázky týkající se dobrovolné skromnosti. Po teoretickém vyjasnění pojmů, které jsem rozvedla v teoretické půli práce, jsem se rozhodla operovat s pojmem **odpovědná spotřeba**. Zajímala jsem se, jací lidé by mohli reflektovat rostoucí zátěž životního prostředí způsobenou nadspotřebou statků ve vyspělých zemích geopolitického Severu, potažmo v České republice. Původní záměr byl oslovit plošně ekospotřebitele¹⁶ a provést kvantitativní výzkum většího rozsahu. Po konzultaci s vedoucím práce a po počátečním seznámení s tématem jsem zvolila skromnější variantu, zato vedenou více do hloubky se zaměřením na jednotlivá „individua“. Zvolila jsem si jako výzkumnou skupinu lidi, kteří by měli být s tématem spotřebitelství a jeho úskalími obeznámeni. Respondenty se mi tudíž stali **poradci z ekologických poraden**. Zajímalo mě, jestli jsou tito lidé, kteří druhým zprostředkovávají informace o tématu, sami odpovědní ve své spotřebě. Kladla jsem si otázky, zda mají zvnitřněnou hodnotu skromnosti a šetrnosti projevující se ve snižování objemu hmotné spotřeby, a v nejlepším případě, zda usilují aktivně o společenskou změnu, jakožto potenciální „opinion leadeři“.

Stanovila jsem si následující **výzkumné otázky**, na něž se pokusím v závěru odpovědět.

Co pro respondenty znamená odpovědná spotřeba? Deklarují se sami jako odpovědní ve spotřebě, zejména z hlediska snižování objemu hmotné spotřeby?

Hodnotí respondenti ve svých výpovědích svůj životní způsob jako environmentálně odpovědný?

Jsou respondenti aktivní v prosazování ekologicky odpovědného přístupu ke spotřebě na společenské úrovni?

2.2.2 Sběr dat

Jak jsem již popsala v metodické části, využila jsem ke sběru dat metodu **polostrukturovaného rozhovoru**. Rozhovory s respondenty trvaly vždy asi hodinu a provedla jsem je tváří v tvář v místě jejich profesního působení. Výpovědi jsem si nahrávala na diktafon. Záznamy jsem později doslovně přepsala.

Vypracovala jsem si dramaturgii logiky **sledu otázek**, přesto seznam otázek zůstal flexibilní. Dbala jsem ovšem na to, aby na sebe otázky logicky navazovaly, a celek zůstal koherentní. Základní výčet otázek rozhovoru je k nahlédnutí v příloze č. 1. Otázky polostrukturovaného rozhovoru byly doplněny o tzv. otázky *in situ*, které nebyly součástí

¹⁶ Rozuměno spotřebitele ekologicky šetrných, případně certifikovaných, výrobků a služeb. Pozn. autorky.

scénáře. Snažila jsem se jimi přimět respondenty, aby vysvětlili, popsali a blíže specifikovali, co daným výrokem myslí, případně navodit atmosféru chápajícího rozhovoru, aby se více rozhovořili.

Výzkum byl zahájen **vstupní otázkou**: „Jak jste se dostali k práci v ekologické organizaci/ k tématu ekologie?“ Zvolila jsem ji jako neformální otevření dialogu a zároveň jsem hledala náznaky prvotní motivace pro práci v oboru, případně pro širší společensky mířené a prospěšné aktivity. Dopomáhala jsem si otázkou „Působíte ještě v jiných organizacích, sdruženích, politických stranách či zájmových skupinách?“ Pak následoval blok několika otázek specifikujících identitu respondenta ve vzdáleném vztahu ke spotřebě (skrze kategorie volného času atp.).

Další a nejrozsáhlejší **blok** sestával z **otázek týkajících se spotřeby a nakupování**. Snažila jsem se rozpoznat zejména rámcové spotřební vzorce a preference respondentů. Nevyřčeným tématem, které jsem ve výpovědích hledala, bylo právě téma snižování objemu spotřeby hmotných statků a skromnost vůbec.

Poslední **blok otázek** sestával z otázek **demografického charakteru**. Zařadila jsem je z důvodu pochybení některých souvislostí, původu deklarovaných hodnot (např. otázka víry).

V průběhu rozhovoru jsem si ještě ověřovala některé výpovědi a celkový dojem metodou **pozorování**, kdy jsem například při výrocích o nezájmu o značkové oblečení či kosmetiku mohla přímo vidět, zda jsou výroky pravdivé a nejedná se o stylizaci. Musím konstatovat, že jsem nezaznamenala žádný větší rozpor mezi deklarovanými postoji (například k oblečení a kosmetice) a reálné vizuální stránce respondentů.

Jako sekundární a jaksi pomocný, resp. kontrolní, nástroj jsem použila **dotazník** s otázkami na konkrétní proenvironmentální jednání v každodenním životě (viz. příloha č. 2). Jsem si vědoma značné nedokonalosti nástroje a data z něho získaná jsem si ponechala jen pro doplnění či ověření některých výroků. Nicméně tento soubor praktických úkonů vyvolal u respondentů (většinou kladnou) odezvu a hlavně zájem. Někteří měli tendenci jej doplňovat, terminologicky zpřesňovat, nebo dokonce využít pro svou další činnost v poradně.

2.2.3 Analýza dat

Pro analýzu dat získaných z rozhovorů jsem použila postup inspirovaný zakotvenou teorií, hlavně **otevřené kódování**, kdy jsou údaje rozebrány, konceptualizovány a složeny novým způsobem [Švaříček, Šedřová et al. 2007]. Cílem kódování je tematické rozkrytí textu a vytvoření „analytického příběhu“. Pro kódování a následnou analýzu jsem použila analytický program **ATLAS.ti**.

V literatuře jsem zaznamenala dva rámcové systémy, jak přistupovat k analýze. Já se kloním k tzv. „**narativnímu**“, kdy se vzdávám snahy na získání „pravdivého“ popisu reality. Analyzuji rozhovory „*jako společenskou interakci, v níž respondent vyjednává svoji verzi skutečnosti a vlastní identity*“ [Švaříček, Šed'ová et al. 2007: 208]. Realita dostupná našemu zkoumání není jednou provždy dána, je neustále konstruována v procesu sociálních interakcí – je redefinována i v průběhu sběru dat (respondent v průběhu rozhovoru konstruuje „tady a teď“ vlastní sebedefinici určenou právě jen výzkumníkovi) [Švaříček, Šed'ová et al. 2007].

V textech jsem si lokalizovala požadovaná témata a jednotlivým fragmentům výpovědi jsem přiřadila **kódy**, tedy obecnější kategorie, které mi později umožnily nasbíraná data přeorganizovat. Kódy jsem si pak seskupila do tzv. **rodin**, tedy tematických celků, se kterými jsem dále pracovala. Na jejich základě vznikly jednotlivé kategorie pro analýzu. Empirická data jsem se snažila hierarchizovat a organizovat tak, abych získala odpověď na výzkumné otázky. V podkapitolách kopírujících rodiny se snažím upozornit na nosné momenty rozhovorů a zobecnit je. Dílčí závěry, ke kterým jsem došla, dokládám citacemi. Kódy, které jsem užila, a jejich uspořádání do rodin jsou k náhledu v tabulce v příloze č. 3.

Pro analýzu a vyložení „analytického příběhu“ jsem se inspirovala technikou „**vyložení karet**“, která je nadstavbou otevřeného kódování. Výzkumník vezme kategorizovaný seznam kódů, uspořádá kódováním vzniklé kategorie do linky, na základě které sestaví text, který je vyprávěním obsahu jednotlivých kategorií. Není nutné využít všechny kategorie, lze si vybrat jen některé podle toho, do jaké míry se vztahují k výzkumné otázce [Švaříček, Šed'ová et al. 2007].

2.2.4 Výstupy analýzy a interpretace

V této kapitole chci předložit vystavěné kategorie a vyložit jejich význam pro tento výzkum. Jednotlivé podkapitoly tvoří **kostru analytického příběhu**, což znamená jednoduchý popis kategorií a vztahů mezi nimi. „*Účelem kostry je formulovat klíčová tvrzení, na která výzkumník přišel a to tak, aby byla soustředěna kolem ústředního jevu, který byl zkoumán*“ [Švaříček, Šed'ová et al. 2007: 239].

Všechny kategorie vychází z rodin kódů. Při analýze rozhovorů jsem se zaměřovala na výroky spadající významově pod pojmové kategorie v podobě těchto kódů. Pro každou kategorii uvedu výčet v poznámce pod čarou (přehled v podobě tabulky je k nahlédnutí jako příloha č. 3).

Ve výrocích se pokouším odhalit pohled respondentů na dané téma. Uvědomuji si, že vyvstalý obraz je tvrzení, které se může od reality různou mírou lišit. Usiluji alespoň o

přibližnou interpretaci a diskuzi v kontextu teoretického náhledu předestřeného v první části práce.

Výčet citací z rozhovorů je vždy rámcový a ilustrativní. Uváděla jsem vždy ty nejpříznačnější citace. Nechtěla jsem práci zahltit zbytečně mnoho stranami textu. Zároveň považuji vybrané citace za výmluvné samy o sobě, přičemž další opisování téhož svými slovy jsem považovala za zbytečné. Syntetizující komentář pak uvádím na konci kapitoly, případně v diskuzi.

2.2.4.1 Spotřeba¹⁷

V této kategorii jsem se zaměřovala na postižení charakteru spotřeby respondentů. Snažila jsem se ve výpovědích hledat data, která by šlo interpretovat a získat náznaky odpovědi na výzkumné otázky, které jsem si na začátku formulovala. Tato pasáž se týká zejména následujících: **Co pro respondenty znamená odpovědná spotřeba? Deklarují se sami jako odpovědní ve spotřebě?**

Respondenti vnímají spotřebu jako běžnou součást života, v duchu jednoduché definice spotřebovávání zdrojů v rámci přežití. Vnímají též nutnost vstupovat v rámci tohoto procesu do tržního prostředí.

„Nakupuji, musí se.“ [R6]

O svých nákupech ovšem přemýšlejí a nakupují takové zboží, které má nějaký hodnotový rámeček. Přijetí odpovědnosti za spotřebu je postupný proces. Jak uvidíme dále, nelze se zcela vyhnout drobným prohřeškům.

Jako primární kritérium výběru zboží jmenovali všichni respondenti **lokální hledisko**. Nejčastěji nakupují potraviny v menších obchodech, přes bedýnky od farmářů či z komunitního zemědělství. Důležité je, aby to bylo z České republiky. Toto kritérium hraje prim před cenou i certifikací.

„Tak koukám na to, odkud to je, to je věc, která mě zajímá, to se týká třeba zeleniny, ovoce - odebíráme takové ty bedýnky, my z toho žijeme většinu času. To je asi docela důležitý pokud jde o jídlo, tak máme bedýnky, takže předpokládám, že je to česká zelenina od nějakého pána, nevím, jak se jmenuje, to má na starost ta paní bedýnková. No a na co koukám, odkud to je a co v tom je a z čeho je to složený.“ [R7]

„Chodím do pekárny, protože ty chleby z těch marketů, to se prostě nedá jíst dlouhodobě. Ještě přes léto mám tedy objednanou zeleninu z komunitou podporovaného

¹⁷ Bio eko značení, cestování a doprava, luxus, móda, peníze, prohřešky, spotřební zboží, vnější okolnosti a podmínky, volba spotřebitele, zelený konzumerismus.

zemědělství, což je vlastně bio a to mi často stačí na veškerý můj přísun zeleniny přes léto, nebo já prostě už si nechci koupit zeleninu jinde, protože když si představím, že je to nějaká mrkev, co v životě neviděla slunce a přiletěla letadlem z Holandska, tak je to prostě hrozné.“ [R3]

„I když je konkurence ze zahraničí velká, snažím se držet českých značek. Když mám rozlišit to první, tak koukám, aby to byl výrobek, který byl vyrobený v Čechách.“ [R4]

„Tady v té menší prodejně si vybírám české věci, pokud je to možno a vím, že ta převaha českých věcí, zboží, je, i když trošku dražší, a je mi to sympatičtější.“ [R5]

Mimo původu zboží je pro respondenty důležitá také **ideační hodnota** zboží, etické hledisko (např. podmínky chovu zvířat pro maso).

„Preferujeme věci, který jsou bio, který vypadají, že jsou třeba lokální, nebo který vypadají, že se o to někdo staral, že to třeba vypěstoval, nebo sklídl, nebo něco udělal s tím s láskou, tak to je hezký, ale nejsme už takový ty lidi, co by šli hodně na dřev, že by volali těm lidem a chodili se koukat na ty věci a tak no. Pokud jde o maso, které kupujeme velmi zřídka kdy, tak kupujeme od pana Černíka, to je bratr kolegyně z práce a on má svoji farmu a tam prostě kupujeme maso. I vajíčka od něj máme, takže nevím do jaké míry je to bio, vlastně jsem se ani nezajímal, čím to krmí.“ [R7]

„Byli jsme se podívat i u toho zemědělce na té farmě, nebo na té usedlosti, takže známe podmínky, za jakých vzniká ta zelenina. Jo, přijde mi to jako takový dobrý způsob. Já se vlastně nemusím o nic starat, vím, že nějakou zeleninu vždycky dostanu.“ [R1]¹⁸

„A potraviny teda nakupujeme v poslední době nebo asi nějakou malou část, není to hodně, ale trošku v tzv. teda my tomu říkáme „Zkaženka“, to jsou obchody zlevněné, kde se prodávají vlastně prošlé věci, které by se jinak vyhodily.“ [R2]

„Oblečení, no to je, žena si nejvíc kupuje v různých bazarech, nebo tady máme takový charitativní řetězec.“ [R2]

„Kvalita, ekologické parametry a země původu. To je vždy taková troj-množina, trojblok.“ [R2]

Důležitá je pro respondenty při nákupu zboží **užitná rovina a funkčnost**, nikoliv značka. Pokud už zmíní značku, pak proto, že ji pojí s **kvalitou**:

„Vždycky je užitná rovina, jasně. Nepřisluším ke kmeni, který nosí něco XY, ne ne, to ne. Já jako akorát když mám funkční prádlo, tak to je značka.“ [R2]

¹⁸ Respondent hovoří o komunitou podporovaném zemědělství- pozn. autorky.

„Ne, to jde úplně mimo mě, krom toho Alverde, jak jsem teda říkala, tak spíš se dívám, aby to tedy bylo české. Ale jako značku, že bych si kupovala jenom Olma nebo jenom Adidas, tak to fakt ne.“ [R3]

Podstatnou složkou neudržitelné spotřeby je **cestování**, hlavně v podobě turismu [Librová 1994]. Respondenti nejčastěji zmiňují jako preferovaný dopravní prostředek vlak. Výjimečně letadlo, občas volí auto. Obecně lze říci, že spíše preferují **měkkou turistiku**.

„No úplně nevím, jak bychom se dostali na Borneo teda vlakovou dopravou, ale když můžu, tak volím raději vlak.“ [R1]

„Už nepotřebuji létat někam letadlem. A kdyby, tak si vystačíme i s tím vlakem. Dneska jsou vlaky prima. Ale když je člověk pohodlný, nebo má hodně zavazadel, tak potom zvolí to auto. To jsme jezdili na plyn taky. Na plynový pohon, asi deset let.“ [R5]

„Nejdřív prostě jedem někam a pak jdeme někam na nějaký přechod do hor, to je asi 90% naší dovolené.“ [R2]

„To si vezmeme kola, sjedeme vlakem někam do Rakouska a jedem na čtyři dny někam na kole. Nebo jedeme přímo odsud na kole. Nebo jedeme někam vlakem, a tam jdeme přes nějaké hory a zase jdeme zpátky.“ [R2]

Zaměřovala jsem se na tvrzení o jednání, které by mohlo být jakýmsi „**prohřeškem**“ proti udržitelnosti. Zaznamenala jsem, že když už respondenti hřeší, reflektují to:

„My jsme v ledasčem hodně neudržitelní, to znamená, že občas někam i letíme, jako to přiznávám zcela na rovinu.“ [R7]

„Vím, že ta analogová fotografie není úplně environmentálně šetrná.“ [R1]

„Vyhýbám se obalům, když tomu se nevyhnete dneska. Mám ještě rezervy.“ [R5]

„Hračky jsme si nevyrobili asi. Měli jsme Lego a měli jsme Merkur a měli jsme panenky a i Barbíny jsem měla dvě, takže to bylo jako brutálně konzumní asi, ale třeba moje spolužačka jich měla dvanáct, takže jako...“ [R3]

„Každý má nějaký hříšek a tím mým velkým hříchem je kafe. ... Jistě bychom nemuseli kupovat tolik sýru. A vín. To budou asi ty potravinové vrtochy.“ [R1]

„My máme strašně moc vybavení domácnosti mě vlastně došlo.“ (zděšení) [R4]

Reflektují ovšem své prohřešky jako něco, co jim přináší do života radost, a proto jsou ospravedlnitelné. Kdyby se rozhodli „nehřešit“, už by vyvstala nutně otázka askeze a omezování se. To by mělo za následek snížení kvality života, možná i začátek úvah nad marností environmentálně vstřícného snažení.

Někdy, když už hřeší, odvolávají se na nepřízeň okolností, příp. nastavení podmínek systémem. Vyjadřují tak nemožnost vyvážit se z daného.

„Se většinou snažíme o bio, ale ne vždycky to jde.“ [R1]

„Ale tak když jde člověk do společnosti, taky se nějak musí pohybovat, co si ta společnost jako vynucuje, aby člověk nějak tak vypadal, tak musím si občas něco taky normálního, musím se snažit vypadat jako, abych zapadla do davu, abych moc nevyčuhovala.“ [R5]

2.2.4.2 Snižování spotřeby¹⁹

V této podkapitole se zaměřuji na ty výpovědi, kdy respondenti sami vyjadřovali svůj sklon či postoje ke spotřebě z hlediska šetrnosti, případně upřednostňování nemateriálních možností volby. S touto kategorií koresponduje tato výzkumná otázka:

Deklarují se sami jako odpovědní ve spotřebě - zejména z hlediska snižování objemu hmotné spotřeby?

Ptala jsem se na otázku, čím se respondenti **odměňují**, když se třeba něco povede. Z toho jsem se mohla pokusit vyvodit, jaké mají pojetí **luxusu**. To mají většinou spojeno s postmaterialistickými hodnotami a snižováním objemu spotřeby (**výběrová náročnost**).

*„Mě asi dělá největší radost, když si můžu zprostředkovat nějaký **zážitek** a velmi rád ten zážitek ale **sdílím** s někým jiným, čili vlastně pro mě největší odměna je, že zajistím třeba, já nevím, nějakou akci, jako od návštěvy výstavy, přes různé jako výlety někam s nějakým programem třeba nebo tak, ale právě často to chci jako sdílet se svými nejbližšími Jinak jako nějaký materie mě noc neodměňují, moc mě to jako nedává, jako že bych si něco koupil za odměnu, to ne.“ [R7]*

„Nejlepší je se radovat furt, mít radost i z toho co děláte. Takže se snažím i dělat to co mě baví. ... Jinak je to různé. Jsem rád venku, jsem rád sám, jsem rád s lidmi.“ [R6]

„Dokonce jsem si snížil pracovní dobu na 4 dny, abych mohl pracovat klidněji a volněji, třeba někdy pracuji jen 4 dny, někdy pracuji jen 5 hodin v týdnu a podobně. Takže naopak se snažím, mám pružnou pracovní dobu, pracuji, když je potřeba, když je potřeba, tak dělám déle, když není, tak to.“ [R6]

*„Dopřávám si kytičku do zahrady, živou v květináči ... nebo něco sladkého. Ale někdy se také odměním tím, že si udělám prostě **čas pro sebe** a jedu právě s nějakým spolkem*

¹⁹ Charita, dary, ekologická stopa, environmentální zájem, etické/ odpovědné spotřebitelství, nenakupování, samozásobitelství/ tvořivost/ reuse, skromnost, šetrnost, vegetariánství, výběrová náročnost.

ezoterickým na nějakou vycházku po magických místech v Orlických horách. Někdy pěkný zážitek.“ [R5]

„Si koupím ve Zkažence, což je tedy Slevněnka hodně černou čokoládu, jako hodně procentní. Nebo **jdu tančit, i když jsem to neměla v plánu**, když se chci odměnit anebo si prostě vstanu později, anebo místo abych uklízela, tak jdu šít, protože to mě jako víc baví, což jsou jako **věci co se nekupují**. Nebo se jdu projet na kole. Nebo spíš když se chci odměnit, tak upřednostňuji v nějakém harmonogramu prací, které mám v plánu tu, která mě víc baví, než tu která ne.“ [R3]

Všechny odpovědi se vztahovaly k tomu, čím si respondenti dělají radost. Vyjadřovali se ve smyslu nemateriálních požitků. Nejčastěji považují za něco speciálního zážitek, ideálně sdílený s dalšími osobami, případně pak materiální odměnu, ovšem zvolenou „výběrově náročně“. Rozhodně nemůže být řeč o odměňování formou nákupů.

2.2.4.3 Skromnost a šetrnost

Tato podkapitola není vázána na konkrétní rodinu kódů. Jedná se ovšem o ústřední téma celé práce, a proto jsem se rozhodla vyčlenit souvisejícím výroků zvláštní podkapitolu v rámci „kostry příběhu“. Velice úzce však souvisí s kategorií snižování spotřeby.

U všech respondentů jsem zaznamenala **tendenci k šetrnosti**. Někteří se přímo vyjádřili slovy „moc nekupuji“. Zdá se, že nakupují pouze, když něco opravdu potřebují a nemohou to získat jinak:

„**Já si moc nekupuju**. Buďto jsou to nějaké věci na ven, jako vybavení do hor, anebo běžné třeba spodní prádlo si kupuju v nějakých českých malých obchodech ... Trička, to většinou jsou od nějakých třeba neziskovek nejvíc, jako projektové. Nebo někde spíš dostanu, takže je to zřídka kdy, oblečení. A boty, tak to v nějakém normálním obuvnictví, obchodě. Tam si koupím boty, **když potřebuji**.“ [R2]

„Ale nikdy si nic nekupuju jen tak. ... Buďto je potřebuju, anebo ne. ..Do obchodu jdu když něco potřebuju.“ [R2]

„Každý papír otočím dvakrát a piši na něj, dokud je místo.“ [R3]

„Já v podstatě nemám jediný zbytek potravin, nevyhodím v podstatě nic.“ [R6]

Spíše než nakupovat, tak raději **sdílí a darují**.

„**Rozdal jsem směnou** nábytek. Nebo mi někdo něco dá, nějaké třeba skříň. A ty se poslaly dál za pět let. Spíš, pouštím dál, nějaké různé drobné věci. ... A své oblečení určitě ne, protože to...buďto ho mám, anebo je rozpadlé. Takže to je, sice jsme i pořádali jako Veronika

různé výměnné bazárky všeho možného, ale tady asi ničím nepřispěl. Nemám nic na přispění.“

[R2]

*„Já si třeba nic nekupuji, nekoupím tu věc, ale že ji dostanu jo, že spoustu věcí jako tvoří **dary** jo, takže když dostanu kožené boty, tak ty boty můžu zahodit, nebo je poslat dál, nebo je nosím, že jo. Takže významná část jsou i ty dary.“* [R2]

Někteří raději nekupují (dobrovolná skromnost):

„Nejdu si koupit nic na sebe, nepotřebuji. Já si myslím, že to je nedostatek lásky jakoby samy k sobě. Ale jako mít rád sám sebe je velmi důležité, ale ve chvílce kdy máte rádi sami sebe, tak... je to otázka, všechno je to otázka o přiměřenosti, o rovnováze.“ [R6]

„Já nepotřebuji věci, protože prostě mám rád hudbu a mě stačí si zpívat.“ [R6]

*„Já vlastně nespotřebovávám. To je v podstatě právě třeba, vy se zaměříte na spotřebu, co je dobře, co není, tak je třeba **nspotřebovávání**.“* [R6]

Někteří spotřebu přiznaně snižují (jen u něčeho):

„Snižuji spotřebu masa.“ [R1]

*„Od těch marketingových společností je to chytrý, že vy máte furt pocit, že jste na tom dobře, ale malinko líp byste na tom ještě mohli být. Ty reklamy na vás působí, vždycky dobře trefí, protože ty lidi tam jsou malinko šťastnější, než vy, malinko to mají ještě lepší. Vy máte hezkou kuchyň, ale oni mají i hezký obyvák. Kdyby lidi byli skromnější, nekupovali by. Kolik lidí je přejedených a sám na sobě vidím, že bych **mohl jíst daleko méně** než jím, a to si nemyslím, že bych jedl extrémně moc. Lidi si fakt kupují hodně, hodně věcí moc a je to zbytečné. Je to taková droga to nakupování. To si myslím, že je velký nešvar. Vyrábí se a lidi to kupují.“* [R7]²⁰

2.2.4.4 Udržitelný životní způsob²¹

Žít svůj život maximálně udržitelně je velký úkol, neustálá volba. Tato kategorie koresponduje s výzkumnou otázkou, zda: **Hodnotí respondenti ve svých výpovědích svůj životní způsob jako environmentálně odpovědný?**

²⁰ Respondent uvádí, že by mohl snížit příjem potravy. Citaci uvádím, neboť z dalšího vyplynulo, že se snaží opravdu příjem potravy redukovat na nutné minimum, což ovšem zde nemusí být na první pohled patrné. Pozn. Autorky.

²¹ Bio eko značení, ekologická stopa, environmentální zájem, etické/ odpovědné spotřebitelství, kritéria výběru zboží, motivace, postmaterialismus, vegetariánství, vlastnění kvalitativní (sdílení, trvání).

Moji respondenti jsou v podstatě na cestě za udržitelným²² životním způsobem. Každý je v jiné fázi tohoto postupného a nesnadného procesu, ale všichni o něj usilují dle svého nejlepšího svědomí. Vědomě uskutečňují své volby (nejen spotřebitelské) co možná nejodpovědněji, a současně realisticky reflektují fakt, že toto úsilí je nekončící a pozvolný proces.

*„Já jsem prošla velkým **vývojem**. Já když jsem byla mladá, tak jsem samozřejmě sledovala módní trendy a všechno, no a teďka jak jsem říkala, s věkem, tak nejradši bych si prostě pořizovala věci ze sekáče a zahrabala se někde na té zahradě a nosila takové ty dlouhé sukně, ten slamák a ty košile univerzální nebo trička no a všechno bych nejradši doma z těch hadříků přešila a tak, kdyby měl člověk čas.“ [R5]*

*„... k **samovýrobě** a nezávislosti a **co nejnižší spotřebě všeho**.“ [R5]*

*Využívám maximálně denního světla, i to je mimochodem důležité, ve chvílce, já jsem **snižoval svoji spotřebu** ... V té chvíli naroste význam úsporných žárovek, takže jsem zjistil, že vlastně můžete třeba ráno číst a večer cvičit, když je šero, a vlastně změníte svůj životní styl, takže využíváte vážně denní světlo. Nebo můžete dělat něco jiného, kdy to světlo nepotřebujete, takže se člověk dostal na spotřebu 3-5kWh. A přesto, že to byl pokus, který jsem dělal, já nevím před dvěma lety, tak do dnes mám spotřebu 7 kWh za měsíc. ... Nevyužívám ..., protože ty přístroje prostě nepotřebuji.“ [R6]*

*„Měřím si svou spotřebu elektřiny, jo, **měřím si spotřebu** vody, elektřiny, plynu jo, to je jako první stupeň, když to někdo měří, tak může pak šetřit jo.“ [R2]*

*„Já to těžko vidím zevnitř, protože mě ty věci přijdou **samozřejmě**, ale možná je to spíš ten důvod, že jsme byli ti chudí, když to řeknu takhle, a že máti na nás třeba šila věci, takže se nic jako nevyhazovalo.“ [R3]*

Všichni respondenti tíhnou ke **kvalitativnímu vlastnění** (což patrně souvisí i s ideační hodnotou věci):

„Mě spíš věci, když si věci koupím, tak si koupím kvalitní a mě věci neuvěřitelně dlouho vydrží. Čili já dneska ještě nosím věci, které jsem nosil dejme tomu před třiceti lety, a furt mi jsou dobře a furt jsou v pohodě jakoby pro mě.“ [R6]

*„Takže rozhodně nám nejde o to, aby to bylo super moderní, v tomhle tom vidím tu udržitelnost, takové to **využívání toho výrobku dokud to je možné**. Když už něco nechceme, nebo něco dostaneme a máme to dvakrát, tak máme tendenci tu starou věc zase někomu*

²² Udržitelný životní způsob chápou jako trvalejší a hierarchicky vyšší termín nadřazený environmentálně odpovědnému životnímu způsobu.

darovat nebo nabídnout dál, nemáme chuť ty věci vyhazovat, ale nejsme sběratelé, že bychom měli doma na půdě 3 mikrovlnky, nemáme ani jednu.“ [R7]

„Mobil sháním tak, že když se mi rozbije, tak napíši hromadný mail, kdo má mobil na vyhození, vždycky ho dostanu od někoho.“ [R7]

Většina dotazovaných se do jisté míry pokouší o **samozásobitelství** (pokouší se obstarávat si domácí potraviny a další svépomocí):

„Vyrábíme si potraviny nějaké doma. Chleba, to je dvakrát týdně, možná častěji. Jogurty, kefir a případně v sezóně nějaké marmelády, nebo jako nějaké sušené věci.“ [R2]

*„A spousta věcí jsme si **vyráběli sami**, což je taky určitá forma šetrného spotřebitelství, nebo aspoň z mého pohledu.“ [R3]*

Někteří spatřují udržitelnost ve snižování spotřeby masa – **vegetariánství**:

„Ale směřuji k tomu, chtěla bych a myslím si, že je to taky jedna možná z cest udržitelného rozvoje, naší záchrany, jako vegetariánství.“ [R5]

„Spíš se mi začala zvířata líbit, tak proč bych je měl jíst, když je nepotřebuji. Ale znovu, vůbec to neznamena, že to je ekologické, protože chápu lidi, kteří to maso můžou potřebovat, protože jsme každý jiný. Prostě to není symbolem ekologického chování jíst maso, ale ekologické je třeba to, že si ho koupím od člověka, který vím, že se o to zvíře dobře staral.“ [R6]

2.2.4.5 Aktivita na úrovni společenství²³

Tato kategorie zcela jednoznačně odkazuje k výzkumné otázce: **Jsou respondenti aktivní v prosazování ekologicky odpovědného přístupu na společenské úrovni?** Zajímala jsem se o to, zda respondenti nějak aktivizují své okolí ve smyslu reintegrace individualizovaných jedinců.

*„Extrémně **důležití přátelé**, vůbec jako **sociální vazby**, lidi kolem mě, kteří jsou, takže nějaká skupina přátel mi blízkých ...“ [R1]*

*„Nejsem členem žádné politické strany, v žádné nepůsobím. Pak lokálně v městské části tady tu máme takové **malé občanské sdružení**, tak tam malinko něco dělám. ... Zrovna včera jsem byl na zastupitelstvu tady, něco říkat panu primátorovi, předevčírem jsem psal tiskovou zprávu a bylo to v médiích. Že nám tam něco chtějí stavět, nějakou stavbu, neschválenou, na*

²³ Komunita, občanská angažovanost, poradenství, působení na společenské úrovni, vlastnění kvalitativní (sdílení, trvání), vnější okolnosti a podmínky, vzdělání.

černo v podstatě, mimo územní plán. Ještě jako dočasná stavba, tak jako jsme se k tomu vyjadřovali no. A to je vlastně jediný co dělám.“ [R2]

„Funguji ještě v rámci občanského sdružení, které má za cíl vést tam lesní mateřskou školku, resp. otevřít jí, takže už funguje, ale funguji tam spíše jako statutární zástupce, nic konkrétního tam nedělám, spíš jsem pomáhala při vyjednávání podpory na městě, protože jsem také členkou komise rady města N. pro životní prostředí a byla jsem oslovena jednou z politických stran, zda bych nechtěla kandidovat v místních komunálních volbách na podzim.“ [R7]

Dozajista je pro respondenty důležitá hodnota komunity, potažmo sociálních interakcí. Zdá se, že ve své komunitě působí jako aktivní občané a možná jako „opinion leaderi“ z pozice různých funkcí. Všichni nějakým způsobem publikují větší či menší texty týkající se tématu. Médium i cílová skupina se ale často liší (články do místních novin, na internetové stránky poradny, texty publikované v rámci konkrétních projektů, apod.).

2.2.4.6 Změna²⁴

Pokoušela jsem se zachytit, v čem vidí respondenti potenciál změny sociální normy směrem k udržitelnosti. V podstatě se mi dostalo odpovědí, které jsem předestírala už v rámci teoretické části. Vycítila jsem z rozhovorů, že se všichni ztotožňují s heslem „Mysli globálně, jednej lokálně, změň se individuálně.“ Nikdo jej samozřejmě přímo takto nevyřknul, ale vždy tam bylo jaksi v kontextu. Následující pasáž složená z citací je sice poněkud delší, myslím ale, že jasně načrtává obraz, který rozeberu dále v diskuzi.

„Myslím si, že problém je v tom, že lidi obecně plýtvají a nejsou skromný.“ [R7]

„No, to jsou lidi, kteří prostě přežijí všechno. Nositelé změny, nevím, to jako ta změna, jak proběhne, to opravdu nevím, ale líbí se mi to jako cesta toho udržitelného rozvoje, považuji to přesně za udržitelný rozvoj. Že se ti lidé hodně **uskromní** a budou se snažit nějak být **nezávislí** a vydělat si na živobytí svýma rukama a vypěstovat si, alespoň z části to jídlo nějaké a přitom neškodit přírodě.“ [R5]

„Prosazují **nenakupování**, to by tady mělo být.“ [R2]

„Nebo jsem zjišťoval třeba jednu věc, třeba jsem psal do EU, jestli je nějak ekologicky lepší papírový kapesník, jestli je lepší z hlediska zdravotního dopadu papírový kapesník před látkovými. Není. To je jenom móda. **Ke zlepšení životního prostředí by stačily obyčejné věci.**“ [R6]

²⁴ Hodnoty, i malá snaha, nakupování nemám rád, nenakupování, příroda, vnější okolnosti a podmínky, voličské preference, změna paradigmatu.

„Rozhodně **pokud nebude ta poptávka, tak se ta nabídka musí nutně změnit**, ale to je až druhý krok.“ [R7]

„Dneska se mluví o tom, že je velké referendum a velká petice v Evropě za **Bezpodmínečný příjem**. V té chvíli by lidi nebyli závislí na práci, na penězích a byli by daleko úspornější. V podstatě lidem by stačilo zaprvé, aby **zpomalili**. To je jedna z věcí, aby dělali, co je baví, díky tomu se našli. To změní život.“ [R6]

„Teď každý třídí, ale lidi by si fakt měli spíše hlídat, aby neměli co třídit, protože toho bordelu je takové množství, že tohle je neudržitelné. Jestli je to roztríděné, to je hezké, ale to je neudržitelné.“ [R7]

„Myslím si, že s pokorou je dobrý to pozorovat, koukat na to, co se děje a hlavně si **hlídat to, co dělám já sám**, tak to si myslím, že je takové základní.“ [R7]

„Já si fakt nekupuji věci v PET lahvi vůbec. Řekl jsem si, že kdyby to nekupoval nikdo, tak to musí okamžitě zkrachovat. Ono to takhle nefunguje, ale vůbec si nekupuji PET lahve. Prostě si kupuji věci ve skle.“ [R7]

„A pak jsou lidi, kteří už jsou, my děláme základní poradenství, my cílíme na nějakou určitou skupinu lidí, kteří chtějí něco změnit, ale ještě neví jak. A pak samozřejmě přerůstají tu úroveň, už nad ní vlastně je spousta dalších lidí, je jich čím dál tím víc, kteří toho už vědí mnohem více, a když se přijdou zeptat do poradny, co mají dělat, třeba s tím, že se pokácí někde stromy, tak já se jich zeptám na nějaké základní věci a oni už je všechny udělali, oni si to všechno přečetli, a teď vlastně ten jejich dotaz už je jenom na nějakého právníka. Takže tady **těch lidí taky přibývá, těch co už toho hodně vědí**, hodně toho umí udělat sami a my vlastně jim nemáme až tak co poskytnout, leda nějaké dobré kontakty opravdových odborníků, jakože dendrolog, nebo nějaký ten právník, nebo tak.“ [R3]

„Jestli jako na základě toho, že my někomu poradíme, on něco změní. Tak my věříme, že jo. Jinak fakt nevím. Já si osobně myslím, že to, **jestli ten člověk něco změní nebo ne, na to my vůbec nemáme vliv. Prostě on buď přijde a něco změnit už chce sám**. On něco chce změnit a přijde k nám a my mu řekneme jak. Anebo nic změnit nechce a tím pádem k nám ani nepřijde, anebo my ho teda potkáme na té ulici, ale je to jeden z těch popírač/ignorant, který přesto, že my mu jako nabízíme...“ [R3]

„Já jsem měla **prostě slušné vedení**. Bohužel sleduji, že dnešní děti už takové vedení nemají. I když moji rodiče vůbec nezdůrazňovali něco jako morálka nebo něco, ale prostě mě to tak naučili, tohle je slušné a tohle není slušné. Prostě „jak by to vypadalo, kdybychom odpadky vyhazovali v přírodě?“, nebo prostě „odhodit papír na zem venku, jako, děláš to v obýváku? Neděláš, tak to nedělej ani venku, co tě to napadlo?“. Pro nás to bylo úplně přirozené, takhle

jsme byli vychovaní, takže k ekologii v podstatě skrytě jo, ale je to slušné chování vůči lidem a tím pádem i vůči přírodě.“ [R5]

*„Na konec člověk dospěje k tomu, aby se **sám choval**, jak nejlépe umí a těm druhým, aby do toho moc nekecal, ať si dělají, co chtějí, podle svého nejlepšího vědomí a svědomí a stejně je to nakonec o tom, vzorek pro ty ostatní. Všechno, co tady máte na papíře, můžete drmolit, že to mají dělat, ale když tam sami ty fajfky nemáte, tak to je blbý, tak oni si řeknou, co nám to tady vykládá a sám to nedělá. Takže takovými malými kroky se snažit třeba na té lokální úrovni takhle fungovat.“ [R7]*

„Spousta mladých rodin už dneska utíká z města, jdou na venkov, pořídí si pozemek a skutečně si uplácají domek ze slámy a z hlíny, bez elektřiny, dají si tedy na střechu nějaké solární panely, větrné čerpadla na vodu, kadibudku, kterou vyváží potom támhle do kompostu a tak. Skutečně se snaží žít tímto způsobem bližším přírodě, pěstují si všechno možné, chovají si zvířátka.“ [R5]

*„S politikou je to špatné. Tam nečekám nějaký obrat silný k lepšímu. Musí být **změna zdola, od prostých lidí**. Ne teda revoluce, ale nějaká mírumilovná.“ [R5]*

„Takže ukázat na jednoduchých příkladech, v čem je udržitelná spotřeba, není tak jednoduché. Ty kampaně tu zatím chybí. ... Že vás převálcuje televizní reklama a kampaně, projekty nevládních organizací se nedostanou do televize formou reklamy, protože to je neuvěřitelně drahá záležitost.“ [R6]

*„Existují, samozřejmě, jenže jednak to nejde dělat, že to udělá masa. Staří filozofové říkali, že jak je nahoře, tak je dole. Kdyby se rázově změnilo vědomí x lidí tímto způsobem, tak bychom způsobili výbuch ve vesmíru, protože by se musel změnit i vesmír. Takže všechno, ono to běží, ale probíhá to po pyramidě. Čili od jednotlivců se to šíří dál. A vlastně tu je nějaké kritické množství, kdy pak to najednou... to je jak **příběh sté opice**. Sto opic se učilo mýt brambory a najednou zjistili, že to umí opice, které se to nikdy neučily. A toto kritické množství platí i pro lid. ... Myslím, že to je kritické množství a velice pozitivní vklad do budoucnosti.“ [R6]*

*„Takže v podstatě **každý by měl začít u sebe**. Ano skutečně je to tak.“ [R6]*

A myslím si, že to je to, co tu ekologii blokuje, že ona je neslučitelná se životem lidí, jak si ho představují. Samozřejmě, že lidé, kteří jsou osvícenější, víc si o tom přečtou, jsou rozumný, nebo moudrý, tak zjistí, že život ve městě je s ekologií slučitelný poměrně hodně. Že záleží na tom, jak se chová, co kupuje, kam chodí, čím jezdí a tak dále, ale ty návody, které lidi dostávají, tak oni mají pocit, že nejsou slučitelné s jejich životem, a to mě přijde, že je špatně, že spousta věcí z globálního hlediska by mohlo fungovat šetrněji, kdyby se naopak podporovaly

nějaké nové vědecké poznatky, kdyby naopak lidi podporovali věci, které jsou daleko novější, než ty, které jsou starší.“ [R7]

Respondenti zmiňují opakovaně názor, že změna musí přijít nutně zdola, od jednotlivců, od každého z nás. Nedávají jasný návod, ale vkládají naději do stále více informovaných lidí a vzdělávání, potažmo výchovy k hodnotám udržitelnosti a odpovědnosti. Naopak vyjadřovali skepsi k tomu, že by změna přišla shora skrze politiku. Byť se třeba sami stávají příležitostně prostřednictvím aktivit v občanských sdruženích aktéry v lokálních politických kauzách, širší význam ve věci změny sociální normy tomu nepřikládají.

2.2.5 Diskuze

V rámci analýzy rozhovorů jsem se pokoušela provádět průběžnou interpretaci a propojení s teorií. Zde bych ráda odpověděla na základě rozboru výpovědí na výzkumné otázky.

Odpovědná spotřeba je pro respondenty něco přirozeného. Každý den provádějí volby (nejen spotřebitelské). Z rozhovorů mi vyplynulo, že všichni mají internalizovány hodnoty udržitelnosti a odpovědnosti za své vlastní chování. V případě spotřeby se rozhodují na základě několika, vždy však etických či udržitelných, kritérií. Nejčastější odpovědí bylo kritérium lokality. České výrobky kupují i za cenu vyšší ceny, než mají srovnatelné výrobky.

Deklarují se sami jako odpovědní spotřebitelé, zejména ve snižování spotřeby?

Rozhodně ano. Sami se o sobě myslím tak nevyjadřuji²⁵, ovšem z analýzy rozhovorů je patrné, že všichni otázku odpovědnosti ve spotřebě vnímají velmi osobně. Mají různé motivy a není snadné jednoznačně určit motiv primární, ale vždy je přítomen i motiv environmentální. Když není nezbytně nutné spotřebovat, tak se raději věnují něčemu jinému – vyznávají postmateriální hodnoty (např. nad hodnotu materiální nadřadili zážitky a sdílení, které jim přináší radost). Významný je zájem uchovávat si věci až do jejich úplného dosloužení. V případě, že je věc stále funkční, ale vyhodnotí ji jako nepotřebnou, sdílí ji nebo darují.

Hodnotí svůj životní způsob jako environmentálně odpovědný?

Sami o tom tak nemluví. Jen R3 sdělila, „že to má přirozeně“, že nedokáže odhlédnout ven z kontextu. Bere skromný životní způsob jako samozřejmost, neboť tak byla vychovávána od mala. Jiná respondentka vyjádřila, že „prochází vývojem“. I ostatní se vyjadřovali ve smyslu, že

²⁵ V rozhovorech jsem zmiňovala termín odpovědná spotřeba, ovšem prvky jako skromnost, šetrnost a snižování objemu hmotné spotřeby jsem se snažila vypořádat z výpovědí sama. Nikdy jsem otázky na toto téma nepokládala přímo.

mají ještě na čem pracovat v různých ohledech a směrem k udržitelnosti. Rozhodně lze konstatovat, že je to jejich nevyřčeným cílem.

Jsou aktivní v prosazování ekologicky odpovědného přístupu na společenské úrovni?

Všichni respondenti jsou aktivní v rámci svého zaměstnání v poradně, provozují aktivity spojené s poradenstvím. Píší články a texty na web, příležitostně do místních médií. Větší působení směrem k většinovému proudu je pouze v rámci konkrétních projektů. Někteří působí v místních občanských sdruženích, ale větší angažmá (například v politice) jsem nezaznamenala. Působení respondentů vstříc společenství se tedy zatím obecně omezuje na úzké sociální skupiny (přátele, kolegy z o.s., místní občany se zájmem o věc, děti, atp.).

Změna paradigmatu

V celkovém úhrnu se všichni vyjadřovali tak, že **každý musí začít u sebe**. Změnu vidí možnou zejména z úrovně jednotlivce, tj. **zdola**. Ke změně systému se staví skepticky, obzvláště přes sféru politiky. Sami vnímají sílu systému a zejména komerčního „moloču“, který proti skromnosti a udržitelnosti stojí. Na druhou stranu však vyjadřují naději v lidi, kteří se jeví stále více poučení, co se týká důsledků konání.

Výsledky výzkumu nejsou nijak překvapivé. V podstatě jsou respondenti vnitřně přesvědčeni o nutnosti změny současné neudržitelné spotřeby. Všichni reflektují úsilí o změnu na osobní rovině, ale zároveň fungují na denní bázi v rámci systému, který plně neumožňuje vyhnout se mnohdy neudržitelným praktikám a volbám. Přínosem shledávám fakt, že aniž bych se zmiňovala o snižování hmotné spotřeby, respondenti sami chápali tento faktor v rámci pojmu „odpovědná“ či „udržitelná“ spotřeba. Tuto hodnotu sami vyznávali a byla přítomna ve většině výpovědí, ať už explicitně, nebo implicitně.

Jistě jsem se při formulování otázek i analýze dopustila některých zjednodušení či zkreslení. Významný je ovšem fakt, že výroky respondentů shledávám míněné upřímně a pravdivě. Z toho mi plyne možná naděje pro šíření změny. Hodnoty, které poradci ekologických center šíří, jsou informačního rázu, ale i emočního, vzhledem k osobním postojům k věci. Navíc jsou poučenými aktéry i na úrovni společenství.

Pro mne osobně bylo setkání s těmito lidmi přínosem. Prohloubilo nejen můj osobní zájem o téma, ale přineslo mi i nové znalosti. Jsem přesvědčena, že je nezbytné tuto problematiku tematizovat ve veřejném diskurzu, mezi běžnými spotřebiteli. V důsledku

rozšíření vědomostí a internalizace do kognitivních rámců lze doufat i v postupnou změnu hodnot a postojů.

Vzhledem k tomu, že jsem převážně praktického ražení, vyzvaly mi z výzkumu další otázky spíše už projektového rázu.

Jak docílit lepší osvěty spotřebitelské veřejnosti nejen české, ale i globální?

Jak přinést věrohodné informace, aniž by byl jejich původce kvůli působení kognitivní disonance osočován z „ekoterorismu“, levicovosti či podivínství?

Jak zdůvodnit modernímu člověku potřebu skromnosti tak, aby si ji osvojil a necítil se při tom omezován a ochuzován?

Je velmi obtížné probourat silný odpor ambivalence z pozice státu i kapitálu. Lze tuto ambivalenci občanskou aktivitou zvrátit ve prospěch kvalitativních hodnot?

Sama sleduji na sociálních sítích a prostřednictvím převážně elektronických médií různé osvětové kampaně, projekty neziskových organizací a zájmových skupin. Všechny snahy se ovšem jeví jaksi roztržité. Další směřování v tématu by mělo jít cestou ještě lepšího síťování a integrace angažovaných aktérů. Je nutné dát těmto snahám patřičnou komplexitu a vyvinout přímé působení na masu nepoučených či odmítavých spotřebitelů, ale i směrem vzhůru k relevantním institucím.

2.2.6 Závěr

V České republice se tématem odpovědné spotřeby zabývá Hana Librová. Uznává potřebu změny hodnot a potřeb společnosti, potažmo změnu životního způsobu. Konstatuje ovšem, že hodnoty evropské civilizace se utvářely po staletí, a není tudíž možná náhlá změna. Ta by generovala pouze chaos a společenskou krizi. Přiklání se proto k pozvolné změně hodnot a snížení spotřeby, nabádá ke skromnosti. Zaujímá k celé věci velmi realistické stanovisko, kdy je ke změně zdola skeptická kvůli rozdrobenosti snahy, kvůli snazšímu působení skepse na ty, kdo se snaží, ale bez většího viditelného efektu. Zároveň ovšem vyjadřuje naději a víru ve snahu lidí být lepší. Doufá, že se podaří uvést do pohybu „motýlí efekt“, kdy změna přicházející skrze jednotlivce může podnítit změnu celospolečenskou.

Paradoxem individualizace (kvalitativní) je její směřování k reintegraci jednotlivců. Východisko tak Librová spatřuje ve sloučení snah prostřednictvím komunity, ať už v jakékoliv podobě (sdílení, aktivity společenství – např. rostoucí obliba komunitního zahradničení, apod.). Komunita se může dále posilovat dovnitř a oslabit tak u jednotlivců tendenci ke skepsi a vyčerpání. Zároveň se může společenství stát významným aktérem i na rovině institucionální. Početná skupina s vizí do budoucna a silně zakořeněnými proenvironmentálními hodnotami může svou snahu zúročit také směrem „nahoru“, např. v politické či podnikatelské sféře.

Na základě prostudované literatury a rozhovorů s respondenty jsem se pokoušela nahlédnout problematiku ekologické krize z nadspotřeby a odhalit cestu, jak dál postupovat. Většina autorů je skeptická ke změně zdola. Individualizovaný jedinec moderní doby je atomizován a ponechán jaksi osamocen, aby sám prováděl spotřebitelskou volbu a přijímal za ni odpovědnost. To se přitom reálně neděje, neboť běžný spotřebitel často ani netuší, co vše se za spotřebou toho kterého statku skrývá.

Paradoxní je ovšem fakt, že titíž autoři uznávají, že motivace ke změně musí nutně vyvstat zdola, od jednotlivců, jakožto ten příznačný první krok z krize, jak předesílám v názvu práce. Další šíření změny musí pokračovat skrze vyšší úroveň - institucionální rovinu, skrze společenství aktivních občanů, kteří se v ideálním případě sdružují v nějaké formě organizace (často v neziskovém sektoru). Takovéto společenství má pak již větší sílu pro působení na úrovni systémové. Nabízí se možnost působení skrze sféru politiky, jakožto asi nejvyšší mety. Poněkud menším, leč neméně významným cílem je vzdělávání společnosti, masy spotřebitelů, kteří pak v ideálním případě mohou ovlivnit i nabídku producentů (viz. úspěch z loňského roku aktivistické kampaně organizace Greenpeace zaměřené proti korporaci Procter and Gamble. Osvěta spotřebitelů ohledně důsledků spotřeby palmového oleje vedená skrze elektronická média a sociální sítě umožnila vyvinout silný tlak na producenta, který deklaroval změnu v procesu výroby a snížení tlaku na spotřebu palmového oleje).

Docházím k poučené deskripci fenoménu snižování spotřeby a skromnosti. Na otázku, zda jsou respondenti – ekoporadci – příkladnými nositeli společenské změny si musím odpovědět, že ano. Sami svůj život řídí tak, jak o tom „káží“ druhým. A o to jde. Když se nedočkáme náhlé změny systému, pak můžeme počítat s úsilím o pozvolnou změnu skrze působení těchto odborníků a poučených skromných spotřebitelů.

Sama jsem vyhodnotila postup zdola a pak skrze síťování jako realistický a nejlepší možný. Za současných podmínek se stavím skepticky k variantě uskutečnění změny shora. Potřeba reflektovat ekologickou krizi vykryštovala do podoby koncepce udržitelného rozvoje. Formulace tohoto přístupu byla jistě klíčová, ale příliš jsme se v konkrétních realizacích doposud neposunuli. Zatím se stále více méně pohybujeme na deklaratorní rovině a konkrétní kroky jsou jen velmi opatrné a drobné. Politická rovina je zatím pro další postup brzdou, vzhledem k tomu, že musí vypořádat všechny zájmové skupiny, přičemž peněžní lobby a partikulární zájmy zatím zjevně hrají prim (minimálně v České republice). Proto nevidím realistické doufat ve změnu shora a přikláním se k variantě vzestupné.

3. Bibliografie

Použitá literatura

- **Andrews, C., Urbanska, W.** 2010. *Inspiring People to See That Less is More*. In: Starke, L., Mastny, L. (eds.). 2010. *State of the World 2010: transforming cultures: from consumerism to sustainability: a Worldwatch Institute report on progress toward a sustainable society*. New York: Norton.
- **Assadourian, E.** 2010. *The Rise and Fall of Consumer Cultures*. In: Starke, L., Mastny, L. (eds.). 2010. *State of the World 2010: transforming cultures: from consumerism to sustainability: a Worldwatch Institute report on progress toward a sustainable society*. New York: Norton.
- **Barbosa, L. C.** 2009. *Theories in Environmental Sociology*. In: Gould K. A., Lewis, T. L. (eds.) 2009. *Twenty Lessons in Environmental Sociology*. London: Oxford University Press. (str. 25- 44)
- **Bauman, Z.** 1996. *Myslet sociologicky. Netradiční uvedení do sociologie*. Praha: SLON.
- **Bauman, Z.** 1999. *Globalizace: důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.
- **Bauman, Z.** 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- **Bauman, Z.** 2003. *Svoboda*. Praha: Argo.
- **Beck, U.** 2004. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.
- **Bell, D.** 1999. *Kulturní rozpory kapitalismu*. Praha: SLON.
- **Bell, M. M.** 2004. *An invitation to environmental sociology*. (2nd ed.). Los Angeles: SAGE Publications.
- **Brundtlandová, G. H.** (ed.). 1991. *Naše společná budoucnost*. Praha: Academia.
- **Bursík, M.** 2000. In Papoušek, J. et al. 2000. *Hovory o ekologii. Cesty k trvale udržitelnému Česku*. Praha: Portál.
- **Foster, J. B., Clark, B., York, R.** 2010. *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*. New York: Monthly Review Press. (9. kapitola: *The Treadmill of Accumulation*; str. 193 – 206)
- **Fromm, E.** 1992. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko.
- **Giddens, A.** 1998. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- **Giddens, A.** 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- **Giddens, A.** 2013. *Sociologie*. Praha: Argo. (aktualizované a rozšířené vydání revidované P. W. Suttonem)

- **Haisová, M., Hauserová, E.** 1998. *Peníze nebo život? Kudy ven z pasti konzumerismu.* Praha: Agentura GAIA.
- **Havel, M. et al.** 2013. *Jak žít dobře, zdravě a ekologicky šetrně.* Praha: Arnika.
(přepřelování a rozšíření knihy Resource Kit on Sustainable Consumption and Production vydané 2009 UNEP; ke stažení v aj
<http://www.unep.fr/scp/publications/details.asp?id=WEB/0008/PA> 1. 5. 2014)
- **Jandourek, J.** 2010. *Čítanka sociologických klasiků.* Praha: Grada.
- **Jílková, J.** 2000. In Papoušek, J. et al. 2000. *Hovory o ekologii. Cesty k trvale udržitelnému Česku.* Praha: Portál.
- **Keller, J.** 1995. *Až na dno blahobytu. Ke společenským kořenům ekologické krize.* Brno: Hnutí DUHA.
- **Keller, J.** 1997. *Sociologie a ekologie.* Praha: SLON.
- **Keller, J.** 2004. *Dějiny klasické sociologie.* Praha: SLON.
- **Keller, J.** 2007. *Teorie modernizace.* Praha: SLON. (str. 60 - 68)
- **Kohák, E., Kolářský, R., Míchal, I.** 1996. *Závod s časem. Texty z morální ekologie.* MŽP. Praha: Torst.
- **Kohák, E.** 2000. *Zelená svatozář. Kapitoly z ekologické etiky.* 2. vydání. Praha: SLON.
- **Laszlo, E.** (ed.). 2009. *Můžeš změnit svět. Příručka světoobčana 21. století.* Praha: Malvern.
- **Latouche, S.** 2012. *Malé pojednání o poklidném nerůstu.* Beroun: Za tratí.
- **Librová, H.** 1994. *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti.* Brno: Veronica a Hnutí Duha.
- **Librová, H.** 2003. *Vlažní a váhaví. Kapitoly o ekologickém luxusu.* Brno: Doplněk.
- **Linhart, J., Petrusek, M., Vodáková, A., Maříková, H.** (eds.). 1996. *Velký sociologický slovník. I., II. díl.* Praha: Karolinum.
- **Lorenz, K.** 2000. *Osm smrtelných hříchů.* Praha: Academia.
- **Maniates, M. F.** 2002. *Individualization: Plant a Tree, Buy a Bike, Save the World?* In: Conca, C., Maniates, M. F., Princen, T. (eds.). 2002. *Confronting Consumption.* Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press.
- **Miles, S.** 1998. *Consumerism- as a Way of Life.* London: Sage Publications.
- **Moldan, B.** 2000. In Papoušek, J. et al. 2000. *Hovory o ekologii. Cesty k trvale udržitelnému Česku.* Praha: Portál.
- **Moldan, B.** 2009. *Podmaněná planeta.* Praha: Karolinum.

- **MŽP ČR.** 1998. *Agenda 21: český překlad textu části Přílohy II. dokumentu „Report of the United Nations Conference on environment and development“ Rio de Janeiro, 1992.* Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR.
- **MŽP ČR.** 2005. *Rámec programů udržitelné spotřeby a výroby České republiky.* Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR. (Dostupné z: [http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/udrzitelna_spotreba_vyroba/\\$FILE/OPZP-Ramec_USV-20081015.pdf](http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/udrzitelna_spotreba_vyroba/$FILE/OPZP-Ramec_USV-20081015.pdf); 15. 5. 2014)
- **Petrusek, M.** 2006. *Společnosti pozdní doby.* Praha: SLON.
- **Reid, W. V. et al.** 2005. *Ekosystémy a lidský blahobyt: syntéza: zpráva Hodnocení ekosystémů k miléniu.* Praha: Univerzita Karlova. Centrum pro otázky životního prostředí.
- **Saugout, N., Ichbiah, D.** 2009. *Život pro planetu Zemi. 365 tipů pro každodenní ekologický život.* Praha: Práh.
- **Schnaiberg, A.** 1980. *The environment, from surplus to scarcity.* London: Oxford University Press.
- **Vavroušek, J.** 2005. In Huba, M. et al. 2005. *Josef Vavroušek, Na cestě k trvalé udržitelnosti: sborník k nedožitým 60. narozeninám.* Brno: Veronica.
- **Veblen, T.** 1999. *Teorie zahálčivé třídy.* Praha: SLON.
- **Woodová, E. M.** 2011. *Původ kapitalismu: delší pohled.* Praha: Svoboda servis.

Články

- **Feřtek, T.** 2001. *Konzumenti nové generace.* In: Respekt. 2001, No. 3: 19.
- **Kala, L.** 2011. *Bludné cesty environmentální odpovědnosti.* In: Ekolist. 2011. 3. 2. Brno. (Dostupné na: <http://ekolist.cz/cz/publicistika/eseje/bludne-cesty-environmentalni-odpovednosti>; 15. 4. 2014)
- **Krautová, Z., Librová, H.** 2009. *Spotřeba domácností a proces individualizace v environmentální perspektivě.* Brno: FSS MU. 2009, Vol. 6, No. 3: 31-55. (Dostupné na: <http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/091217120326.pdf>; 1. 5. 2014)
- **Librová, H.** 1997. *Ekologicky příznivé varianty života nerostou z jediného zdroje.* In: Sociální studia G 39. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, s. 117-133. (Dostupné na: http://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/111173/G_Sociologica_39-1997-1_8.pdf nebo 1. část <http://stuz.ecn.cz/Zpravodaje/Zpravodaj983/librov.htm>; 2. část http://stuz.ecn.cz/Zpravodaje/Zpravodaj984/ekologicky_priznive_varianty.htm 1. 5. 2014)

- **Librová, H.** 2005. *Kupuji, tedy jsem: Esej o tom, proč vlastně konzumujeme.* In: Respekt. 2005, No. 11, s. 18.
- **Librová, H.** 2009. *Čtyři dimenze individualismu v environmentální perspektivě.* In: Sociální studia. 2009, Vol. 6, No. 3: 11 – 29. (web: <http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/091217120311.pdf>; 1. 5. 2014)
- **Librová, H.** 2010a. *Individualizace v environmentální perspektivě: sociologické rámování mění pohled a plodí otázky.* In: Sociologický časopis. 2010, Vol. 46, No. 1: 125 – 152.
- **Librová, H.** 2010b. *Síla této pobloudilé civilizace je příliš mohutná.* In: Parlamentní magazín. 2010, No. 10: 50 - 52. (web: <http://www.parlamentnimagazin.cz/archiv/dl.php?file=PM102010.pdf>; 1. 5. 2014)
- **Librová, H.** 2013. *Environmentálně orientované motivace a potenciál zklamání.* In: Sociologický časopis. 2013, Vol. 49, No. 1: 53 - 74.
- **Moldan, B.** 2012. *Meze růstu po 40 letech.* In: Sedmá generace. 2012, No. 3. (Dostupné na: <http://www.sedmagerace.cz/text/detail/meze-rustu-po-40-letech>; 15. 4. 2014).
- **Pyšňáková, M.; Hohnová, B.** 2010. *Od monolitické masy k neomezenému individualismu? Význam spotřeby v každodenním životě „mainstreamové mládeže“.* In: Sociologický časopis. 2010, Vol. 46, No. 2: 257 - 280.
- **Sanne, Ch.** 2002. *Willing consumers - or locked-in? Policies for a sustainable consumption.* In: Ecological Economics. 2002, Vol. 42, No. 1- 2: 273 – 287.

Metodologie

- **Disman, M.** 2007. *Jak se vyrábí sociologická znalost.* Praha: Karolinum.
- **Hendl, J.** 2008. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace.* 2. vydání. Praha: Portál.
- **Kaufmann, J. - C.** 2010. *Chápající rozhovor.* Praha: SLON.
- **Silverman, D.** 2005. *Ako robiť kvalitatívny výskum.* Bratislava: Ikar.
- **Švaříček, R., Šed'ová, K. et al.** 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách.* Praha: Portál.

Nepublikované zdroje

- **Rynda, I.** 2011. *Sociální ekologie II.* Praha: Fakulta humanitních studií UK, Katedra sociální a kulturní ekologie, cyklus přednášek – letní semestr 2011.

Literatura související

- **Dobeš, V., Kozielová, Z., Vavřínek, J.** (eds.). 2008. *Manuál udržitelné spotřeby a výroby. (Výběr nástrojů vedoucích ke zvyšování hodnoty podniku s efekty pro společnost a pro životní prostředí).* Praha: Cenia.
- **Šubrt, J. a kol.** 2007. *Soudobá sociologie I. (Teoretické koncepce a jejich autoři).* Praha: Karolinum.
- **Šubrt, J. a kol.** 2008. *Soudobá sociologie III. (Diagnózy soudobých společností).* Praha: Karolinum.
- **Šubrt, J., Balon, J.** 2010. *Soudobá sociologická teorie.* Praha: Grada Publishing.

Internetové zdroje

- **Web 1:** WWF: Living Planet Report. Dostupné z: http://wwf.panda.org/about_our_earth/all_publications/living_planet_report/demands_on_our_planet/overshoot/; 4. 5. 2014
- **Web 2:** Zelený kruh o. s.: Hra o Zemi – Ekologická stopa. Dostupné z: <http://www.hraozemi.cz/ekostopa.html>; 4. 5. 2014
- **Web 3:** Global Footprint Network. Dostupné z: http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/trends/czech_republic/; 1. 5. 2014
- **Web 4:** Ministerstvo životního prostředí: Zpráva o životním prostředí ČR 2012. Dostupné z: <http://www1.cenia.cz/www/sites/default/files/Zpr%C3%A1va%20o%20C5%BEivotn%C3%ADm%20prost%C5%99ed%C3%AD%20C4%8Cesk%C3%A9%20republiky%202012-20131023.pdf>; 3. 5. 2014
- **Web 5:** United Nations Environment Programme: Communication and Marketing. Dostupné z <http://www.unep.org/resourceefficiency/Home/Society/CommunicationandMarketing/tabid/101265/Default.aspx>; 1. 5. 2014
- **Web 6:** Etické spotřebitelství. Dostupné z <http://eticke-spotrebitelstvi.cz/eticke-spotrebitelstvi.php>; 4. 5. 2014
- **Web 7:** Svobodová, J. Odpovědná spotřeba. Metodický portál RVP. Dostupné z http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogick%C3%BD_lexikon/U/Udr%C5%BEiteln%C3%BD_rozvoj/Odpov%C4%9Bdn%C3%A1_spot%C5%99eba; 4. 5. 2014

4. Seznam vyobrazení

Obrázek 1: Overshoot: trend ekologické stopy a biokapacity - str. 6

Obrázek 2: Ekologická stopa České republiky - str. 6

5. Seznam příloh

Příloha č. 1: Kostra rozhovoru (otázky)

Příloha č. 2: Pomocný dotazník na respondentovo praktické jednání

Příloha č. 3: Seznam kódů a rodin

Příloha č. 4: Projekt výzkumu

6. Přílohy

Příloha č. 1: Kostra rozhovoru (otázky)

Jak jste se dostal/a k práci v ekologické poradně, potažmo v neziskové organizaci?

Působíte ještě v jiných sdruženích, organizacích, politických stranách, zájmových skupinách, funkcích, apod.?

Co obvykle děláte ve svém volném čase (míním z dlouhodobějšího hlediska – koníčky)?

Máte domácí zvíře?

Jak trávíte dovolenou?

Jmenujte alespoň pět pro Vás nejdůležitějších životních hodnot.

V jakých obchodech běžně nakupujete?

Jaká kritéria jsou pro Vás při nákupu výrobku důležitá?

Necháte se někdy inspirovat (ovlivnit chcete-li) reklamou?

Kupujete zboží podle značky?

Upřednostňujete zboží pěkné, nebo praktické a funkční?

Kupujete si nejnovější produkty dle módních trendů, nebo Vám postačí i starší typ?

Čtete si etikety výrobků? Co Vás na nich zajímá?

Přemýšlíte při nákupu o environmentálních souvislostech u zvoleného výrobku?

Kupujete si věci podle aktuální potřeby, nebo si koupíte kdykoliv co se Vám zrovna líbí, i když to zrovna nezbytně nepotřebujete?

Kupujete ekologicky šetrné výrobky? Které? Jaké typy zboží, příp. i značky?

Když nakupujete s rodinnou či přáteli, hovoříte o tom, jaké výrobky volíte a proč?

Na jakých prioritách při výběru výrobku se shodnete?

Získáváte předměty každodenního použití ještě jinak, než koupí v obchodě? (Výměnou, darem, vlastní výrobou, apod.)

Demografické údaje:

Pohlaví

Věk

Vzdělání

Počet osob v domácnosti (pár bez dětí, nukleární rodina, rozšířená rodina)

Zvířata v domácnosti

Příjem domácnosti

Bydlí v bytě či domku

Vybavení: auto, TV, internet

Věřící/Ateisté

Voličské preference (kde se vymezí na pravolevém politickém spektru, příp. koho volí)

Příloha č. 2: Pomocný dotazník na respondentovo praktické jednání

Spotřeba

- kupuji náhradní náplně a koncentráty
- snaha nekupovat věci na jedno použití
- některé věci si půjčuji
- kupuji věci z druhé ruky
- kupuji výrobky s ekoznačením (ekologicky šetrné)
- při nákupu výrobku je jedním z kritérií volby životnost
- nevěřím reklamám, při výběru zboží se řídím jinými kritérii
- používám přírodní (ekologicky šetrnou) kosmetiku a drogerii
- kupuji oblečení z biobavlny či bambusového vlákna
- nenosím oblečení a obuv z kůže
- kupuji fair trade výrobky
- kupuji lokální výrobky

Jídlo

- nakupuji tak akorát, abych neplýtvat/a
- uskladňuji jídlo tak, aby se pomaleji kazilo
- nakupuji potraviny v biokvalitě
- nakupuji lokální suroviny - české (od farmářů)
- kupuji sezónní produkty
- zavařuji, suším
- pěstuji si vlastní suroviny
- jsem vegetarián/ vegan (příp. snižuji spotřebu masa)
- odmítám geneticky modifikované potraviny

Voda

- piji vodu z kohoutku
- místo koupání se raději sprchuji
- nenechávám zbytečně téct vodu např. při mytí nádobí, čištění zubů, apod.
- při splachování toalety používám šetrné splachovadlo (rozdělené tlačítko na menší a větší objem vody)

- na vodovodním kohoutku mám úsporné perlátory, atd.
- použitou vodu ještě využiji k zalití rostlin (či jinak)

Energie a elektrospotřebiče

- když mohu, snažím se elektřinu nepoužívat
- používám nabíjecí baterie
- dávám přednost úsporným žárovkám/LEDkám
- využívám maximálně denního světla
- zhasínám, kde není potřeba svítit
- využívám fotovoltaické články
- používám světla s pohybovým čidlem
- nakupuji elektronické přístroje třídy A
- snažím se omezit využívání přístrojů (např. kuchyňských, při domácích pracích) na elektřinu
- pravidelně odmrazuji lednici a koriguji teplotu podle potřeby
- nenechávám lednici zbytečně dlouho otevřenou
- při vaření zakrývám hrnec pokličkou, vařím optimálně
- pračku i myčku plním vždy dostatečně
- na počítači využívám úsporný režim, příp. jej vypnu úplně, když na něm nepracuji
- vytápím optimálně, koriguji vytápění dle potřeby (v nepřítomnosti vypínám topení)
- při větrání vypnu topení
- pravidelně odvětrávám radiátory
- někdy se koupu ve studené vodě
- dbám na dobrou izolaci a těsnění bytu

Doprava

- vlastním osobní automobil
- jezdím šetrně, optimálně v poměru výkon - spotřeba (správné řazení)
- jezdím na plyn, elektřinu, CNG, apod.
- místo letadla volím vlakovou dopravu
- praktikuji spolujízdu
- nenechávám zbytečně běžet motor
- jezdím hromadnou dopravou, na kole, chodím pěšky

Jednání

- na nákupy si nosím vlastní tašku

- pěstují rostliny
- aktivně se účastním ochrany životního prostředí: sám (např. ptačí budky, aj..) nebo skrze organizace (jaké?)
- nepoužívám pesticidy a další chemikálie
- včelařím
- neodhazuji odpadky v přírodě
- na procházce sbírám odpadky
- snažím se být informovaný a šířit informace dál (mluvím o problematice životního prostředí se svým okolím)
- volím politiky, kteří vystupují v zájmu životního prostředí
- ekologická stopa
- dobrovolnictví
- svépomoc- opravuji si staré věci, příp. si některé věci vyrábím sám/ sama

Zaměstnání

- prosazuji v zaměstnání zásady zelené kanceláře
- prosazuji nákup ekologicky šetrných reklamních předmětů

Nakládání s odpady

- třídění odpadu: základní druhy / vozí další do sběrného dvora / sběrná místa- lékárny pro léky, elektroodpad do obchodu s elektronikou, apod./
- používá obaly/výrobky z bio-odbouratelného materiálu
- vyhýbám se zbytečným obalům
- kompostuji
- znovuvyužití „odpadu“- reuse, DIY (tzn. Do It Yourself, udělej si sám)
- použitelné věci nabízím potřebným příp. za odvoz- šatstvo, atd.

Papír a stromy

- netisknu, pokud to není nutné; tisknu oboustranně
- snažím se neplýtvat papírem, papírovými ubrousky, atd.
- reklamní materiály a výpisy si nechávám posílat elektronicky
- dávám přednost recyklovanému papíru
- sázím stromy
- před exotickým dřevem dávám přednost obyčejnému
- kupuji výrobky ze dřeva certifikovaného značkou FSC aj.

Příloha č. 3: Seznam kódů a rodin

RODINA	KÓDY ²⁶
Spotřeba	bio eko značení cestování a doprava luxus móda peníze prohřešky spotřební zboží vnější okolnosti a podmínky volba spotřebitele zelený konzumerismus
Snižování spotřeby	charita dary ekologická stopa environmentální zájem etické, odpovědné spotřebitelství nenakupování samozásobitelství, tvořivost, reuse skromnost šetrnost vegetariánství výběrová náročnost

²⁶ Kódy jsou řazeny abecedně.

<p>Udržitelný životní způsob</p>	<p>bio eko značení ekologická stopa environmentální zájem etické, odpovědné spotřebitelství kritéria výběru zboží motivace postmaterialismus vegetariánství vlastnění kvalitativní (sdílení, trvání)</p>
<p>Aktivita na úrovni společnosti</p>	<p>komunita občanská angažovanost poradenství působení na společenské úrovni vlastnění kvalitativní (sdílení, trvání) vnější okolnosti a podmínky vzdělání</p>
<p>Změna</p>	<p>hodnoty i malá snaha nakupování nemám rád nenakupování příroda vnější okolnosti a podmínky voličské preference změna paradigmatu</p>
<p>Demografické údaje</p>	<p>domácnost rodina věk víra voličské preference vybavení bytu vzdělání</p>

Fakulta humanitních studií UK

katedra magisterského oboru

Sociální a kulturní ekologie

U Kříže 8/661, 158 00 Praha 5- Jinonice

Projekt diplomové práce (DP) oboru Sociální a kulturní ekologie

1. Jméno studenta, tituly: **Bc. Alena Hosnedlová**
2. Osobní číslo (UČO): **11072**
3. Rok imatrikulace na FHS (IZV) UK (bak. studium, jinak mag. studium): **2005**
4. Datum zápisu na katedru sociální a kulturní ekologie FHS UK rozhodné pro datum obhajoby DP: **24. 9. 2010**
5. Názvy všech předchozích bakalářských (magisterských) prací, škola, obor a rok, kde a kdy byly obhájeny: **Tabáková epidemie a motivace k odvykání kouření. FHS UK- Všeobecná humanitní vzdělanost, obhajoba: Praha, Jinonice dne 23. 3. 2010**
6. Předběžný název DP: **Nadměrná spotřeba jako jádro ekologické krize a dobrovolná skromnost jako cesta k udržitelnosti**
7. Obecný kontext (souvislosti tématu, širší rámec [zasazení „do světa“]): **Spotřeba je pro člověka nevyhnutelná, nicméně nadspotřeba je dlouhodobě neudržitelná. Je proto žádoucí hledat takový životní způsob, který nepodporuje exploataci přírodních zdrojů a masivní produkci odpadu a znečištění.**
8. Předmět zkoumání (vlastní předmět práce [zasazení „do vědy“]): **Chtěla bych pojednat o tématu spotřeby z hlediska sociální ekologie, s interdisciplinárními přesahy do sociologie, etiky a psychologie. Se zaměřením na individuální spotřebu chci postihnout základní prvky problematiky spotřeby a konzumního životního způsobu, poukázat na dlouhodobou neudržitelnost současného trendu, a pojednat o alternativním životním způsobu, potažmo o dobrovolné skromnosti, jako přijetí osobní odpovědnosti a možné cestě k udržitelnosti.**
9. Hlavní vstupní hypotéza nebo hypotézy (2–4 na výběr); pro práci 1–2, možno však formulovat výzkumné otázky, event. jen výzkumný problém:

Je „zelená spotřeba“ jen módní záležitostí ve smyslu prestižního konzumu?

Lze u zelených spotřebitelů pozorovat znaky dobrovolné skromnosti?

Vyznávají „zelení spotřebitelé“ proenvironmentální hodnoty?

Jednají „zelení spotřebitelé“ ekologicky šetrně i v dalších sférách svého života?

10. Metodologický postup: metody a techniky, které budou v práci použity: **Kvalitativní výzkum; metoda: rozhovory, příp. doplňující dotazník;**

11. Cíl DP (kromě ověření hypotéz a teoretického přínosu např. *praktický přínos*, *vypracování metodologie*, *základ pro řešení problémů v praxi* atd.): **Ráda bych a základě práce vystavěla metodologii (dotazník) určování míry ekologicky šetrného životního způsobu, zejména pak k rozlišení dobrovolné skromnosti ve smyslu omezení individuální spotřeby.**
12. Čím budou rozšířeny dosavadní znalosti (*vědecká „přidaná hodnota DP“*): **Chci se pokusit o vytvoření nástroje, s jehož pomocí by bylo možno posuzovat míru udržitelnosti, potažmo míru environmentální šetrnosti životního způsobu jednotlivce.**
13. Jaké bude (bude-li) jejich *teoretické* zobecnění a přínos: **Možné využití v rámci osvěty veřejnosti jakožto individuálních spotřebitelů.**
14. Struktura DP (*předběžný obsah – názvy oddílů a kapitol*):
Teoretická část: Environmentální krize a role spotřeby v ní; Konzumerismus jako patologická forma spotřeby; Zelená spotřeba; Příznivý životní způsob/styl; Dobrovolná skromnost a další proenvironmentální jednání
Empirická část: Metodologie; Rozhovor, případně dotazník jako doplněk; Teoretický výstup
15. *Předběžná bibliografie k tématu*: E. Kohák, B. Moldan, H. Librová, I. Rynda, Agenda 21, K. Lorenz, J. Keller, A. Heywood, S. Miles, H. Kubátová, S. Latouche, atd.
16. Předpokládaný vedoucí DP: **Mgr. Arnošt Novák**
17. Důvod volby tématu (*dosavadní znalosti, zázemí, praxe a zájem studenta*):²⁷
Zájem o udržitelný životní způsob, o ekologii v praxi.

Jinonice

diplomant

vedoucí DP

vedoucí katedry SKE

²⁷ nepovinné